

Univerzita Karlova Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Diplomová práce

ZÁVIŠ Z FALKENŠTEJNA: PŘÍBĚH
STŘEDOVĚKÉHO VELMOŽE V BELETRII
19. A 20. STOLETÍ

Zavis from Falkenstein: The Story of Medieval
Magnate in Fiction of 19th and 20th

Autorka: Veronika Jansová
Vedoucí DP: Mgr. Gabriela Viktorie Šaročová
Rok: 2010

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně na základě pramenů a literatury uvedených v seznamu.

V Neratovicích dne 1. dubna 2010

.....

Poděkování:

Děkuji Mgr. Gabriele Šaročové za cenné rady, které mi poskytla. Bez její pomoci by tato práce nikdy nemohla vzniknout.

Obsah

Úvod	Str. 6
Cíl práce	Str. 6
Výběr pramenů a literatury	Str. 8
1. Závišův příběh v devatenáctém století a na počátku století dvacátého	Str. 12
1.1. Příběh v podání historiků	Str. 12
1.2. František Turinský a jeho zlomky	Str. 24
1.3. Karel Simeon Macháček a jeho <i>Záviš</i> – smutnohra v pateru jednání	Str. 27
1.4. Vítězslav Hálek a jeho <i>Záviš z Falkenštejna</i>	Str. 31
1.5. Václav Vlček a jeho Přemysl Otakar – truchlohra v pěti jednáních	Str. 36
1.6. Jaroslav Hilbert a jeho <i>Falkenštejn</i> – hra o pěti dějstvích	Str. 39
1.7. František Zavřel a jeho <i>Král Přemysl Otakar Druhý</i>	Str. 46
2. Závišův příběh v době okupace	Str. 51
2.1. Postup historického bádání	Str. 51
2.2. Vladislav Vančura a jeho <i>Obrazy z dějin národa českého</i>	Str. 63
2.3. Jiří Mařánek a jeho <i>Romance o Závišovi</i>	Str. 69
3. Závišův příběh v 70. letech 20. století	Str. 83
3.1. Zpracování dějin přemyslovských Čech Zdeňkem Fialou	Str. 83
3.2. Nina Bonhardová a její <i>Královský úděl</i>	Str. 84
3.3. Oldřich Daněk, jeho román <i>Král bez přílby</i> a drama <i>Bitva na Moravském poli</i>	Str. 91
3.4. Miloš Václav Kratochvíl a jeho <i>Lásky královské</i>	Str. 103
3.5. František Neuzil a jeho romány <i>Ohnivá jeseň</i> a <i>Zlomená pečeť</i>	Str. 106
3.6. Ludmila Vaňková a její tetralogie <i>Lev a růže</i>	Str. 124

4. Závišův příběh v závěru 20. století	Str. 143
4.1. Vývoj historického poznání	Str. 143
4.2. Miloslav Švandrlík a jeho <i>Starosti korunovaných (hlav)</i>	Str. 146
4.3. Ervín Hrych a jeho <i>Duha</i> aneb <i>Předposlední Přemyslovec</i>	Str. 149
4.4. Ivan Foustka a jeho <i>Romance o dvou bezvýznamných</i> a <i>Balada o posledním Falkenštejnovi</i>	Str. 151
5. Vývoj Závišova příběhu	Str. 156
Závěr	Str. 167
Seznam pramenů a literatury	Str. 174

Úvod

Cíl práce

Ludmila Vaňková, poměrně populární autorka historické beletrie, v autorském slovu k jedné ze svých knih shrnula historická fakta, z nichž ve svém příběhu vycházela, a poté se obrátila na čtenáře slovy: „*Vidíte, že vymýšlet si lze vskutku trapně málo a fantazie na holou skutečnost nestačí.*“¹ Tato diplomová práce předpokládá pravý opak. Ukáže, jak široký prostor se nabízí autorům historické beletrie, bude sledovat, jak byl v české beletrii devatenáctého a dvacátého století zachycen příběh středověkého velmože Závěše z Falkenštejna.

Práci umožňuje fakt, že Falkenštejna provází dostatečný zájem beletristů, a to nikoli zájem jednorázový. Budu moci pozorovat, jak se Závěšův příběh vyvíjel v čase a zda mu doba, v níž byl spoluvytvářen, vtiskla nějaká svá specifika. Snad již důvodem tohoto zájmu autorů, nikoli tedy jen důvodem, který přivedl k Falkenštejnovi mne, je poměr známých faktů a bílých míst, která čekají na aktivitu spisovatele, která historik nedokáže spolehlivě objasnit. Jinými slovy řečeno – víme toho o Závěšovi dost, abychom z toho složili příběh. Ale nikoli dost na to, abychom těchto příběhů, stále respektujících alespoň v konturách doložená fakta, nemohli poskládat celou řadu.

Diplomová práce, která sledovala Závěšův příběh v české literatuře, již existuje. Pod vedením prof. Janáčkové ji v roce 1993 napsala Martina Kopáčková². Proč se tedy vracím k tématu, které by se mohlo zdát již zpracované?

Jeden rozdíl vyplývá už z názvů obou prací. Oblastí, kterou ponechávám stranou svého zájmu, jsou kroniky. Zbyde mi tak víc prostoru na to, co označujeme jako historickou beletrii.³

¹ VAŇKOVÁ, L. Slovo ke čtenáři. In. *Žebrák se stříbrnou holí*. Praha: Práce, 1987, str. 463

² KOPÁČKOVÁ, M. *Závěš z Falkenštejna v kronikách, beletrii a dramatu*. Praha, 1993. 99 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filosofická fakulta. Katedra české a slovenské literatury a literární teorie. Vedoucí práce J. Janáčková

³ vymezení termínu historický román se podrobně věnoval např. Blahoslav Dokoupil – DOKOUPIL, B. *Český historický román 1945 – 1965*. Praha: Československý spisovatel 1987, str. 11-39; tentýž termín nejnověji kolektivní dílo PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2004, str. 239-248; pro tuto práci není dodržení pravidel žánru tolik podstatné, kritéria výběru konkrétních děl budou rozvedena dále

Další rozdíl, který považuji za mnohem důležitější, je ten, že nechci sledovat pouze celkové uchopení postavy. Jde mi o to, jak jednotliví autoři přistoupili ke konkrétním faktům ze Závíšova života, jaké motivace připsali jeho konkrétním činům (a činům ostatních, které jej poznamenaly), jakým způsobem ho představili, číma očima. A to se v práci Martiny Kopáčkové objevilo jen minimálně.

Falkenštejn zaujal, jak jsem již zmínila, celou řadu autorů. Vystává otázka, v jakém pořadí se jimi zabývat, která díla přímo postavit vedle sebe a porovnat. Protože má tato práce ukázat, jak se příběh vyvíjel, rozhodla jsem se pro uspořádání chronologické. Samo potom vzniklo určité rozdělení do kapitol – nebylo třeba hledat žádné umělé mezníky. Jednotlivé kapitoly zachytí, jak se objevilo závišovské téma v beletrii před vznikem samostatné republiky a těsně po něm, jak za okupace, jak v sedmdesátých letech 20. století a nakonec jak v jeho závěru. Vytčené mezníky jsou pouze orientační, v některých případech zařazuji díla tam, kam patří svojí povahou, nikoli dobou vzniku.⁴ Závíšovská tematika se objevuje i ve století jednadvacátém, od samého jeho počátku, na tato díla však pouze upozorním, neboť zatím chybí dostatečný odstup, nelze je posuzovat v kontextu doby ani v kontextu celkové tvorby jejich autorů.

Nabízelo by se, aby tato práce začínala kapitolou, která by Závíše z Falkenštejna představila – ukázala tak, jak jej dnes vidí historikové. Účelnější mi ale připadá i zde postihnout, že v průběhu historického bádání téma prošlo jistým vývojem - na začátek každé kapitoly tedy zařadím podkapitolu, v níž shrnu, z jakých informací mohli spisovatelé daného období vycházet (ačkoli měli samozřejmě k dispozici také prameny a někteří se dokonce přímo hlásili k jejich studiu⁵), jaké informace mohl mít jejich čtenář. I tento přístup má své negativum, kterým je jistá vnitřní nejednotnost kapitol - přístup k odbornému textu musí být zákonitě jiný než k textu beletristickému.

Tyto kapitoly budou mít zcela popisný ráz, jejich cílem je konstatovat fakta. Kapitolou klíčovou bude potom kapitola poslední, do níž soustředím veškerá srovnání a analýzy.

⁴ viz následující podkapitola

⁵ deklarovanou spolupráci s historiky i samostatné studium pramenů zmíním u konkrétních autorů, jichž se týká

Výběr pramenů a literatury

Původním záměrem této práce bylo zmapovat veškerou historickou beletrii se závišovskou tematikou, případně zpracování Závišova příběhu ve filmu. To se však brzy ukázalo jako málo reálné, taková práce by překročila rámec práce diplomové, neboť jde o téma velice oblíbené. Zůstalo tedy soustředění na literaturu, z ní potom na oblast dramatu a rozsáhlejší prózy (novely a romány), kde se sledované téma objevilo nejuceleněji. Právě obliba tematu mě vedla také k dalšímu omezení – budu se zde zabývat pouze díly českých autorů. Ani s takto nastavenými kritérii nedokážu zaručit, že se mé pozornosti dostane všem odpovídajícím dílům, která v českém prostředí vznikla a fungovala. Myslím však, že se mi podařilo postihnout všechna ta, která jsou pro ukázání vývoje uchopení tematu zásadní.

Do období předrepublikového spadají výhradně dramata. Roku 1861 vyšla hra Vítězslava Háška.⁶ Autorem dalších dvou, tentokrát nedokončených, je František Turinský a vyšla sice až roku 1880, ale napsána byla snad dokonce o několik desítek let dříve,⁷ stejně jako drama Karla Simeona Macháčka, Turinského vrstevníka a přítele.⁸ Krátce po Háškově vznikla hra Václava Vlčka *Přemysl Otakar*, v níž se také objevila postava Záviše. Na počátku 20. století napsal svoji první historickou hru Jaroslav Hilbert⁹. Ve dvacátých letech Závišův příběh zachytil

⁶ pracuji ale s vydáním pozdějším, zřejmě čtvrtým - HÁLEK, V. *Záviš z Falkenštejna*. Praha: Dilia, 1988

⁷ Turinský žil v letech 1797 – 1852, první z jeho dramát, *Angelina*, vyšlo 1821; zlomky zachycující Falkenštejnův příběh vznikly tedy někdy v letech 1821 – 1852, Ivan Slavík klade první z nich už do roku 1822, Otakar Špecinger obě až do období autorova působení v Mikulově, tedy do první poloviny 30. let

⁸ první vydání není datované, *Lexikon české literatury* uvádí rok 1846 – pracuji s vydáním MACHÁČEK, K. S. *Záviš. Smutnohra v pateru jednání*. In. *Spisy S. K. Macháčka*. Praha: Knihkupectví I.L. Kobra, 1883, str. 1-110

⁹ poprvé vyšlo 1901, toto vydání je však velmi těžko dostupné; ve vydání druhém z roku 1927 byly učiněny drobné změny, sledující škrty režiséra Dostála, jež hru v tomto roce znovu uvedl na jeviště; zde pracuji s vydáním zatím posledním, a to s textem zařazeným do programu k uvedení hry na Národním divadle roku 1993 - KRÁL, J. *Falkenštejn. Hra o pěti dějstvích*. Praha: Národní divadlo, 1992, str. 107-173; jak je uvedeno v ediční poznámce, text vychází z vydání prvního, zároveň byly vyznačeny změny provedené autorem pro vydání druhé a byla provedena jazyková úprava, jež text zpřístupnila současnému čtenáři – „*Odstraňuje především zastaralé slovesné i jmenné tvary a vazby, nadměrné užití jmenných forem u adjektiv a zastaralý a místy lehce nečeský slovosled. (...) Kde to jen bylo možné, odstranila participiální vazby a na nemnoha místech se dotkla i Hilbertova slovníku, kde nahradila některé jeho méně šťastné neologismy nebo nezvyklé a příliš matoucí užití slov. Přesto se snažila uchovat konkrétnost, obraznost, stavebnost, psychologickou flexibilitu, rytmus a osobitou osobní rážbu Hilbertovy tragické díkce i s jejími kdysi provokujícími anachronismy.*“ – str. 176. Při citování z tohoto textu nevyznačuji, kde byly provedeny výpustky pro druhé vydání, protože obvykle nejsou pro téma této práce důležité, jde o úpravy pouze jazykové, které nijak podstatně nezměnily

ještě František Zavřel – jeho drama sice vzniklo až po pomyslném mezníku 1918, svou povahou ale zcela patří do této kapitoly a bylo by násilné ho z ní vytrhávat.

Jako vůbec první český historik se osobností a postavou Závaš z Falkenštejna zabýval František Palacký v *Časopise českého muzea*.¹⁰ Je u něho znát velká závislost na pramenech vyprávěcí povahy, zejména *Zbraslavské kronice* a *Druhém pokračování Kosmově*. Tato podání vznikla jako ryze subjektivní pohled jejich autorů na zobrazované události, přesto na jejich základě činil Palacký poměrně silné morální soudy, které od něho byly potom po léta přebírány. Dlouhou dobu se nikdo nepozastavil ani nad tím, že Palacký hodnotil zprávy kronikářů se zkušeností člověka 19. století, zatímco ve středověku mohlo být mnohé jednání posuzováno úplně jinak.

Turinského zlomky ani Macháčkova hra se nemohly opřít o jinou práci než právě o Palackého článek. Hálek a Vlček mohli čerpat také z *Dějů království českého* Václava Vladivoje Tomka¹¹. Palackého *Dějiny národu českého*¹² působily až na dva další autory, Jaroslava Hilberta a Františka Zavřela, kteří zároveň také mohli sáhnout i k informacím, jež přinesl Josef Šusta.¹³ Tato práce bude sledovat výhradně texty her, nikoli už jejich uvedení na divadelní prkna, kdy bylo každé další určitým způsobem samostatným uchopením tematu.

Období první republiky nové zpracování Závašova příběhu nepřineslo. Látka se znovu objevila až za okupace. V roce 1940 vyšel jak druhý díl Vančurových *Obrazů z dějin národu českého*¹⁴, v němž je Závašův příběh zachycen, tak také *Romance o Závašovi* Jiřího Mařánka¹⁵ jako první díl jeho Rožmberské trilogie.

Z historiků se v předválečném období konci 13. století věnoval zejména Josef Šusta, a to v rámci svých *Dvou knih českých dějin* (v díle prvním nazvaném

obsah hry ani vyznění jednotlivých scén – pouze tam, kde ke změně významu došlo, na to upozorním v poznámce

¹⁰ PALACKÝ, F. O panu Závašovi z Rosenberka. *Časopis českého muzea*, 1831, str. 55-79

¹¹ vyšlo poprvé 1850, zde pracuji s vydáním čtvrtým - TOMEK, V. V. *Děje království českého*. 4. pooprav. vyd., Praha: František Řivnáč, 1876

¹² i zde užívám pozdější vydání, v knize ale není uvedeno kolikáté - PALACKÝ, F. *Dějiny národu českého I*. Praha: Odeon, 1968

¹³ roku 1895 v *Českém časopise historickém* – zde ale pracuji s vydáním - ŠUSTA, J. Závaš z Falkenštejna. In. *Úvahy a drobné spisy historické I*. Praha: Historický klub, 1934

¹⁴ pracuji s vydáním VANČURA, V. *Obrazy z dějin národu českého II-III*, 7. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1960

¹⁵ pro snazší dostupnost pracuji až s vydáním šestým MAŘÁNEK, J. *Romance o Závašovi*. 6. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1986

Poslední Přemyslovci a jejich dědictví, vyšlo 1917¹⁶) a v rámci *Českých dějin III/1* (vyšlo 1935 jako součást projektu Leichterova nakladatelství)¹⁷.

Do třetí kapitoly bude zařazena série románů, které vyšly v 70. letech¹⁸ a také drama Oldřicha Daňka ze závěru této dekády, které je však specifické tím, že se skládá z pasáží již dříve se objevivších v autorově románu. Tato díla se vyznačují mimo jiné promyšlenou kompozicí. Jednou možností by bylo sledovat, jak postupně předkládají jednotlivé scény ze Závašova života, potom by ale bylo těžké a mnohdy zřejmě i nemožné nezmiňovat propletenost s dalšími zachycenými příběhy, které do této práce už tak úplně nepatří. Volím proto postup úspornější, jednotlivé události přednesu v chronologickém sledu, jak za sebou následovaly v Závašově životě.

Pokud jde o Závašův příběh, beletristé 70. let se nemohli opřít o nové závěry historiků, možným zdrojem pro ně zůstal opět Šusta a stále znovu vydávané a tedy snadno dostupné *Dějiny Palackého*¹⁹. K životu ve 13. století se vyjádřil pouze Zdeněk Fiala ve své práci *Přemyslovské Čechy*²⁰ – jelikož mu šlo zejména o vývoj společnosti, osudy Falkenštejna zmínil jen ve stručnosti.

Od poloviny 80. let se objevovala tendence doložená fakta upozadit a věnovat se spíše těm momentům, které zůstaly historiky neosvětleny. Z hlediska závažovské tematiky je prvním příkladem takového postupu trojice novel Miloslava Švandrlíka *Starosti korunovaných (hlav)* z roku 1986. O čtyři roky později vyšla hra Ervína Hrycha *Duha aneb Předposlední Přemyslovec*. V roce 1994 vydal svoji *Baladu o posledním Falkenštejnovi* Ivan Foustka, jemuž se postava Závaše mihla už v polovině 80. let v novele *Romance o dvou bezvýznamných*.

¹⁶ opět z důvodu dostupnosti pracuji s fotoreprintem druhého vydání z roku 1926 - ŠUSTA, J. *Poslední přemyslovci a jejich dědictví 1300 – 1308*. fotoreprint 2. vyd., Praha: Argo, 2001; toto druhé vydání vzalo v potaz také závěry J. V. Šimáka, jež uveřejnil v *Českém časopise historickém* v článku *Přemysl II. a panstvo české* – tomuto článku se tedy již samostatně nevěnuji, ale uvádím jej v seznamu použité literatury

¹⁷ i zde Šusta reagoval na příspěvky, které se nově vyslovily ke zpracovávané problematice – pro téma této diplomové práce je důležitý zejména článek B. Rynešové *Proč povstali Vítkovci proti králi Přemyslu Otakaru II.?* – opět jej uvádím v seznamu použité literatury, ale samostatně se mu nevěnuji, protože bych pouze opakovala Šustova slova

¹⁸ zároveň se budu zabývat i dvěma díly z let osmdesátých – jedná se o triptych Miloše Václava Kratochvíla *Sny králů* a román Ludmily Vaňkové *Žebrák se stříbrnou holí* – v obou případech jde o volná pokračování děl, která vznikla v letech sedmdesátých (u Kratochvíla novel *Lásky královské*, u Vaňkové trojice románů *Král železný, král zlatý, Zlá léta* a *Dědici zlatého krále*)

¹⁹ např. zmíněné vydání z roku 1968

²⁰ FIALA, Z. *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995 – 1310*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965

Historické bádání se plně rozvinulo až po vzniku těchto románů. Jediným, kdo podal zpřesňující informace k tématu již v 80. letech, byl Josef Žemlička²¹ - jako první se pokusil revidovat závěry Palackého využitím diplomatického materiálu, v žádném z výše uvedených tří děl se však jeho postup neodrazil, což částečně jistě způsobila právě jejich povaha, kdy o samotný Závěšův příběh už vlastně ani tolik nešlo.

Sledovaným tematem se zabývali autoři často celkově málo známí či ve své době uznávaní, ale dnes již zapomenutí. Z tohoto důvodu se pokusím každého z nich představit. Jelikož to ale není tematem práce, učiním tak jen v největší stručnosti.

Při sestavování medailonů autorů jsem vycházela především z nové odborné souhrnné práce *Lexikon české literatury*,²² která kromě základních údajů o životě a díle jednotlivých autorů přinesla také soupis bibliografie. Snažila jsem se, aby Lexikon nezůstal mým jediným zdrojem, ale ne vždy bylo možné se opřít o další odbornou literárněhistorickou práci. Zpřesňující faktografické informace jsem často musela hledat doslova všude, kde se dalo – ve vysokoškolských skriptech, regionálních publikacích i výročních člancích v různých periodikách. Každý z autorů v tomto ohledu vyžadoval trochu jiný přístup a charakterizovat zde každý z použitých zdrojů by bylo poněkud nepřehledné. Namísto toho budou tedy informace o povaze zdroje uvedeny až tam, kde z něho bude čerpáno.

²¹ ŽEMLIČKA, J. *Století posledních Přemyslovců*. Praha: Panorama, 1986

²² vycházelo v letech 1985 - 2008

1. Závišův příběh v devatenáctém století a na počátku století dvacátého

1.1. Příběh v podání historiků

Prvním českým historikem, který věnoval pozornost Závišovi z Falkenštejna, je František Palacký. Pro *Časopis českého muzea*¹ shrnul, k jakým událostem došlo v českých zemích ve druhé polovině třináctého století a jakou roli v nich sehrál Záviš z Falkenštejna, k jehož osobnosti řekl, že „*byl pán bohatý, mocný, ušlechtilé postawy a výtečného ducha; o neobyčejném wtipu a vzdělanosti geho swědčj gak uměnj básnické, kterým se skwěl, tak i domněnj sawwěkého lidu, že se wysoce znal na čary a weškero černokněžnictwj.*“²

Palackého článek je třeba jako vůbec první ucelené podání informací o Závišovi představit podrobněji, u ostatních historických prací se pak soustředím už jen na momenty, které se od tohoto podání liší.

Palacký začal svůj článek poznamenáním, že se prosadila primogenitura a takto nastolený panovník rázněji vystupoval vůči šlechtě. Přemysl Otakar II. i tím, že zakládal silná královská města – a kvůli tomu se střetl s rodem Vítkovců, na jejichž državách sice vybudoval Budějovice, ale na území dnešního Tábora se mu podobný podnik pro jejich odpor už nepodařil. Vítkovští v čele se Závišem, dle Palackého synem pana Budivoje na Hluboké a vnukem pana Jindřicha Vítkovce z Krumlova, se nepřidali na Otakarovu stranu při jeho tažení proti římskému králi Rudolfovi a tím způsobili, že byl Otakar ponížen, obrán o část zemí, jimž vládl.

Po vzpouře měl být Záviš spolu s bratry Vítkem, Vokem, Čeňkem, Budivojem a Hrdoněm a se strýci Jindřichem a Vokem z Krumlova vypuzen ze svých statků. Útočiště našel u krále Rudolfa, ten dokonce naléhal, aby Otakar vrátil Vítkovcům jejich statky v Čechách. Otakar to považoval za narušování svých pravomocí a situace vedla k novému konfliktu.

Palacký uvádí, že si Záviš uvědomil, do jaké situace by se země mohla dostat královým pádem, a prostřednictvím posla mu večer před bitvou na Moravském poli nabídl, že jej podpoří. Otakar to ale odmítl s tím, že zrádce do

¹ PALACKÝ, F. O panu Závišovi z Rosenberka. In. *Časopis českého muzea*, 1831, str. 55-79

² Palacký 1831, str. 59

svých řad nepřijímá, což vedlo k rozhodnutí velitele záloh a vítkovského příbuzného Miloty z Dědic, že ani on do bitvy nezasáhne.

Po králově smrti se Rudolfovi poddala Morava a vdova Kunhuta svěřila sebe i své nezletilé děti pod jeho ochranu. Proti rostoucí Rudolfově moci však protestovali čeští páni a pražští měšťané a povolali jako správce země brandenburského markraběte Otu, syna Otakarovy sestry Boženy. Ota zv. Dlouhý přijel s vojskem a bitvě s Rudolfem zabránila jen diplomatická aktivita olomouckého biskupa Brunona. Výsledkem jednání mezi římským králem a markrabím bylo předání Moravy na pět let Rudolfovi, ustavení Oty Václavovým poručníkem a dohoda o již předjednaném sňatku potomků Rudolfa a Otakara – králevic Václav měl být oženěn s Rudolfovou dcerou Gutou, jeho sestra Anežka se provdat za Gutina bratra Rudolfa – Palacký nedokázal doložit, zda akt proběhl v lednu 1279 v Jihlavě či Čáslavi.

Na Moravě Rudolf učinil nejvyšším hejtmanem Milotu z Dědic, důležité postavení zde však získal také Závíš, když zemi chránil před nájezdy Kumánů.

Ota se záhy ukázal jako osoba pro svěřenou funkci velmi nevhodná – jeho cílem nebyl prospěch země, ale pouze vlastní zisk. Královnu a děti prakticky věznil nejprve na Hradě, 25. ledna 1279 je v průběhu noci převezl na Bezděz. Češi byli popuzeni jak tímto aktem, tak drancováním braniborských vojsk, prakticky propukla domácí válka.

V červnu téhož roku se královně podařilo z Bezdězu utéci (nejprve na Opavsko k nevlastnímu synovi Mikulášovi, poté do Znojma, kde byl pohřben Otakar), Ota však zareagoval tím, že alespoň Václava střežil ještě lépe, když jej z Bezdězu převezl do Žitavy.

Zatímco řada šlechticů jednala s Otou o podmínkách předání krále, Závíš vyhledal ve Znojmě Kunhutu – původně jen proto, aby mu pomohla získat zpět statky v Čechách, zabavené už Otakarem a stále nenavrácené. Vztahu, který mezi touto nesourodou dvojicí (královnou-vdovou a řadovým šlechticem považovaným za zrádce a strůjce pádu jejího muže) vznikl, nevěnoval Palacký příliš pozornosti, shrnul pouze, že Závíš dosáhl více než původních cílů: *„To, co do královnny, nad naděgi a sprawedlnost se mu powedlo. Kunhuta zagisté, zapomenuwši se nad*

*důstogenstwjm swým, i čest swau gemu w oběť dala, a porodiwši z něho syna, kázala mu na křtu dáti gméno Jan.*³

Palacký se vyjádřil také k vážnému obvinění, které přinesly některé kroniky – že se poměr mezi královnou a Závíšem mohl zrodit už za Otakarova života a Kunhuta potom tlačila manžela do válečného konfliktu, aby se jej zbavila a mohla si užívat milencovy náruče. Palacký tuto možnost odmítl. Argumentoval tím, že mnohem důvěryhodnější kronikáři o této možnosti mlčeli a neexistuje ani listinný doklad, který by potvrdil Závíšovu přítomnost u dvora pro období před rokem 1283. V žádném případě Palackého k obhajobě královny nevedly sympatie k ní (jak také uvedl), naopak nezapomněl přidat výčitku, že „dobrá máti byla by syna swého na Bezdězi neodběhla“^{4, 5}.

V této chvíli připomněl Palacký také královnin původ. Otec Rostislav Mstislavič byl rusinským knížetem, z jeho země jej ale vyhnal Vševlad Čermný. Utekl k uherskému králi Belovi, od něho získal ruku Belovy dcery Anny a území Haliče. Když se zde jako panovník nedokázal prosadit proti Danielu Romanoviči, obdržel od tchána k obživě rodiny alespoň Mačvu. Právě z jeho svazku s Annou se narodila Kunhuta, a to někdy kolem roku 1250.

V létě roku 1282 zachvátil zemi, zejména Čechy, mor. Dle Palackého i to mohlo být jedním z důvodů, proč Ota pozdržel vydání krále Václava.

Po návratu jmenoval mladičkový král své úředníky – funkce získali Zbyslav z Třebouně, Purkart z Winterberka, Zdislav z Levenberka, Sezima z Krašova či Beneš z Vartenberka. Zároveň Václav povolal ke dvoru matku. Ta přišla zkroušená, s bázní, ale sotva zjistila, že ji syn zahrnuje místo výčitek jen láskou, vmluvila do jeho přízně i Závíše, kterému pak připadl úřad nejvyššího hofmistra.

Palacký vylíčil Závíšovu „vládu“ dle Zbraslavské kroniky, s poznamenáním, že byl její autor zaujatý, ale faktem zůstalo, že i všechny ostatní úřady obsadili Vítkovci či jejich podporovatelé. Kunhutu pak viděl jako tu, které se povedlo zprostředkovat smír mezi dvěma frakcemi panstva – Závíšovými přívrženci a odpůrci. Závíš, který se nyní cítil bezpečný ve svém postavení, požádal krále o matčinu ruku, oddavky se slavily s velkou pompou po sv. Trojici 1285.

³ Palacký 1831, str. 66

⁴ str. 68

Závišovým soupeřem se stal jeho původní ochránce, král Rudolf. Záviš si byl dle Palackého vědom nebezpečí, které tato nevraživost přinášela, a ačkoli spolu s manželkou doprovázel mladého krále na cestě za sňatkem, do města konání, Chebu, raději nevkročil.

K tomuto okamžiku uvádějí kronikáři další smyšlenky, které se Palacký pokusil vyvrátit. Za nepravděpodobné považuje, že by Záviš s Kunhutou chtěli pro syna Ješka titul moravského markrabí, za úplnou hloupost pak, že by se královna pokusila Václava otrávit a posadit svého nového chotě na královský trůn.

Koncem roku 1285 Kunhuta zemřela. V červenci roku následujícího přišla ke dvoru jako nová královna Guta. Palacký spatřuje počátky Závišova pádu částečně v tom, že v Gutině doprovodu se ke dvoru i ke králi dostali i Závišovi nepřátelé, upozornil však i na proměnu krále samého – dospíval a Záviše přirozeně považoval za soka.

Záviš chtěl své postavení upevnit posílením svazků s uherskou korunou, které poněkud oslabily Kunhutinou smrtí. Za novou choť si zvolil Jitku, sestru krále Ladislava Kumána, která tou dobou pobývala v klášteře. Získal Ladislavův souhlas i dispens od papeže a ač mu cestu za nevěstou zkalilo přepadení, nakonec se slavná svatba odehrála a pár se odebral na Závišův zámek Fürstenberk, který Palacký nedokázal nijak lokalizovat.

Po narození syna pozval Záviš Václava na křtiny. Ten ale Záviše v Praze nechal zajmout, údajně proto, že uvěřil zákeřným našeptavačům, že mu Záviš usiluje o život. Palacký vyvodil, že pokud by Záviš skutečně chystal Václavovo odstranění, provedl by je ve chvíli, kdy stál králi poblíž, nikoli až poté, co se na dlouhou dobu vzdálil od dvora, navíc by v době, kdy se Václav stal otcem již druhého syna, takový skutek ztratil význam a logiku. Za předmět sporu považuje mnohem spíše hrady, které Záviš držel s odůvodněním, že šlo o majetek získaný po Kunhutě, zatímco Václav je považoval za zboží, jež se její smrtí mělo vrátit koruně.

S patričnou dynamikou je vylíčeno Závišovo zatýkání: *„Přišed až k věži, kdežto krále nalezti se domnjwal, a wida se osamělého, an osm ozbrogených pánu, mezi nimižto však i třj přátelé geho, geg obstaupili, teprw spatowal se w nebezpečenstw swém. Co to gest? Co se tu počjná? ptá se. – Gste u wazbě králowě, byla odpověď. Ano, chcili však! wece a tasj meč. Tu půtka swedena owšem*

*nerowná, však dlauho trwagcj: neboť pan Záviše byl negen hrdinské mysli, ale i wobyčegně silný.*⁶

Palacký tvrdí, že Záviš skládal básně, a vyjádřil politování, že nevíme, že by se nějaké z nich dochovaly, ale i naději, že možná některé z nich zachytil Královédvorský rukopis, jenž měl pocházet ze Závišovy doby.

Zatímco o Závišově druhé ženě a narozeném synovi Palacký nic dalšího nevěděl, informoval, že Závišovi bratři zvedli vzpouru proti králi, navíc Záviš sám byl neústupný v otázce vydání držených hradů. Václav se obrátil na svého tchána, krále Rudolfa, jenž poradil vozit Záviše od jednoho vzbouřeného hradu k dalšímu a vyhrožovat jeho popravou, pokud nebude hrad vydán královskému vojsku.

Váhal pouze Závišův bratr Vítek na Hluboké. Toho však využil velitel královského vojska a Závišův největší nepřítel Mikuláš Opavský a dřív, než stačil Vítek cokoli učinit, dal Záviše setnout k tomu připraveným prknem. Záviš neprosil ani Mikuláše o milost, ani bratra o záchranu, žádal pouze o zpovědníka.

Téměř o dvacet let později se působením Záviše z Falkenštejna v rámci svých *Dějů království českého*⁷ zabýval Václav Vladivoj Tomek. Falkenštejna sledoval až od chvíle, kdy navázal vztah s královnou Kunhutou, k jeho dřívějším činům jen poznamenal, že šlo o člověka, který stál kdysi v čele vzpoury proti Otakarovi. Setkání Záviše a královny narozdíl od Palackého situoval na Opavsko a problém nevidí ani tak ve vztahu samotném, ale čistě v Kunhutině požadavku, aby jim Opavsko, patřící Otakarovu levobočkovi Mikulášovi, jenž se nacházel tou dobou v uherském zajetí, zůstalo. Tomek má zato, že Záviš dokonce proti vracejícímu se Mikulášovi vojensky vystoupil⁸.

Tomek souhlasil s Palackým, že se po návratu krále Václava stál Záviš nejvyšším hofmistrem a ostatní úřady získali jeho vítkovští příbuzní a přátelé⁹. Za toho, kdo zprostředkoval mír mezi znesvářenou šlechtou, ale považoval římského krále Rudolfa¹⁰.

Závišovu „vládu“ zhodnotil Tomek kladně: *„Proti pánům několika, kteří sobě ještě posud osobovali hrady královske neb jiné rozepře zdvihali, vystaupil*

⁶ Palacký 1831, str. 77

⁷ TOMEK, V. V. *Děje království českého*. 4. pooprav. vyd., Praha: František Řivnáč, 1876

⁸ Tomek 1876, str. 99

⁹ Tomek 1876, str. 100

¹⁰ Tomek 1876, str. 100

*mocí brannou k hájení práv koruny, a pečoval také o veřejnou bezpečnost hubením laupežníků, kteří se zmáhávali w čas rozbrojů v zemi.*¹¹ I zde se ale objevila výtka, že si Záviš neoprávněně přivlastňoval města, zejména po smrti královny, tvrdě, že jde o dědictví po ní.

Na pražský dvůr přišla Václavova manželka Guta, její otec, římský král Rudolf, však zásadně odmítl, aby se v její přítomnosti vyskytoval i Záviš. Ten musel složit úřad a odebrat se na své statky – na hrad Fürstenberk, který Tomek už dokázal ztotožnit s východočeským Svojanovem¹². Zde se Záviš oženil s Juditou, sestrou uherského krále Ladislava. V tomto počínání našel Tomek vysvětlení, proč se Záviš stal Václavovým vězněm – král se obával, že chce jeho otčím zřítit ze svých statků samostatné panství, což nehodlal dopustit. Využil proto pozvání na křtiny, Záviše zajal, nechal soudit a požadoval návrat všech statků získaných během soužití s královnou.¹³

Zatímco Záviš ve vězení skládal básně, kolující pak ještě dlouho mezi lidmi, Vítkovci povstali a dokonce uvažovali o změně na královském trůnu. Jejich kandidátem byl vratislavský vévoda Jindřich.¹⁴

Římský král poslal na Václavovu žádost do Čech vojsko vedené svým synem Rudolfem, ten však záhy zemřel. Stejně tak přišli o život oba vítkovští kandidáti na trůn, vzpoura však přesto pokračovala. V této chvíli Rudolf přišel s nápadem „*Záviši wésti wojskem od zámku k zámku a wzywati přátely jeho ke wzdání, s pohrožením, že sic káže jemu hlavu stíti.*“¹⁵ Rozkaz před Hlubokou však vydal Mikulášovi sám Václav, Mikuláš byl pouze vykonavatelem jeho vůle¹⁶ a Tomek narozdíl od Palackého nezmínil, čím byl Záviš sťat.

Palacký se k Závišově postavě vrátil v *Dějínách národu českého*.¹⁷ V němčině vyšly příslušné oddíly roku 1839, vydání české verze se však značně pozdrželo, a to až do roku 1875.¹⁸ Sám Palacký v předmluvě vysvětlil, že „*vzdělání druhého dílu čili dějin let 1253 – 1403 odkládal jsem hlavně z té příčiny, že*

¹¹ Tomek 1876, str. 100

¹² Tomek 1876, str. 100

¹³ Tomek 1876, str. 100-101

¹⁴ Tomek 1876, str. 101

¹⁵ Tomek 1876, str. 101

¹⁶ Tomek 1876, str. 101

¹⁷ Palacký, F. *Dějiny národu českého I*. Praha: Odeon, 1968

¹⁸ informace, jak jednotlivé díly vycházely, přináší přehledně ŠTAIF, J. *František Palacký : život, dílo, mýtus*. Praha : Vyšehrad, 2009, str. 380

*k německému textu svému o době té měl jsem a mám poměrně málo doplňků i oprav pohotově, takže dějiny ty také v pádu smrti mé pouhým překladem z němčiny od kohokoli nahraditi by se daly.*¹⁹ A to se projevilo i na vylíčení Závašova příběhu – od verze otištěné v *Časopise českého muzea* se liší pouze v drobných detailech.

Krále Přemysla Otakara II. charakterizoval Palacký v *Dějínách* jako „*oběť aristokracie svého věku, světské i duchovní.*“²⁰ Závaš tak zařadil do celého proudu těch, kteří zapříčinili králův pád, nepřikládal mu nijak výjimečnou roli. Narozdíl od článku královo chování k Vítkovcům není považováno za příčinu dalšího konfliktu s Rudolfem, nebo alespoň ne za příčinu jedinou. Za původce střetu tu Palacký jednoznačně označil Rudolfa, jenž vyžadoval další a další ústupky, až Přemysl pochopil, že nemůže ustupovat donekonečna²¹. Opět se zde objevuje motiv, kdy Závaš nabídl svému králi v předvečer bitvy svoji pomoc a král ji odmítl. Nijak s tím ale není spojována zrada Miloty z Dědic.

Poměrně podrobně vylíčil Palacký bitvu a smrt krále. Důležité v této souvislosti je, že zmínil Mikulášovo zajetí Kumány. Tím zůstalo uprázdněné Opavsko, kam se po svém útěku z Bezdězu uchýlila královna Kunhuta (zatímco v článku Palacký situoval její pobyt na Znojensko). I zde Palacký královně útěk z vězení vyčítá: „*Neměla té síly do sebe, aby odhodlala se snášet jakákoli protivensství společně se synem svým: umínilať zniknouti jich, když jinak nešlo, chytrostí a klamem.*“²² Vzápětí Palacký alespoň zmírňuje: „*Snad se kojila nadějí, že budouc na svobodě, bude lépe moci přispěti také k osvobození synovu.*“²³

Kunhuta se tedy usídlila na Opavsku, a to s požehnáním krále Rudolfa, jehož požádala o pomoc proti sobecky si počínajícímu markraběti Otovi²⁴. Otázku, jaká práva k Opavsku získala, Palacký shrnul do sdělení, že zkrátka „*od té doby vládla zemi tou jako panovnice právem svrchovaným*“²⁵, ale neví, zda Rudolf královně oblast udělil sám či potvrzoval nějaké starší rozhodnutí Přemyslovo.

Z Opavska pak královna podněcovala šlechtice k odporu proti braniborským a vlastně proti všem Němcům – válku, která se rozhořela v zemi, zachytil Palacký

¹⁹ Palacký 1968, str. 8

²⁰ Palacký 1968, str. 62

²¹ Palacký 1968, str. 80-81

²² Palacký 1968, str. 121

²³ Palacký 1968, str. 121

²⁴ Palacký 1968, str. 121

²⁵ Palacký 1968, str. 122

jako výhradně národnostní spor.²⁶ Takto se ke královně dostal také Záviš – a to zhruba v době, kdy došlo ke změně na olomouckém biskupském stolci, zemřelého Brunona nahradil Vítkovec Dětrich z Hradce.²⁷ Palacký tuto informaci zmínil jen mimochodem, Záviš by tak ale přestal být prvním Vítkovcem, který po Přemyslově smrti získal významnou funkci.

I zde Palacký odmítl několik uváděných a dle něho zcela pomlouvačných informací – že by vztah mezi královnou a velmožem začal už za Přemyslova života nebo že by dvojice chtěla získat Opavsko pro svého právě narozeného syna Ješka a vojensky vystoupila proti Mikulášovi. O působení Záviše a Kunhuty za dalších let vlády Oty Braniborského usoudil: „*Pravdě nejméně se podobá, že oba seděli tiše na hradeckém hradě, veřejného života strastné té doby co nejméně se oučastnivše.*“²⁸

Poté, co se Václav vrátil do Prahy a chopil se vlády, povolal matku do Prahy a přijal i Záviše. Jako důležitý moment je Palackým vnímána svatba Kunhuty a Falkenštejna – Václav pak projevoval velmoži úctu, jaká přísluší otčímovi, a převedl na něj v podstatě veškerá svá práva.²⁹ Mezi Závišovými přívrženci a odpůrci prostředkoval Rudolf za pomoci Kunhuty, chybí zde však informace, že by došlo k nějakým změnám v držbě úradů.

Poměrně podrobně se Palacký věnuje tažení na Moravu proti loupežníkům, v jehož čele Záviš spolu s králem stál, zmiňuje i Závišovu schopnost udělat pořádek v hlavním městě. Nepřátele však Záviš získal značnou panovačností.

Další vývoj událostí se příliš neliší od verze, kterou přinesl článek – zemřela Kunhuta, Záviš s příchodem Jitky musel ode dvora a pomoc hledal v Uhrách. Novou informací je, že jej na cestě přepadl jeho nepřítel Hynek z Lichtenburka³⁰. O něco dříve se však toto jméno vyskytuje naopak mezi Vítkovcovými přívrženci³¹ a žádná změna vztahu zde vysvětlena není.

S novou ženou, Jitkou Uherskou, se Záviš usidluje na Fürstenberku – zde už ovšem Palacký ví, že jde o Svojanov na pomezí Čech a Moravy³².

Závišovo pozvání krále na křtiny a následné zatčení je obohaceno o nový motiv, přinesení daru královně: „*Přinesl té doby a podal na poctu královny Jitky*

²⁶ Palacký 1968, str. 122-123

²⁷ Palacký 1968, str. 127-128

²⁸ Palacký 1968, str. 128

²⁹ Palacký 1968, str. 134

³⁰ Palacký 1968, str. 137

³¹ Palacký 1968, str. 133

³² Palacký 1968, str. 137

*závoj drahocenný, díla nadmíru jemného: mladá však paní ta, vědomost majíc o kouzelném jeho umění, kázala závoj ten co nějaké pokušení do ohně uvrci, ani se ho nedotekši.*³³ Poprvé tak je zmíněno, že Jitka, nová česká královna, sdílela všeobecný názor, že Závíš jistě má čarodějnické schopnosti.

Území, o něž byl pak Závíš žalován, Václav směnil s míšeňským markrabětem ještě dřív, než je získal. Transakce se však nakonec vůbec neuskutečnila, protože „*strany obě nevládlly zeměmi, které byly směniti chtěly.*“³⁴

Opět to je Rudolf, kdo navrhl vzítí Závíše jako rukojmí proti jeho vzbouřeným příbuzným. Václav byl přítomen Vítkově neústupnosti, dal Mikulášovi právo naložit se zatčeným podle vlastního uvážení a opustil místo. Popravu (opět přiosťřeným prknem) tedy nechal vykonat Mikuláš, není ale už vylíčena jako akt osobní pomsty.³⁵

Josef Šusta přispěl svými články o Závíšovi z Falkenštejna do *Českého časopisu historického* v roce 1895³⁶. Na třináctém století oceňoval, že „*v živějším tom světle mnohem jasněji a živěji vystupují před námi postavy historické; předtím až na malé výjimky známe holá jména v průvodu několika suchých fakt, beze vsí individuality, nyní přináší nám doba obou Otakarův a Václavův osobnosti svérázné, interes náš v plné míře vzbuzující.*“³⁷ A přesně tak přistupoval i k Závíšovi, jehož považoval za jednu z nejpoutavějších postav té doby. Jako první se zeptal, odkud Závíš pocházel, čím byl, než vstoupil do dějin jako zrádce krále Přemysla Otakara II. a následně svůdce jeho ženy, co vedlo jeho další kroky.

Nejprve Šusta poopravil dřívější zmínky o Závíšově původu – vysvětlil, jak se rozštěpil rod Vítkovců, a podotkl, že Závíš pocházel z krumlovské větve, nikoli z rožmberské³⁸, jak jej označil Palacký.

Zatímco o Závíšově otci Budivoji Šusta mohl říci, že pocházel z vítkovského rodu a byl synem Závíše, v letech 1234 – 1237 královského podkomořího³⁹, u matky zná jen její jméno, Perchta. Mohla také patřit mezi

³³ Palacký 1968, str. 138

³⁴ Palacký 1968, str. 139

³⁵ Palacký 1968, str. 141

³⁶ zde však bude citováno z druhého vydání jeho příspěvků - ŠUSTA, J. Závíš z Falkenštejna. In. *Úvahy a drobné spisy historické I.* Praha: Historický klub, 1934, str. 147-192

³⁷ Šusta 1934, str. 147

³⁸ Šusta 1934, str. 148

³⁹ Šusta 1934, str. 149

Vítkovce, jiná hypotéza hledala její původ v Rakousku, čímž by se vysvětlilo, proč se Závíš začal během svého života psát „z Falkenštejna“ – tento hrad mu jako dědictví mohla matka přinést. Šusta však považuje za pravděpodobnější, že Závíš do falkenštejnského rodu nepatřil, ale hrad Falkenštejn pro něj spravoval⁴⁰. Stejně tak se postavil s nedůvěrou k mínění, že by mladý Závíš působil na Přemyslově dvoře. Jako svědek vystoupil v té době na jediné králově listině, a to roku 1274 na listině vydané v rakouském Klosterneuburku, což svědčí spíše pro Závíšův rakouský pobyt⁴¹.

Budivoj a Perchta přivedli na svět pět synů (vedle Závíše ještě Vítka, Voka, Budivoje a Henclína), Závíše považuje Šusta za nejstaršího, ale přiznal, že pro to nemá vlastně žádný doklad. Počet dcer ani jejich jména známa nejsou. Stejně tak není znám ani přesný rok narození Závíše – jelikož v pramenech poprvé vystupuje roku 1269, mohlo to být někdy kolem poloviny 13. století⁴².

Má-li Šusta vyličit povstání Vítkovců roku 1276, rozebírá nejprve jeho příčiny. Jeho závěry se tu příliš neliší od závěrů Palackého a není tedy třeba se jim příliš věnovat. Motivaci Vítkovců Šusta doplnil – nebyli pouze many českého krále, ale také pasovského biskupa, člověka Otakarovi nepřátelského, což jim dodávalo jiná východiska než ostatním českým šlechticům, též nespokojeným s počínáním svého panovníka⁴³. Šusta se také postavil proti tomu, že by měl Závíš ve vítkovském rodě nějaké oficiální vůdčí postavení, že by fungovala instituce starosty rodu, jak s ní pracoval Palacký: „*Byl-li Závíš vůdcem, třeba to vysvětliti osobními vlastnostmi jeho, jeho osobní převahou nad ostatními a snad i tím, že právě on již z doby svého pobytu v Bavořích s nepřáteli krále svého měl styky.*“⁴⁴

Podle Šustova podání neskončil střet Přemysla Otakara a římského krále Rudolfa Otakarovým pokořením se před Vídní, ale pokračoval ještě do května 1277, kdy Otakar podepsal další mírovou smlouvu⁴⁵. Povstání Vítkovců však ani tímto nepřestalo, snad to byl dle Šusty právě Závíš, kdo poznal, že smír s králem není možný, stejně jako není možné mírové ukončení konfliktu mezi Otakarem a Rudolfem. Otakar se zavázal netrestat Vítkovce za povstání, když ale pokračovaly

⁴⁰ Šusta 1934, str. 151-152

⁴¹ Šusta 1934, str. 153

⁴² Šusta 1934, str. 150-151

⁴³ Šusta 1934, str. 159-160

⁴⁴ Šusta 1934, str. 161

⁴⁵ Šusta 1934, str. 162-163

jejich útoky na královské zboží, cítil právo zasáhnout. Rudolf však vzal neposlušné poddané pod svoji ochranu a vznikl tak spor, zda má na takové chování právo, který se zvrtil v novou válku. Během ní Přemysl Otakar Vítkovce porazil a zejména Závíše a celou jeho krumlovskou větev potrestal odnětím majetku a vyhnanstvím. Závíš pak našel útočiště u Rudolfa⁴⁶.

Pokud jde o bitvu na Moravském poli, odmítl Šusta, že by Milota z Dědic zradil svého krále, a zejména odmítl, že by šlo o vítkovského příbuzného⁴⁷. Naopak možnost, že Závíš před bitvou nabídl své služby Otakarovi, přijal s poukazem, že už zde mohlo dojít ke zhoršení vztahu Závíše a Rudolfa, které potom bylo jednou z příčin Závíšova pádu⁴⁸.

Šusta přišel se zcela novým obviněním – Rudolf prý vyhlásil český trůn za uprázdněný a sám chtěl rozhodnout o jeho novém obsazení⁴⁹. Vdově Kunhutě pak nezbylo než hledat, kdo by se ujal práv jejího syna, a pozvala za tímto účelem do země Otu Braniborského. Když Rudolf uviděl jeho vojska, byl ochoten s královnou jednat, mezitím však došlo k roztržce mezi ní a Otou a nakonec jednání proběhla mezi římským králem a braniborským markrabím, kteří si rozdělili správu země a královně vykázali Opavsko.

V zemi propukla občanská válka, v níž měl navrch ten, kdo držel královnu a krále. Ota je proto odvezl na Bezděz, odkud královna unikla a stála se organizátorkou odboje proti němu. Na její stranu přešel i Závíš, ne snad z osobních záští mířících proti Otovi, ale podle Šusty logickým vývojem věcí – po návratu z vyhnanství se násilně ujímal svých statků a poškozoval tak majetek královský a tedy spravovaný Otou (město Budějovice, zlatokorunský klášter). Stejně jako Palacký i Šusta odmítl, že by snad Závíš měl s Kunhutou styky již za života Přemysla Otakara a že by snad později královna chtěla otrávit svého syna a dosadit na trůn milence⁵⁰.

Závíš přišel za královnou na Hradec u Opavy někdy roku 1280 (Šusta odmítl, že by ji doprovázel již na cestě z Bezdězu, a byl tak prvním, kdo zmínil, že se takový názor objevil⁵¹) a Kunhuta jej jmenovala zdejším purkrabím, postupně

⁴⁶ Šusta 1934, str. 163-166

⁴⁷ Šusta 1934, str. 166-167

⁴⁸ Šusta 1934, str. 167-168

⁴⁹ Šusta 1934, str. 168

⁵⁰ Šusta 1934, str. 171-172

⁵¹ Šusta 1934, str. 172 pozn. 3

podléhala jeho vlivu a jejich poměr přerůstal v důvěrný, čímž vzbudil značné pohoršení⁵².

Šusta narozdíl od svých předchůdců netvrdil, že by se stal Závaš po králově návratu do země nejvyšším hofmistrem. Úřady zajistil svým přátelům, sám však rozhodoval bez jakéhokoli oficiálního pověření⁵³. Obavy ze ztráty postavení jej vedly k vynucení si sňatku s královnou – teprve jako Václavův otčím se stal členem královské rodiny. Šusta připomněl tři možné datace sňatku a z toho plynoucí nejistotu, v jaké roli vlastně Závaš vystupoval během svatby v Chebu⁵⁴, kdy ze strachu před jednáním Rudolfa zůstal před hradbami města.

Kunhutinou smrtí se Závašovo postavení nezměnilo, maximálně se spíše posílilo než aby sláblo, když Závaš jednak zakročil proti moravským loupežníkům, jednak vyřešil své spory s Mikulášem⁵⁵. Podle Šusty nabádal Václava, aby se pokoušel získat otcovy ztracené državy, jež byly nyní majetkem Habsburků. Rudolf pak poslal dceru Jitku do Prahy zejména proto, aby manžela od takového zaměření politiky odradila⁵⁶. O tom, že by Závaš s jejím příchodem musel opustit královský dvůr, Šusta nic nevěděl, spíše naopak, považoval Závaše za toho, s kým Rudolf roku 1287 jednal o možnosti Jitčiny a Václavovy korunovace⁵⁷. A jako oficiální člen královské rodiny se Závaš vydal i za novým sňatkem do Uher – měl získat spojení krále Ladislava pro předpokládaný konflikt s Rudolfovým synem Albrechtem o Rakousy⁵⁸. Nevěstu pojmenoval Šusta poprvé jako Alžbětu⁵⁹. Byla sestrou krále Ladislava, kdysi jeptiškou, z kláštera ji však unesl srbský kníže Milutín s vidinou, že získá jako její věno Mačvu, ona však sňatek odmítla a žila pak u bratrova dvora. Šusta nikde nezmínil, že by Závaš potřeboval pro uzavření tohoto manželství dispens od papeže, jak o tom psal Palacký. U loupežníka Jindřicha z Lichtenburka, který se pokusil Závašovu cestu do Uher překazit, Šusta zmínil, že šlo o manžela Závašovy dcery z prvního manželství a předmětem sporu mohlo být věno⁶⁰.

⁵² Šusta 1934, str. 172

⁵³ Šusta 1934, str. 174

⁵⁴ Šusta 1934, str. 175-176

⁵⁵ Šusta 1934, str. 176-177

⁵⁶ Šusta 1934, str. 177-178

⁵⁷ Šusta 1934, str. 178

⁵⁸ Šusta 1934, str. 178-179

⁵⁹ Šusta 1934, str. 179

⁶⁰ Šusta 1934, str. 179 pozn. 4

K důvodům Závišova pádu Šusta nepřinesl nic nového – na krále měli vliv Závišovi nepřátelé, Václav dospíval a začal si uvědomovat souvislosti otčímova vzestupu, těmito nepřáteli ještě připomínané a přibarvované.

Šusta se snažil dopátrat se data Závišova zajetí, mohl však jen vypsát různé hypotézy, aniž by pro některou z nich našel důkaz⁶¹. Stalo se tak však někdy během roku 1288.

Tím, kdo připadl na nerytířský způsob boje proti povstalcům, je v Šustově podání vévoda Mikuláš⁶². Poprava však měla být provedena mečem, jak byl obvyklý způsob – Šusta považuje Pulkavovu zprávu o užití přiostrčeného prkna za nedůvěryhodnou⁶³.

K osudům Závišových pozůstalých doplnil Šusta jen několik málo podrobností – dcera provdaná za Hynka z Lichtemburka neúspěšně vystoupila roku 1306 s nároky na dědictví po otci; o bratrech zjistil, že Vítek zemřel již někdy před rokem 1293 a ostatní nechal Václav popravit, když je našel a poznal mezi obleženci jistého hradu, který dobyl při svém polském tažení⁶⁴.

Za málo pravděpodobné považoval Šusta, že by Záviš ve vězení skládal písně – zřejmě byly některé pod jeho křestním jménem známy, když o nich mluví hned několik kronik, ale jejich autorem nemusel být Falkenštejn, neboť „*jméno to v Čechách bylo dosti časté*“⁶⁵.

1.2. František Turinský a jeho zlomky

František Turinský (1797 – 1852) je dnes postavou prakticky neznámou. Autor jeho životopisu poznamenal, že se o něm literárněhistorické práce vyjadřují minimálně a sice „*bývá uváděn v každé lokální publikaci města Libochovic, ovšem bez podrobností, pouze se stručnou charakteristikou*“⁶⁶.

⁶¹ Šusta 1934, str. 183-184

⁶² Šusta 1934, str. 186

⁶³ Šusta 1934, str. 186-187

⁶⁴ Šusta 1934, str. 187-188

⁶⁵ Šusta 1934, str. 192

⁶⁶ ŠPECINGER, O. František Turinský. In. *Litoměřicko. Ročník XXIV*. Litoměřice: Okresní vlastivědné muzeum v Litoměřicích, 1989, str. 141; nejen publikace města Libochovic, jak ukazuje např. práce HRABĚTOVÁ, J. *František Turinský*. In. Poděbrady. Průvodce po přírodních a historických zajímavostech města a okolí, po muzeích a místech, vztahujících se k významným osobnostem. Poděbrady: Polabské muzeum, 1999, str. 32, která je vedena zcela v tomto duchu

I zde však stručná charakteristika postav.⁶⁷ Poděbradský rodák František Turinský vystudoval v Praze práva, absolvoval 1822. Působil potom jako úředník Dittrichstejnů v Libochovicích, ve Vlachově Březí, v Mikulově, ve Žďáru nad Sázavou, opět v Libochovicích a nakonec na Křivoklátě. Proslul spravedlností vůči poddanému lidu, pečoval o zabezpečení jeho práv – pro šlechtice byl zase důležitý jako hospodářský a správní odborník.

Už za studií se stal Turinský zapáleným vlastencem a takto začal také psát. Do okruhu jeho přátel patřili Václav Kliment Klicpera, Josef Jungmann (pro něhož vytvořil několik básní do *Slovesnosti*), Karel Simeon Macháček.

Po básnických počátcích vzniklo Turinského první drama – *Angelína*, kterému se dostalo nadšeného přijetí. Současníky byl Turinský vnímán jako velký talent, například Karel Sabina oceňoval lyričnost jeho díla⁶⁸. Své další drama, *Virginii*, však vydal až o celých dvacet let později. Poslední dokončenou hrou se stali *Pražané roku 1648*.

U Turinského lze pozorovat vliv klasicismu a německého pozdního romantismu.⁶⁹ On sám byl potom inspirací například pro Karla Hynka Máchu.⁷⁰

Z obou dramát, v nichž měl vystupovat Závíš z Falkenštejna,⁷¹ stihl Turinský napsat jen několik stránek. Těžko z nich usuzovat, jak měl vypadat celek.

Hra *Přemysl Ottakar* zastihuje krále ve chvíli, kdy se vrací z křížové výpravy do Pruska. Při pohledu na šlechtu ve svém okolí je pobouřen tím, že se stále rozdělovala na českou a německou, že nevystupuje jako jedna skupina, Češi se od Němců (či Němci od Čechů) odlišují již na první pohled ošacením. Na to reaguje Závíš, poněkud chlácholivě: „*Nerač se na mne horšit milost královská/ Kdo posud*

⁶⁷ jako zdroje k tomu poslouží FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008, již zmíněná práce ŠPECINGER, O. František Turinský. In. *Litoměřicko. Ročník XXIV*. Litoměřice: Okresní vlastivědné muzeum v Litoměřicích, 1989, str. 135–141, SLAVÍK, I. *Hledání modrého květu*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1988, str. 250-251 a životopis z pera Turinského syna TURINSKÝ, M. *Život Františka Turinského*. In. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880, str. 699-733

⁶⁸ SLAVÍK, I. Sabina a Turinský (Zlý čin, svědomí a zrada). In. *Tváře za zrcadlem*. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 56 – studie však není zaměřená na Turinského, ale na Sabinu, který je tu představen a vnímán prostřednictvím své kritiky Turinského díla; jinde ovšem tato lyričnost příliš ceněna nebyla – „*Turinský, jež byl mužem pravé básnické kultury, snil o dramate velkého slohu, ale hledal dosažení tohoto cíle omylem v hromadění partií lyrických a v přílišné idealisaci postav.*“ - NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995, str. 385

⁶⁹ POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990, str. 107

⁷⁰ všimá si toho studie SLAVÍK, I. Tři před Máchou. In. *Tváře za zrcadlem*. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 52-54

⁷¹ jedná se o dramata Přemysl Ottakar a Závíš Vítkovec z Růží, oboje In. TURINSKÝ, F. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880

vykonal a splnil vůli tvou/ Jako já? Kdo ochotněji tobě sloužil/ Jak Záviš? – Tys mocný. Národy se tobě/ Klaní, a na tvé pokynutí volné/ Hnou se země dálné! –Však aby srdce,/ Jak ty velíš, bilo, cítilo a smálo se,/ To snad žádáš něco nemožného./ Nech času tuto práci; čas nad světy/ Jeť pán velemocný; mnoho urovnal,/ A čeho dnes se člověk ledva nadál, /On se svou vládou v krátkce zopravdověl.⁷²

Z úryvku je patrné, že Turinský umístil Záviše na Přemyslův dvůr, a to dokonce ještě dřív, než k němu mohla přijít Kunhuta, neboť v další pasáži hry Přemysl řeší anulaci manželství se svojí první chotí Markétou a zároveň se rozhoduje podniknout válečné tažení do Uher proti králi Bélovi.

Tímto text prakticky končí, autor si však stihl udělat ještě několik poznámek. Drama mělo zachytit intriku Vítkovců proti králi, která vedla k jeho smrti. Rýsuje se tu tedy vnímání Záviše jako zrádce svého panovníka.

Poněkud jinak měla být nejspíš Závišova osobnost vyličeána ve dramatu druhém, kde měl také být hlavní postavou. I zde však autor stihl vytvořit jen několik výstupů. Zajímavé je, že děj hry položil až do roku 1292, kdy byl ve skutečnosti Záviš již po smrti – zde jej ale nalézáme uvězněného ve věži. Jakýsi Vendelín opěvuje Závišovy schopnosti, lituje jeho zatčení a vinu na něm přepisuje Němcům: „*Trp, trp, ty velkodušný, nes: nejsi jediný/ Jemuž na duši páli osiřalá vlast./ Tys mocnou byl její podporou,/ Už tě očernili slovem potměšilým/ U milosti krále lehkověrné!/ Už tě upoutali v žalář úzký,/ Jako jeho oklamali, oklamou!/ To plemeno! – Tu růži nejkrasší/ Ve vládků věnci – hodit do žaláře --⁷³*

S tímto pojetím - Záviš jako oběť intrikánů – přichází ve svém monologu i vězněný sám, když říká: „*Co vina má? Že lepší jsem,/ Co chyba má? Že neznám lichotit!/ Co vada má? Že nekřívím kolena.⁷⁴*

Turinský viděl vězněného Záviše také jako velkého básníka, zpěváka a hráče na harfu – i přicházející voják Jaromír je okouzlen: „*To není harfa – není – to pojímá/ Duši celou! To hlaholí jako ze srdce! -⁷⁵*

Celkově tedy Turinský připsal Závišovi oddanou službu králi, vlastenecké cítění a hudební talent. Z jeho osudů zachytil pouze službu na Přemyslově dvoře a uvěznění.

⁷² TURINSKÝ, F. Přemysl Ottakar. In. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880, str. 343

⁷³ Turinský 1880, str. 372

⁷⁴ Turinský 1880, str. 386

⁷⁵ Turinský 1880, str. 382

1.3. Karel Simeon Macháček a jeho *Záviš* – smutnohra v pateru jednání

Karel Simeon Macháček (1799 – 1846) sice vyrůstal v Praze, ale jeho hlavním působištěm se stalo Jičínsko, kam byl roku 1828 umístěn jako gymnaziální profesor a zároveň zde organizoval nejrůznější kulturní aktivity a psal. Macháčkovy „literární a kulturní aktivity vycházely z Jungmannova programu obrození českého národa literaturou jazykově českou, stojící však na úrovni světové vzdělanosti.“⁷⁶ Naplněním tohoto programu jsou nepochybně Macháčkovy překlady z Goetheho, Horatia či Schillera⁷⁷, stejně tak uspořádání antologie z české i světové poesie *Krasořečník*. Z jeho původní tvorby stojí za zmínku zejména veršovaná veselohra *Ženichové*, která získala značný úspěch.

Veršovanou tragédií *Záviš* je možné vnímat jako dovršení autorových uměleckých snah. Nejzřetelněji se v ní objevuje návaznost na antické autory a dodržení zásad klasické poetiky včetně zásady jednoty místa a času.⁷⁸ Josef Polák k tomu dodává, že hra vznikla pod vlivem studia „velkých dramatiků světových včetně Shakespeara.“⁷⁹ Původně byla psána německy, jako reakce na hru Franze Grillparzera, zřejmě už roku 1837.⁸⁰ Česká verze, jak zmiňují už v úvodu této práce, pochází zřejmě z roku 1846, kdy byla také hra poprvé uvedena na jeviště.

Přestože je tedy děj situován na jediné místo, do Znojma, do jediného okamžiku, chvíle Závišova pádu, autor se vyjádřil prakticky ke všem zásadním momentům Závišova života.

Jistým způsobem má být *Záviš* vnímán již před samotným začátkem hry. Ve výčtu osob je uveden jako „*Vítkovic, pán z Růže na Krumlově, nejvyšší starosta*

⁷⁶ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, str. 43 – základní informace o Macháčkově činnosti čerpám odtud, uvádí je také obdobně formulované heslo v publikaci LUDVOVÁ, J. *Hudební divadlo v českých zemích : osobnosti 19. století*. Praha: Divadelní ústav; Academia, 2006

⁷⁷ tento názor potvrzuje také Dalibor Tureček, který ve své práci věnované německým dramatikům a jejich překladům napsal, že „*Macháček nevycházel z potřeb divadelního provozu, ale byl orientován k esteticky náročným dílům evropského věhlasu.*“ TUREČEK, D. *Rozporuplná sounděžitost : německojazyčné kontexty obrozenského dramatu*. Praha: Divadelní ústav, 2001, str. 143

⁷⁸ tuto charakteristiku uvádí FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, str. 44

⁷⁹ POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990, str. 108

⁸⁰ tuto informaci uvádí např. NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995, str. 389

krále Václava a zemský komorník v Čechách, její [myšleno Kunhutin] manžel.”⁸¹

Drží tedy oficiální úřad, je členem královské rodiny a má vliv na panovníka.

Děj celé hry není nijak složitý. Do Znojma přichází Jindřich z Kunrinku poklonit se mrtvému králi, jehož nikdy nepřestal ctít. Chce se otrávit nad jeho rakví. V tutéž dobu tu probíhá sňatek Závíše a Kunhuty, jež Kunrinka pobouří a ten přísahá pomstu. Povolává do Čech svého syna, který se nakonec dostává do Znojma jako zajatec a podaří se mu jedem, jenž původně chystal jeho otec pro sebe, otrávit královnu. Závíš plánuje získání koruny, i tomu Kunrink ve spolupráci se sluhou Erhardem zabrání. Povolají vévodu Mikuláše, jež Závíše zajme a za pikle proti králi nechá setnout.

Na začátku hry dostává slovo Jindřich z Kunrinku. Je pohoršen skutečností, že Otakarovi zrádci zastávají významná místa – zejména Závíšovi nemůže mnohé odpustit, prohlašuje o něm, že měl s královnou poměr už za králova života, přičemž přidává hned i obvinění královny, že manžela hnala do války, aby si po jeho smrti mohla užít milencovu náklonnost.

V době, kdy se Jindřich objevuje ve Znojmě, zde tedy probíhá Kunhutina a Závíšova svatba. Jeden ze zdejších mnichů vysvětluje Jindřichovi její důvody: *„Závíš prý již pozbyl u krále milosti;/ od císaře u něho byv osočen,/ nevidí se v Praze jist být dobou svou;/ proto pospíchá prý tuze skvostnosti/ ano téměř pokradmu a potají/ s Kunhutou zde ve Znojmě se zasnoubit,/ aby nepřerušil Václav, její syn,/ co byl nedávno sám ještě schvaloval.*“⁸² Iniciátorem sňatku je tedy Závíš, motivací posílení postavení u krále, které se začíná otrásat vlivem císaře.

Brzy dochází i k setkání Jindřicha Kunrinka se Závíšem – tváří v tvář domnělému zrádci je Jindřich přece jen opatrnější, obviňuje jej již „pouze“ z toho, že sňatkem s královnou mrtvého krále zneuctil. Závíš na to odpovídá nadmíru sebevědomě: *„V pokrevenství stoupit s rodem Vítkovců/ nepotupí, trvám, krále žádného.*“⁸³

Zajímavou postavou je zde Erhard, znojemský purkrabí, kdysi věrně sloužící Otakarovi, nyní stejně tak Závíšovi. Kunrink se s ním pouští do debat, jež přinášejí další pohled na situaci. Postoje obou jsou do značné míry protikladné, oba jsou však

⁸¹ MACHÁČEK, K. S. Závíš. Smutnohra v pateru jednání. In. *Spisy S. K. Macháčka*. Praha: Knižkupectví I.L. Kobra, 1883, str. 1

⁸² Macháček 1883, str. 9

⁸³ Macháček 1883, str. 18

logickým vyvrcholením téhož vývoje. Erhard vysvětluje svá stanoviska, když je Kunrinkem obviňován ze zrady svého panovníka: „*Král a pán můj jenom Václav český jest,/ před Bohem a právem Otakarův syn./ Královnu zde ctím, co jeho rodičku,/ pána Závíše co této manžela.*“⁸⁴ Přes tento jeho přístup jej chce Kunrink získat jako spojence pro vraždu Závíše. Když se mu to nedaří, svádí to na další Závíšovi připisovanou vlastnost, údajné černokněžnické schopnosti: „*Nyní věřím již, co lid si povídá,/ že se Závíš v umění zná kouzelném/ když i vás byl v čarokruh svůj potáhnul,/ a vám dýmem a vším kejkle d'ábelským/ na mračna ta zabraňuje vyhlednout,/ která na nezkušeného Václava/ a tu Českou korunu se stahují.*“⁸⁵

Erhard vystoupí proti Závíšovi ve chvíli, kdy odhalí jeho záměr získat pro sebe královskou korunu. Pro Závíše to není výraz osobních ambicí, ale skutek konaný pro dobro vlasti. Vysvětluje svým příznivcům, že Václav nastoupil k jeho nelibosti cestu, již kdysi kráčel jeho otec – věří víc cizím německým rádcům než věrným Čechům a vede svoji zem do područí říše.

Se Závíšovými názory zcela souhlasí jeho nová žena. Přichází mu projevit svoji podporu přímo na radu, kde Závíš předestírá své důvody, jež ho vedou k usilování o získání koruny: „*Přeplněna rozkoší sem pospíchám,/ abych na místě, kde rada vaše zrála,/ první jemu ke koruně štěstí přála.*“⁸⁶ Chápe, proč musí být její syn sesazen z trůnu, jako matka si však alespoň vyměňuje, že mu přitom nebude ublíženo. Později se své komorné vyzná, že pro ni Závíš znamená víc, než pro ni byl první manžel, neboť Závíš přinesl lásku, zatímco Otakar jen slávu. Že si skutečně přála Otakarovu smrt a pro život se Závíšem opustila vše včetně svého syna.

Závíš spoléhá na pomoc Miloty z Dědic (zřetelně zde vystupují jako příbuzní, když se vzájemně oslovují výrazem „strýče“), dále také Jindřicha Vratislavského a uherského krále. První ze zahraničních spojenců však umírá, druhý jej opouští po smrti Kunhutyně.

Manželčina smrt je pro Závíše velkou ranou. Právě on ji objevuje mrtvou (když ji přichází vzbudit hrou na harfu – i v Macháčekově podání je tedy Závíš slavným hudebníkem) a na okamžik má tendenci opustit své ambice, vnímat tuto ztrátu jako boží varování, že jeho cesta není správná. Vzápětí však bere situaci jako

⁸⁴ Macháček 1883, str. 22

⁸⁵ Macháček 1883, str. 26

⁸⁶ Macháček 1883, str. 42

výzvu, možnost ukázat, že vytyčeného cíle dosáhne i sám, bez královniny podpory. Erhardovi, který se ho snaží odradit od svržení krále, sebevědomě říká: „*Výšku miloval já vždy a tato hra/ nelpí na štěstí a slepé náhodě:/ v této ziskám rozvahem a mečem svým./ V šachy hrám, a bohdá krále porazím.*“⁸⁷

Mikuláš přichází do Znojma s jasným cílem, ochránit bratrovi trůn a pomstít otcovu smrt. Záviš neřádá odpuštění, neslibuje, že se podrobí králi. I proti Mikulášovi vystupuje se značným sebevědomím a ve chvíli, kdy chápe, že jakékoli vysvětlování je beznadějně, pokusí se zabránit potupě popravě a skončit svůj život sám, leč to se mu nepodaří. Jeho poslední okamžiky výstižně komentuje sám vévoda: „*Hle, jak směle na stínadlo vstupuje,/ jako na trůn! Sám si hrdlo obnažil,/ kolem sebe hledí jako v čele svých - / kleká jako pro poctu – již položil/ pyšnou šiji pod prkno - / Ha, dokonat!! Padla hlava, jež se k trůnu chtěla vznést!! Těš se, Otakare: smrt tvá mstěna jest!*“⁸⁸

Macháčkovu drama se opírá o historické skutečnosti (*Lexikon* uvádí, že vzniklo přímo z podnětu Palackého článku o Závišovi)⁸⁹, jako by ale vypouštělo momenty, které se mu nehodí, a ty, které zůstanou, pospojovalo v nové celky. Palacký kladl do Znojma seznámení Záviše s Kunhutou – Macháček i jejich sňatek (který musel proběhnout až po působení u Václavova dvora, pokud se dále v dramatu mluví o držené a ztracené přízni krále) a následně smrt obou. Vůbec nezmiňuje, že by se Záviš po Kunhutině smrti znovu oženil, že by byl zajat králem či vláčen od hradu k hradu jako rukojmí. Zřetelné se jeví nepřátelství mezi ním a vévodou Mikulášem.

Macháček hojně využívá detailů, které Palacký ve svém článku zmiňuje jako málo věrohodné či je dokonce přímo odmítá - například jen tak letmo podotkne, že Záviš nejspíše ovládá čarodějnické umění. Z královny činí ženu, která je ve své zamilovanosti ochotná obětovat manžela i synovo štěstí.

Záviš sám objektivně žádné kladné charakteristiky nezískává – ústy Kunrinka je upozorněno na jeho zradu krále, nyní chce uzurpovat trůn jeho synovi. Závišovy promluvy ale působí klidně, logicky, sice sebevědomě, ale s vyššími cíli než je osobní prospěch. Projevuje se i jako člověk odpouštějící, když propouští odhaleného vraha své ženy.

⁸⁷ Macháček 1883, str. 86

⁸⁸ Macháček 1883, str. 110

⁸⁹ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, str. 44

1.4. Vítězslav Hálek a jeho *Záviš z Falkenštejna*

Líčit, co znamenal Vítězslav Hálek (1835 – 1874) pro českou kulturu své doby, je myslím zcela zbytečné. Jeho činnost stručně a výstižně charakterizuje *Lexikon české literatury* - Hálek byl dle něho „básník, prozaik a dramatik, literární a divadelní kritik, fejetonista a novinář (...), stál u zrodu několika dobových časopisů a všech významných kulturních projektů své doby.“⁹⁰ K tomu dodává Jaroslava Janáčková v učebnici pro střední školy, že „měl udivující schopnost sdružovat lidi rozličného zaměření, dokázal i s posledním začátečníkem jednat se zdvořilým taktem a povzbudivě. Jako redaktor *Květů* podněcoval nové talenty. Tak si počínal i v *Umělecké besedě*, kde vedl literární odbor.“⁹¹ a konkrétněji Josef Březina: „Redigoval almanach *Máj* a spolu s Nerudou se stal členem redakce nově založených *Národních listů* a později i jiných beletristických časopisů. Mikovcův *Lumír* přeměnil ve *Zlatou Prahu* a potom v *Květy*. Se Smetanou založil významný spolek *Uměleckou besedu* (1862), která se stala střediskem kulturního a společenského života Prahy.“⁹²

Josef Polák říká, že „v současnosti by měl být Hálek čten ve výboru z veršů a prózy, jeho dílo dramatické je mrtvé.“⁹³ – právě v dramatu však Hálek zachytil příběh *Záviše z Falkenštejna*⁹⁴. V lecčems se jeho přístup k látce podobá

⁹⁰ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993, str. 46

⁹¹ LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, str. 269

⁹² BŘEZINA, J. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995, str. 105 – příslušná kapitola se zabývá, jak lze očekávat již z názvu publikace, zejména působením Hálkova syna Ivana, Hálkovi je věnován stručný medailon; obdobný medailon napsal o Hájkovi také Ivan Slavík do antologie básní českého romantismu - SLAVÍK, I. *Hledání modrého květu*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1988

⁹³ POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990, str. 146; ještě ostřejší je ve svém hodnocení Hálkova díla Arne Novák, když o tomto autorovi říká, že „Podléhaje jednak překotnému vlastnímu daru básnické improvisace, jednak působení velikých, vnitřně nezažitých vzdorů a dává se zmítati různými, namnoze protichůdnými proudy, na př. básnickou romantikou a tendenčním realismem, nevytvořil Hálek díla dokonale mistrovského.“ - NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995, str. 506; o jistou rehabilitaci jeho lyriky se pokouší Mukařovský - MUKAŘOVSKÝ, J. Vítězslav Hálek. In. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982, str. 606-625, opět zejména na lyriku, ale také na mýty opřádající autorův život a osobnost se zaměřil Ivan Slavík - SLAVÍK, I. Hálek lyrik. In. *Viděno jinak*. Brno: Vetus Via, 1995. ISBN 80-902024-0-3, str. 59 - 72

⁹⁴ HÁLEK, V. *Záviš z Falkenštejna*. Praha: Dilia, 1988

Macháčkovu – i Hálek si vzal konkrétní historická fakta a poskládal je do zcela nových souvislostí.

Příběh začíná nocí před bitvou na Moravském poli. Král svolal šlechtice, mezi nimi se objevuje i jakýsi Ruperto, posel z Vídně, jež se představuje, když je tázán po místě Závišova pobytu: „*Ve vyhnanství jak dřív. Ač králi psal a prosil, aby mohl jít bojovat pod jeho praporem. Ne, nepochodil. Otakar mu příliš nedůvěřuje. Propukla tedy v Závišovi žárlivost a chce být aspoň v duchu přítomen zde mezi vámi – tak sem vyslal mě, protože já jsem jeho dobrý duch.*“⁹⁵ Ruperto útočí na Milotu – připomíná mu, že král kdysi dal zavraždit jeho bratra, načež Milota přiznává, že oddanost jen předstírá a ve skutečnosti jej vede touha po pomstě. Do toho vstupuje král a vyzývá, aby si s ním každý, kdo proti němu něco má, vyřídil spor buďto až po bitvě nebo ihned, od Miloty si dokonce nechává přísahat, že jej nezradí. Hálek tedy zmiňuje obě historiky vážící se k večeru před bitvou. Objeví se i narážka na Milotovu spřízněnost se Závišem – o něco později, při králově pohřbu. Milota zde bude vystupovat jako zrádce, aniž by se jeho úloha nějak specifikovala.

V následující scéně rozmlouvají královna Kunhuta a její služebná Markéta. Královna vzlyká, strachuje se špatného výsledku bitvy. Markéta ji uklidňuje, připomíná, že krále přece podpoří i tak stateční pánové jako je Záviš. Královna tedy musí v tuto chvíli Falkenštejna znát a z jakéhosi důvodu mu i důvěřovat, když přiznává: „*Vskrytu duše nosím tajné přání: král vyjít z bitvy dále oslaben, ať radši padne jako hrdina. Ať už se větší bídy nedožije železný král. A mně milý pan Záviš ať vezme za svůj můj i synův zájem.*“⁹⁶ Ví však, že se Záviš k manželovu vojsku nepřipojil, neboť jej král odmítl. V té chvíli zmiňovaný vstupuje do komnaty a plně se odhaluje vztah mezi ním a královnou – utajovaná láska. Ač Záviš přichází s tím, že nese zprávu z bojiště, královna na ni vůbec není zvědavá, vlastně ji ani nechce slyšet. A tak se až od poslů dovídá, že její manžel padl. A reaguje tak, že tím všechny překvapí – totiž projevem obrovské radosti. A ihned přitom nabízí sňatek Závišovi. Je to on, kdo musí mírnit její nadšení: „*Má paní, prosím, jednej s rozvahou!*“⁹⁷ Dokonce jí připomíná, že by sňatkem s ním (Hálek použil označení s Rožmberkem) ztratila postavení královny vdovy, které nyní bude potřebovat v jednáních s císařem.

⁹⁵ Hálek 1988, str. 4

⁹⁶ Hálek 1988, str. 9

⁹⁷ Hálek 1988, str. 12

Teprve při pohřbu královna truchlí. Rozhovor mezi Rupertem a Benešem zachycuje další vývoj událostí – počínající hlad a bídu a očekávání, že se situace pod správou Oty Braniborského ještě zhorší. Ruperto potom nadhazuje Závišovi, že právě on by proti tomu mohl mnohé učinit. Záviš se obrací na pány, připomíná jim, že královna unikla ze zajetí, ale její syn je Otou vězněm, což by česká šlechta neměla strpět. S královnou pak potají domlouvá uskutečnění sňatku ještě též den.

Sňatkem však klesá Závišův i královnin vliv, šlechticům je pár pro smích. Záviš se v této chvíli upíná k návratu krále, tlačí na šlechtu, aby se ještě více zasadila o jeho propuštění, což komentuje slovy: *„Nemůžu jednat jinak, nežli jedním. A rozejde-li se můj zájem s Václavem? Mohu-li jenom málo bez něho, budu-li potom moct přece jen víc, smím pouze doufat. A tak jedno vím: Není to jen ohled na můj prospěch, co budí přání, ať se vrátí brzy. Teprv až přijde, můžu jednat dál.“*⁹⁸ Zároveň ale cítí potřebu na příchod Václava připravit Kunhutu. Upozorňuje ji, že se před ní rýsuje riziko volby – a získává její slib, že se v takovém případě přikloní na jeho stranu, slib velice horlivý: *„Záviši, proboha, copak ty nevíš, že ačkoliv bych nikdy neměla – ano, jsem schopná to, co patří synovi přát tobě?! Protože ty jsi můj král!“*⁹⁹

Prvním přáním vracejícího se krále je setkat se s matkou. Při této příležitosti se Záviš obratně dostává do jeho přízně, když narozdíl od ostatních šlechticů Václavovi zdůrazňuje vězněním nasbíranou moudrost a schopnost ujmout se vlády: *„Ať žije ten, jenž přetrpěl statečně všechny útrapy a teď nezlomen a duchem tím silnější, že jako dítě prožil tolik trpkosti, šťastně se vrátil – a přestože tak mlád, hodlá už převzít povinnosti otce. Sám v bolestech a strastech odchován a tím spíše schopný je pochopit, moudře a s pravým porozuměním pro život lidu a blaho své země povede národ k šťastné budoucnosti.“*¹⁰⁰ Václav reaguje tím, že Záviše okamžitě přijímá za svého rádce a potvrzuje to udělením funkce hejtmana české země. Vzápětí také projevuje až nečekanou zorientovanost v domácích problémech, když vyjadřuje znepokojení nad situací na Moravě. Šlechticům se to pozdává jako vhodná příležitost zbavit se Záviše, jenž náhle získal takového vlivu. Radí králi právě jeho postavit do čela moravského tažení a tím v rozhodující době odstranit z králova okolí.

⁹⁸ Hálek 1988, str. 25

⁹⁹ Hálek 1988, str. 28

¹⁰⁰ Hálek 1988, str. 31

V jakési zahradě se pak Závíš setkává s dívkou, o níž vzápětí od její služebné zjišťuje, že jde o Jitku, dceru uherského krále Ladislava. Rozhovor, který mezi nimi probíhá, dává najevo oboustranný zájem.

Situaci však těžce nese královna, o níž se mluví najednou jako o nemocné a která svůj stav rozvádí slovy mířenými ke služebné: „*Ano, máš pravdu, já jsem nemocná. Nemoc je přece pravý opak moci a já už dávno, dávno nejsem mocná. Když nemám lásku, nemám žádnou moc – nebo že nemám moc, tak nemám lásku? Jen kvůli ní mě Závíš miloval? Chci umřít, Markéto. Vlastně jsem umřela.*“¹⁰¹ a odmítá chlácholení: „*Nepřesvědčuj mě! A nebud' hloupá, vím, jakou mám cenu. Jsem klenot, který náhle ztratil lesk.*“¹⁰²

Závíš vzápětí vchází a přímo před služebnou mu královna, zřejmě v silném rozrušení, nabízí, že pro jeho lásku zabije svého syna. Závíš reaguje tím, že sype do její číše s vínem jed. Královna umírá ve chvíli, kdy Závíš vede s Václavem poslední rozhovor před plánovaným odjezdem na Moravu. Zatímco Václav si přeje, aby Závíš za dané situace zůstal a tažení odložil, Závíš tak učinit nemíní, což obhajuje slovy: „*Když ona odešla, já – nejsem žena, neuleví mně pláč, pro mě je úleva jen krutý boj!*“¹⁰³

Zprávy z Moravy, v nichž se Závíš podepisuje jako moravský markrabí, působí konflikt mezi jeho šlechtickými přívrženci a odpůrci. Ti druzí Závíše přímo před králem obviňují, že tajně a bez pověření jednal nejen s uherským Ladislavem, ale také vévodou Jindřichem, jenž Václavovi upírá Kladsko. Závíš hned vzápětí dostává možnost, aby vysvětlil své činy. Chce tak však udělat pouze před Václavem, ke shromážděným šlechticům mluví značně pohrdavě – příkladem toho mohou být jeho slova: „*Vy zpupná chásko, jestliže bych snad já nadužil královy důvěry, budu se zpovídat jemu, a ne vám! A když se vaše rada vyčerpává tím, jen vztekle štěkat jak psi na měsíc a cenit zuby na každý můj čin, věřte mi, že jsem si vaše zuby spočítal a dovedu vás podle chrupu ocenit.*“¹⁰⁴

Slíbené vysvětlení králi se ale už na scénu nedostává. Závíš míří místo toho zřejmě na Moravu, každopádně za Jitkou, se kterou plánuje sňatek, a to dost uspěchaně. Jeho další plány jsou zprvu jen naznačeny – když vyzývá bratra Čěňka,

¹⁰¹ Hálek 1988, str. 39

¹⁰² Hálek 1988, str. 39

¹⁰³ Hálek 1988, str. 43

¹⁰⁴ Hálek 1988, str. 48

aby pozval na svatební hostinu krále Václava, ten zasvěceně podotýká: „*Bude se divit, čím ho pohostíš.*“¹⁰⁵ Jitce však už Závíš říká přímo, čeho hodlá dosáhnout a jakým způsobem: „*Nastal můj okamžik, milá. A já ho musím uchopit, neboť jen tak se také ty můžeš stát královnou.*“¹⁰⁶

Král Václav v pozvání nic špatného nevidí, nezviklají ho ani rady šlechticů, neboť si je dobře vědom, že jde o ty, kteří Závíšovi závidí. Závíšův sluha Ruperto, jenž se rozhodl svého pána zradit, ale přináší králi jakýsi list, jímž měl zvat Závíš krále Ladislava ke spiknutí, čímž Václava přesvědčuje, že pro něho cesta na Moravu (či jiného možného místa svatby) není bezpečná.

Místo krále vyráží za Závíšem vojsko, v čele se šlechtici a Rupertem, který si vyžádal právo svého pána sám zatknout. Závíš se nejprve pokusí utéci, přičemž smrtelně zraní Ruperta. Když si uvědomí marnost svého pokusu, sám ukončí svůj život, přičemž přiznává svůj plán: „*Dáte mi setnout hlavu? To až po smrti. Nikdo se totiž nesmí vychloubat, že zničil Závíše. Já bral jen ze sebe svou sílu k činům a já jediný si smím dát smrt. A jako jsem žil podle své vůle, sám volím svou smrt – chamradi navzdory. Ten pohár, pánové, byl určen pro krále. (...) A taky umřu, jak měl umřít král.*“¹⁰⁷

Krom toho, že Hálkovo drama tedy, sice vychází ze známých faktů, ale v případě potřeby si je přeskupuje do zcela nových souvislostí, také silně působí dojmem neúplnosti. Jednak v něm prakticky nenalézají žádná místa ani časová určení a nelze si tedy udělat představu, v jakém časovém odstupu se odehrávají jednotlivé scény, a jednak jako by některé momenty byly zcela vypuštěny, jako by se ztratilo několik stránek – nebo jako by dílo vzniklo z několika nápadů na působivé scény a autor už nestačil doplnit jejich provázanost. Postavy se nechávají přesvědčit jedinou větou – nejmarkantnějším příkladem je chování krále Václava, který při prvním setkání zcela důvěřuje Závíšovi. Z jeho pokynů se potom zdá, že se s velmožem prakticky nesetkal, vyslal jej hned na Moravu. Dál však jako by se na tažení úplně zapomnělo, místo scény jeho průběhu se objevuje setkání Závíše s Jitkou.

Jasně je, že po celou dobu vede Závíše touha po moci. Hálek zde zřejmě chtěl vykreslit portrét bezcharakterního intrikána, který jde doslova přes mrtvolu.

¹⁰⁵ Hálek 1988, str. 55

¹⁰⁶ Hálek 1988, str. 57

¹⁰⁷ Hálek 1988, str. 66-67

Pominul tak, že aby dosáhl svého cíle, nechává postavu jednat mnohdy nelogicky, hloupě. Zdá se, jako by byl sňatek s Jitkou naplánován jen proto, aby při oslavě mohl být odstraněn Václav, nikde není přikládán konkrétní význam výběru právě této nevěsty. Vražda královny Kunhuty se v tomto obrazu pak jeví jako naprosto zbytečný čin, snad dokonce jen rozmar, opětovná ukázka, že je Závíš zlý a všeho schopný. Nijak blíže se on ani ostatní postavy charakterizovat prakticky nedají – u Kunhuty nelze rozeznat, kdy své repliky pronáší jako vážně míněné návrhy a kdy v zamilovaném oblouznění nebo naopak jako zoufalé nářky, král Václav nedostává prakticky žádnou příležitost jednat a projevit tím svoji povahu. Šlechticům zcela chybí individuální projevy. Jedinou postavou, která prodělává nějaký vývoj, je Ruperto – postava ovšem zřejmě zcela smyšlená, která se v žádném jiném díle zabývajícím se Závíšem neobjevuje a její zdejší pojetí se tedy nedá porovnat s žádným jiným.

1.5. Václav Vlček a jeho Přemysl Otakar – truchlohra v pěti jednáních

Václav Vlček (1839 – 1908) je dnes vnímán především jako zakladatel časopisu Osvěta – v jeho době šlo o „*nový, v Čechách dosud neznámý typ vědecko-populární a kulturněpolitické revue.*“¹⁰⁸ Po vystudování filozofické fakulty působil Václav Vlček jako středoškolský profesor v Českých Budějovicích¹⁰⁹. Jeho literární dílo lze rozdělit do třech skupin – první tvoří historická próza a dramata, druhou společenské romány ze soudobé společnosti, třetí potom romány autobiografické a kroniky.

Jako souhrnná charakteristika se dá uvést, že „*Vlčkovo literární dílo se celé nese ve znamení tzv. ideálního realismu, usilujícího sice o podání životní reality, ale zároveň i o její kultivaci ideálním směrem a v tomtéž duchu i o usměrňování čtenáře. Idealizující snahy přitom Vlček spínal s vlasteneckým zaujetím, jemuž ochotně podřizoval vlastenecké cíle.*“ Konkrétně jeho historická dramata vystihuje, že v jejich centru „*stojí idealizovaní hrdinové, kterým historická situace přináší*

¹⁰⁸ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008, str. 1397

¹⁰⁹ informace o Václavu Vlčkovi čerpány vedle *Lexikonu* též z publikací NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995 a POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990; osudy Vlčkových potomků, zejména dcery Ludmily Matějovské, herečky Národního divadla, sleduje BŘEZINA, J. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995

osudový konflikt v duchu antických tragédií; obvykle nešťastné vyústění dějů Vlček kompenzuje přesvědčením o vykupujícím smyslu osobní oběti. V dějové osnově Vlček využíval dobrodružnou fabuli, v níž převažovaly motivy romantických lásek.¹¹⁰

Jak se tato obecná charakteristika konkretizuje právě v dramatu *Přemysl Otakar*¹¹¹?

Král tu vystupuje jako hlavní postava, jako ten, který zažívá osudový konflikt a přináší osobní oběť.

Hra začíná jeho slavným příjezdem z uherského tažení. Mezi přihlížejícími se objevuje také Záviš, v této chvíli velký obhájce krále, když k těm, jež králi tolik naklonění nejsou, promlouvá: „*Ta pastva buď vám provždy svobodna, byste mne tupit směli do syta; kdo ale na královský majestát se slovem neuctivým odváží – co zrádce propadá svým životem!*“¹¹² Pln úcty se Záviš obrací ke královně: „*Rač snížit se k nám drsným s výše vznešenosti své – ať na znamení, že jim odpouštíš, tvé ruky smí se tknouti sluha tvůj.*“¹¹³ Vzápětí ale dává Záviš najevo, že cítí jisté ponížení, že jeho skutky nemohou být tak slavné jako královny, a stranou příznává, že bude tím, kdo se postará o králův pád – již napsal dopis, prozrazující, že bude spáchána zrada na králi. Tento dopis je králi také přinesen a hledá se jeho autor.

Mezitím Přemysl Otakar váhá, zdá má či nemá přijmout nabízený titul římského krále. Zatímco většina pánů, které požádal o radu, podporuje jeho ambice, Záviš připomíná, že královský titul nenesou pouze výhody, ale zejména plno starostí, a jen Přemysl jako král a tedy člověk, který takové starosti zná, může posoudit, zda se jim chce vystavit ještě v nové roli. Přemysl nakonec nabízenou funkci odmítá, protože se nechce stát králem voleným a tedy už z principu závislým – a tím si vytváří první vážné nepřátele, neboť německé šlechtice jeho postoj urazí a Rudolfa Habsburského na toto místo zvolí s podmínkou, že vystoupí proti králi Přemyslu Otakarovi. Tento motiv je v celém příběhu novinkou, informace, že by byl titul králi nabízen a on jej odmítl, se neobjevila v pracích historiků ani v žádném jiném beletristickém díle než právě u Vlčka.

¹¹⁰ obě citace z FORST, V. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008, str. 1397-1398

¹¹¹ VLČEK, V. *Přemysl Otakar. Truchlohra v pěti jednáních*. Praha: Kněhkupectví B. Stýbla, 1865

¹¹² Vlček 1865, str. 10

¹¹³ Vlček 1865, str. 11

Jako domnělý autor zrádcovského dopisu je zatčen Beneš, zde zvaný z Falkenštejna, a pro jistotu zatím i jeho bratr Milota. Záviš se proti tomu ohrazuje. Zatímco Beneše nakonec stihne poprava, Milota se stane hejtmanem na Moravě. Zdá se, že nejspíš Záviš pád svého příbuzného nastražil, ale Milota reagoval úplně jinak, než se očekávalo – alespoň se tak vyjadřuje Záviš ve svém monologu: „*To není div – jen rozmach osudu! / Já nastrojil věc tak, by celý rod / již nereptal jen tajně pro pouta, / jež panstvu všemu vtěsnil hrdý král, / než pokrevence ukatováním / se zježil vztekem, zuby zaskřípěl: / a jeho vlastní bratr z toho má / jen veršík nový k slávě tyрана!*“ I tento motiv je zcela nový. Beneš popraven byl, nikde se však neobjevila zmínka, že by s tím měl co činit Záviš.

Záviš je vylíčen jako člověk posedlý soupeřením s králem. Takto lze také vnímat jeden z jeho činů, vyznání lásky královně Kunhutě, značně poetické: „*Již vězněná / se touha vymkla z pout a k nejzazším / zní světům její hlas a pronikni / i nebes klenbu! Tebe miluju! / A jazyk všehomíra nejvýmluvnější / přijď, plný obsah slov těch ztlumočit! / Ó Kunhuto -*“¹¹⁴

Zpočátku se zdá, že bude mít Záviš značně ulehčenu svoji roli dobyvatele. Mezi králem a jeho ženou se totiž rýsuje značná propast, vnímaná zejména z její strany. Přemysl se vypravil na válečné tažení proti Rudolfovi a Kunhuta si stýská: „*Ač donedávna za to měla jsem, / že stojím králi aspoň po boku: / však jeho člun je sám – a v člunu sám jest on - / kdož po tom samotnější nežli já?*“¹¹⁵ Závišovu dvoření však odolává, vědoma si svých závazků k manželovi.

Ve chvíli, kdy Otakar ztrácí většinu spojenců a dostává zprávu, že se proti němu staví i vlastní panstvo (Boreš a Vítkovci v čele se Závišem), poddává se králi Rudolfovi. Je však naznačeno, že tím konflikt neskončil, když jeden z Rudolfových poddaných konstatuje: „*Co ještě Rudolf Otakarovi / dnes ponechá: to krutý bude jed / jímž bude v dlouhých mukách umírat - / až zahyne!*“¹¹⁶

Milota zatím dospěl k názoru, že se jeho bratr na králi nijak neprovinil, a žádá očištění jeho jména. Chce po králi, aby jako svědka vyslechl Záviše, král s ním ale jako se zrádcem odmítá mluvit. Zároveň se snaží přimět Rudolfa, aby zabránil loupeživým výpadům Rakušanů na české území. Rudolf k němu pak posílá Záviše jako svého vyjednavče, což král nemůže snést a chystá se do boje.

¹¹⁴ Vlček 1865, str. 48

¹¹⁵ Vlček 1865, str. 35

¹¹⁶ Vlček 1865, str. 57

Ani Vlček nemohl vynechat scénu, kdy chce Záviš znovu vstoupit do Přemyslových služeb, král jej ale odmítá a tím postava Záviše z Falkenštejna natrvalo mizí ze scény. Objevuje se však zde také druhý motiv spjatý s nocí před bitvou na Moravském poli – proslov krále k pánům a výzva, aby jej případný zrádce raději zabil přímo na místě a nečekal na bitvu.

Na Moravském poli pak Milota svého krále zrazuje, když se ale dovídá o panovníkově smrti, páchá sebevraždu.

Poslední replika, právě ta, v níž je zjevena celá tragédie padlého Přemysla Otakara, patří králi Rudolfovi: *„Zde stojím vítěz já, však nad sokem/ svým oplakávat musím štěstí své./ On k poslušnosti nutil celý svět,/ já král jsem abych poslouchal sám všech/ a v odměnu vzal toto divadlo!“*¹¹⁷

Hlavní postavou dramatu je král, Přemysl Otakar II. Hra končí jeho pádem, postavu Záviše tedy už nemůžeme sledovat dál, v rozhodujících okamžicích jeho života. Velmož je představen jako zrádce panovníka, jako ctitel královny a jako člověk značné ctižádosti, více o něm říci nelze.

1.6. Jaroslav Hilbert a jeho Falkenštejn – hra o pěti dějstvích

Jaroslav Hilbert sice vystudoval na pražské technice strojní inženýrství, tomuto oboru se však věnoval pouhé dva roky, než se jeho osudem stalo naplno divadlo – psal dramata, kritiky i teoretické stati, zejména o problematice rodícího se expresionismu. Jeho paměti nám poodkrývají, jak byl sám vlastně udiven, že se vydal právě touto cestou: *„Myslel-li by kdo, že já, jenž jsem se později stal dramatikem, měl jsem snad od dětství již vztah k divadlu, velice by se mýlil: ještě jako autor první hry v Národním divadle hrané jsem herectví a jeviště vůbec neznal, co jeho živnostenství přes pozdější poznání zůstalo mé přírodě vlastně vždycky cizí.“*¹¹⁸

Kariéru Hilbert nastartoval tragédií *Vina*, vzniklou pod vlivem Ibsenova psychologického a symbolistního dramatu. Při jejím uvedení na prknech Národního

¹¹⁷ Vlček 1865, str. 109

¹¹⁸ HILBERT, J. *Dům na náměstí (vzpomínky na dětství)*. Praha: Československé podniky, 1922, str. 113-114

divadla zazářili herci mladší generace Hana Kvapilová a Eduard Vojan.¹¹⁹ V následujících letech vznikly hry *O Boha* (později pod názvem *Pěst*) a *Psanci*, též psychologicky laděné. Roku 1903 přišla změna, zabroušení do dramatu historického, jak říká Novák: „*Z oblasti této uniká Jaroslav Hilbert do světa mužnosti a hrdinství, sebevědomí a vůle tragedií závišovskou „Falkenštejn“ s odvážným pohledem do hybných sil českých dějin, kde mužná touha shakespearovského reka po samostatnosti ubita jest malostí okolí a zradou ženinou.*“¹²⁰

Hilbertova *Falkenštejna*¹²¹ je skutečně možné vnímat jako oslavu titanismu, obraz „*silné osobnosti, která jde za velkým cílem svobody a svébytnosti Čech, avšak která se střetává s nepochopením lidu.*“¹²² První nastudování hry velký úspěch nemělo, hře bylo mnohé vyčítáno, ale s každým dalším uvedením její popularita stoupala.¹²³

První scény se odehrávají na Opavsku. Prakticky v nečinnosti se tu nacházejí královna Kunhuta, Záviš z Falkenštejna, Hroznata z Husic a Hynek z Dubé. Královna tuto situaci těžce nese. Sama sebe vnímá a divákovi představuje jako ženu činu, které není vlastní bezradné vyčkávání a v monologu ke služebné zároveň shrnuje, jaké nepřízně osudu ji potkaly od manželovy smrti, co vše společně absolvovaly: „*Vidělas téci ty proudy slzí a vidělas pukat i samy zvony, lkající z věží pro ztrátu krále ... Všecko podlehlo slabosti, já jediná přijala zprávu s myšlenkou na záchranu. A byla jsi později se mnou, když nás dal Otón svými žoldáky vyvléci z lože a vezl nás nocí na Bezděz: já jediná nezoufala a už cestou jsem přemýšlela o útěku. Utíkala jsi se mnou po roce ze zajetí a spolu jsme vkročili do tohoto shnilého*

¹¹⁹ LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, str. 481

¹²⁰ NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd. Brno: Atlantis, 1995, str. 965 - 6

¹²¹ HILBERT, J. *Falkenštejn*. Hra o pěti dějstvích. In. *Falkenštejn: hra o pěti dějstvích: příležitostný tisk k premiéře 7. května 1992 v Národním divadle*. Praha: Národní divadlo, 1992, str. 107-173

¹²² BASTLOVÁ, Z. *Nástin dějin české literatury (1890-1905)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, str. 43; podrobně o tom KNAP, J. *Hilbert. Případ české dramatiky*. Moravský Krumlov: Národní knihtiskárna, 1926 – postihuje i vývoj, kterým prošly jednotlivé postavy příběhu od uchopení Turinským přes Macháčka a Háalka, zmiňuje i drama Zavřelovo, jeho cílem však není nestranné posouzení, ale oslava Hilbertova přístupu k látce

¹²³ hrálo se v Národním divadle v letech 1903, 1918, 1927 a naposledy také 1993, ve Stavovském divadle 1938 (kdy bylo představení vnímáno silně aktualizacně), 1947 v Brně a 1968 v Ostravě – informace o jednotlivých inscenacích přináší program k poslední z nich - KRÁL, J. *Falkenštejn*. Hra o pěti dějstvích. Praha: Národní divadlo, 1992 – odtud pocházejí také výše uvedené informace o Hilbertově životě a činnosti; dalším zdrojem FORST, V. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993; soupis děl s daty vzniku uvádí BASTLOVÁ, Z. *Nástin dějin české literatury (1890-1905)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987

*hradu, kde žil jenom pavouk, - já tu první noc ulehla a usínala již s plánem, jak dobýt znovu trůn.*¹²⁴

Zřejmě nečinný však není Falkenštejn, jak naznačují ve svém rozhovoru Hroznata a Hynek. Královna o něm v tuto chvíli mluví jako o svém choti – *„Byla jsem sama... Bez tebe, drahý choti... Sama. Také jsem dnes v noci poprvé ucítla, že svět by se měl zastavit, když nebudíme.*¹²⁵ – a připomíná mu, že má řadu nepřátel, přičemž nejhorším by se mu mohla stát ona sama, pokud by jej začala vnímat jako zrádce svého prvního muže. Takové obvinění Záviš odmítá – sám zde předestírá mýtus nabídky pomoci před Moravským polem a zároveň vysvětluje, co jej k takové nabídce vedlo: *„Byl nejmocnější postavou v Evropě, kdežto já nepatrný mladý muž. A jenom to způsobilo, že jsem se postavil proti němu. Ale když se pak na něho odvážil již každý, když se vzbouřilo Štýrsko, když se vzbouřily Korutany, tvé rodné Uhry, ovšem již bez tvých příbuzných, když vytáhl Habsburk se svými vazaly a král tu stál obklopen nepřátelským Němectvem, co ho jenom je, - byl jsem to já, kdo mu před Moravským polem nabídl pomoc Vítkovců. Odmítl a padl; ovšem v domnění, že jsem jeho nepřítel, to však bylo docela liché.*¹²⁶ V této chvíli se však Falkenštejn nepřichází jen ospravedlnit, ale zejména přináší královně zprávu, že jeho bratr Vítek vykoupil krále Václava ze zajetí.

Šlechta se zcela zřetelně rozděluje na dva proudy, Závišovy straníky a odpůrce. V čele těch druhých stojí Purkart z Janovic, jež pověřil syna Ješka Závišovým sledováním, ten se však přitom zamiloval do královny a je pro něho těžké úkol vykonávat, dokonce se jej snaží odmítnout. Rozdělení šlechticů je zdůrazněno při scéně přivítání krále. Tato scéna ale odhaluje ještě mnohem víc. Velmi rázně zde vystupuje královna Kunhuta, která si nejen přivlastňuje rozhodovací práva patřící jejímu synovi, ale ještě je využívá k povýšení Falkenštejna: *„Synu, já, která žiju jen pro myšlenku tvého rodového majestátu a která znám zplna její výšiny i srázy, osobuji si dnes pro tvou nezletilost právo rozdávat odměny za tebe. – Pánové, kteří jste při uvítání svého krále právě projevíli oddanost, jaké se od vás znovu dovolávám, slyšte: - Jménem svého syna krále jmenuji pana Záviše z Falkenštejna za zásluhy, které si získal, nejvyšším správcem*

¹²⁴ Hilbert 1992, str. 114

¹²⁵ Hilbert 1992, str. 114

¹²⁶ Hilbert 1992, str. 115

*království.*¹²⁷ Stejně rázně se Falkenštejn ujímá nové role – rázně, ale s rozmyslem, když ponechává i své protivníky prozatím v jejich funkcích. Václav zůstává naprosto pasivní, učiní jediný pokus odmítnout Závíšovi svoji přízeň, ale je přehlušen matkou. V této chvíli se jeho práv ujímá jiná osoba – kněžna Anežka. Pasuje se na ochránkyni rodu, která sice nemá příležitost ani důvody v tuto chvíli zasahovat, ale situaci hlídá, šlechtice obou znepřátelených stran varuje: „*Urvěte si vládu kdo chcete, obtěžkejte se hodnostmi, kolik jich unesete, strhněte si rozhodující přízeň, dokud trvá – tohle všechno je vám dovoleno, - ale pokuste se zkrátit krále v jeho právech, a jsem tu!*“¹²⁸ Posledním zajímavým momentem této scény jsou argumenty biskupa Dobeše a jeho strany, proč nepřiznat pravomoce Falkenštejnovi – Dobeš připomíná, že by mohlo být ke škodě, že Závíš nemá přízeň ani Oty Braniborského, ale zejména ani císaře Rudolfa.

Závíš si okamžitě začíná počínat jako král, když přijímá nejrůznější poselstva. Že se tak nevnímá jen on sám dokazují i slova císařova posla: „*Již svým panovníkem jsme byli odkázáni na tebe, pane.*“¹²⁹

Při audiencích se mluví o přízni, kterou Václavovi poskytuje císař, o Falkenštejnem iniciovaném rozvoji Prahy a vděčnosti jejích obyvatel či o neklidu na Moravě. Závíš je rozhodnut odmítnout Rudolfovi žádost o pomoc v Uhrách a konečně vytvořit silné vojsko, které mu bude oporou při cestě ke koruně. Hodlá využít záminku, že vojsko potřebuje právě pro vyřešení moravských událostí, i skutečnost, že bude císařův zájem vázán jinde než v českém království.

Proti Falkenštejnovým plánům rázně vystupuje Václav. Zdá se, jako by jeho vztah k otčimovi byl od počátku a po celou dobu odmítavý a za Závíšovým povýšením opravdu stála pouze Kunhuta, kterou ale nyní oba svorně odmítají jako dalšího hybatele událostí – Závíš si na ni vzpomene ve svém plánování: „*Kunhuta se buď přimkne, anebo – když se jí zachce odporu... – Bůh potom sud', koho bude třeba obětovat.*“¹³⁰, Václav podobně říká: „*Jestli je má matka slepá, půjdem přes ni, v každém případě se však této naší vůli nemůže vzpírat.*“¹³¹ Chce korunovaci a soustředění vlády do svých rukou, veden, jak sám přiznává, tetou Anežkou. K Závíšovi se staví nadřazeně: „*Přikazuji ti tedy, abys vzal na vědomí, že hned po*

¹²⁷ Hilbert 1992, str. 124

¹²⁸ Hilbert 1992, str. 126

¹²⁹ Hilbert 1992, str. 128

¹³⁰ Hilbert 1992, str. 129

¹³¹ Hilbert 1992, str. 132

*korunovaci budu vládnout já, a aby sis připravil účty ze své činnosti; proberem je všechny – do posledního.*¹³², někdy s posměchem: „*Takový pád! Takový nedostatek důvtipu! Říkej si, co chceš: prohra na celé čáře, kterou už nelze zakrýt! – Tak, pane. Moc pýchy, moc domýšlivosti a málo podstaty. Rozhodně ale ne ten svrchovaný vládce, za něhož se máš! Tví nohsledi nejsou tak hrozni, jak se zdáli před lety, a už také nejsme za dnů mého otce!*“¹³³, jindy s otevřenou výhrůžkou: „*Jste nebezpečný rod a je nejvyšší čas vás zlomit! Rostete trošku moc vysoko – svou mocí, a kdyby nebyla omezena a stačila vašim myšlenkám, bylo by se mnou zle. Ale já si vás nedám přerůst přes hlavu! (...) Vytrhnu na vás s vojskem, potřu vás, zajmu vás, zlomím vás, spálím vaše hrady, vezmu váš majetek, zničím ten buřičský rod, vyplením ho ze země, vyrvu z kořenů a v Čechách už nebudou žádní Vítkovci.*“¹³⁴

Václav při slovní potyčce s Falkenštejnem nepůsobí jako člověk vyrovnaný a zralý k převzetí zodpovědnosti, ale spíš jako dítě, kterému upírají to, co si zrovna z rozmaru umanulo získat. Dokladem toho jsou i výše uvedené úryvky, snaha pouštět hrůzu kontrastující se závěrem rozhovoru, kdy Václav ze strachu omdlí. Falkenštejn dovede odhadnout jeho touhy a zapracovat je do svých plánů – predestiná před panstvem i králem myšlenku tažení na Moravu a postavení Václava do čela vojska. Krále tím okamžitě nadchne, tažení pro něj znamená slávu, o které snil: „*Na bílém koni v čele, kolem mě a za mnou rytíři a chrabré vojsko; všecko mi jásá vstříc, všecko mě zdraví, lid volá, zvony zvoní, slunce polévá zem a poledne zlatí klidný vzduch!* - “¹³⁵ Zároveň je jako symbol připomenuto Moravské pole – Václav si přeje, aby se porady konaly v pracovně s výhledem ve směru, kde toto místo leží.

Purkart Václava varuje, že by tažení mohlo znamenat jeho smrt. I Falkenštejn tuto možnost o něco dříve připouští, ne ovšem před králem a pouze jako alternativu, se kterou je nutno počítat, nikoli jako svůj cíl. Purkart si svou snahou vyslouží pouze králův hněv a jeho náklonnost k Vítkovcům, kteří mají tažení vést.

Poprvé se zde také objevuje myšlenka, že se Falkenštejn snaží chopit moci nikoli (jen) z osobní ziskuchtivosti, ale pro blaho země; Závíš dokonce ani neváhá označit biskupa jako toho, kdo naopak chce hnát zemi do záhuby: „*Šel jsem jen a*

¹³² Hilbert 1992, str. 132

¹³³ Hilbert 1992, str. 133

¹³⁴ Hilbert 1992, str. 133

¹³⁵ Hilbert 1992, str. 140

*jen za svým já a stvořil jsem útvar a jen já dnes znamenám svébytnost Čech. Když bude na trůně Václav, budou mu vyrvány, když já, zakotvím je do nových věků samostatnosti a slávy. Biskup má odedávna domluvený s císařem výboj do Čech a podpora Oty Braniborského byla jen pláštíkem k zakrytí těchto záměrů. Dnes mi Václava vydává, protože dobře ví, že ho utratím, ale počítá, že si potom na mne zavolá pomstu.*¹³⁶ A další jednání čtenáře přesvědčuje, že Falkenštejnovy obavy nejsou liché, neboť biskup se přiznává k přesně takovému smýšlení, z něhož je obviňován: *„Jestli já neměl pravdu, když jsem tuto mělkou kotlinu sunul do podruží Němectva, když jsem pro ni hledal trochu té slávy ve splynutí její ovčí krve se lví krví Němců! Má Myšlenka!!! Obětovaná!!! Těmihle!!! Ano, tato malá kra přitažená velikou, která by ji zhltila a dala tu vyrůst středu státu, jenž by šel od moře k moři!... To, na čem pracuji od počátku své dráhy...“*¹³⁷ Střet mezi biskupem a Falkenštejnem tak není jen střetem dvou osobností, ale i dvou různých koncepcí existence státu. Již hyperinterpretací Hilbertova textu by však bylo vnímat tento rozpor jako otázku nacionální, byť na biskupově straně stojí Němci a jeho snem je připojení k silné německé říši.¹³⁸ Zároveň se ukazuje, že jde o akci samotného biskupa, nikoli už šlechticů, kteří ho obklopují. Když se Purkart z Janovic dovídá o biskupově motivaci a vytyčených cílech, okamžitě odstupuje od vzájemného spojení.

Ač měla být královna Kunhuta již zcela vyřazena z rozhodování, stává se pro další děj zcela zásadní postavou. Kněžna Anežka jí vyčítá oslepenost láskou a neschopnost a snad až neochotu bránit vlastní dítě – což je motiv v beletrii zpracovávající Falkenštejnův příběh oblíbený, jak ještě ukáží, ale jak bylo možno v nejostřejší podobě již sledovat, a to u Háška, který Kunhutě přičítá dokonce ochotu vlastního syna zavraždit. Kunhuta zde však má konflikt mezi mateřstvím a láskou vyřešený, zůstává stále především matkou uvědomující si povinnosti, jež z takové role plynou – teprve když přijme zprávu, že synovo tažení skončilo a on zůstal nezraněný, může říci směrem k Falkenštejnovi: *„To, co ti ve mně věčně*

¹³⁶ Hilbert 1992, str. 140

¹³⁷ Hilbert 1992, str. 142

¹³⁸ obdobně konstatuje Josef Knap: *„Záviš z Falkenštejna jest zde veden jako předbojník silného češství. Mohl by však stejně býti typem silného polství, francouzství, švédství. Hilbertovu Falkenštejnovi nebylo ještě dáno, aby z plného osudu a z plné nalehavosti mluvil pro češství a jen pro češství. (...) Záviš Hilbertův je na prvním místě naplnitelem ne češství, nýbrž sám sebe, silného, velícího, dobytelského individua z literatur konce století, individua svým ústrojím spíše protislovanského, spíše germánského.“* - Knap 1926, str. 144

*nedůvěřovalo, ta poslední ostražitost matky, teď padá.*¹³⁹ Vzápětí však zadržuje list, jímž Záviš pověřuje Vítka královým odstraněním, a okamžitě reaguje, zajišťuje synovo bezpečí a Falkenštejnovo zatčení. Záviš se zde ukazuje jako mizerný psycholog, když se královně snaží vnutit, že vztah s ním je pro ni vnitřně důležitější než syn: *„Nevěřím, Kunhuto, za všechna ta léta, v nichž se tvůj život zakořenil do mne, v nichž tvůj život vrcholil, - a jestli jsi v okamžiku, kdy jsem ti sdělil, že ti vezmu syna, myslela na to, jak mě podrazíš; - v téhle chvíli jsi už zase jenom má, a když si připomeneš, jaká léta by tě čekala, obětuješ Přemyslovce a vrhneš se do mé náruče...“*¹⁴⁰ Královna situace bystře využívá, předstírá Falkenštejnovi, že je jeho odhad přece jen správný a při fingoaném veřejném sňatku jej nechává zatknout.

V této chvíli se vrací král – tentokrát s mnohem lepším pochopením své situace: *„Uniklý jedněm, chycen druhými, vylákán oním, veden tím. Přede mnou faleš, která se uklání, za mnou chtivost, která mnou postrkuje.“*¹⁴¹ A znovu totéž opakuje vzápětí své sestře Kunhutě:¹⁴² *„Stůjme při sobě s láskou sobě blízkých, ale nečekejme od sebe sílu. Budu jistě ještě několikrát v životě silný, kdy se vzepřu všem, - ale vidím, že to budou jenom okamžiky, a zachovejme se pro ně... Já nejsem královská moc, jenom její poslední krev. Tou jsou oni, a jestliže jim vděčím i za to, že ji jen znamenám, musím prokázat jejich lačnosti něco úsluh.“*¹⁴³ Princezna Kunhuta zde za Falkenštejna prosí, přeje si pro něho život, a to čistě ze sympatií k tomuto člověku; bratr však s přiznáním vlastní bezmocnosti její prosby odmítá. Reaguje tak zejména na chování biskupa, který se okamžitě ujímá velení, navrhuje Václavovu co nejčasnější korunovaci a sňatek s dcerou císaře Rudolfa.

Po dvou letech Falkenštejna ve vězení navštěvuje královna. Snaží se jej dojmout líčením svého strádání: *„Teď vládne biskup Dobeš. Jakmile jsem prohlédla, co jsem napáchala, chtěla jsem tě zachránit, ale moc mi vypadla z ruky; pak jsem ztratila i zdraví. Žiju v ústraní a je ze mne jenom zlomená vdova.“*¹⁴⁴ Mluví též o existenci společného syna, kterého jí ale není dovoleno vychovávat. Snad skutečně jako možnost Závišovy záchrany vnímá situaci, kdy má být rukojmím při získávání vzbouřených vítkovských hradů (objevuje se tu tedy i tento

¹³⁹ Hilbert 1992, str. 147

¹⁴⁰ Hilbert 1992, str. 154

¹⁴¹ Hilbert 1992, str. 162

¹⁴² ve vydání z roku 1927 je tato scéna setkání sourozenců zcela vypuštěna

¹⁴³ Hilbert 1992, str. 163

¹⁴⁴ Hilbert 1992, str. 165

motiv, podložený historií, ale bez uvedení iniciátora tohoto kroku): „Dobře, já se ti tedy přiznávám, že mě sem poslali, ale přísahám, že jsem to poslání přijala, jen abych ti zachránila život.“¹⁴⁵ Falkenštejn nabídku odmítá a královna v této vypjaté chvíli umírá.

Dějištěm poslední scény se stává prostranství pod hradem Vítkov, posledním hradem, jež se ještě nevzdal královské moci. Jeho držitele, svého bratra Vítko, Záviš vyzývá: „Pomstu a vzdor! Neotvírej hrad, nevzdávej se! Jestli se dáš králi na milost tím, že se vydáš Dobešovi, není pro mne spásy – a není pro mě ani života jestli padnete i vy! (...) Ty mě, bratře, musíš pomstít! Ty, jehož krev je mou krví a kterého se mnou spojoval i společný cíl. Vzepři se a bojuj! Opevni se, drž se a vzdoruj! (...) Můj život? Život samostatných Čech! Nad mou mohylou vztyč ten druhý!“¹⁴⁶

Závišova poprava však není posledním aktem dramatu. Ješek z Janovic, oddaný služebník Falkenštejna, zabijí biskupa se slovy: „Poprvé v životě, co jednám úkladně. S tebou však nelze jinak... Tohle ti patří! Ber!“¹⁴⁷

Jaroslav Hilbert tedy zcela zjevně využil stejný postup jako jeho předchůdci – držel se historických faktů známých ve své době, podle potřeby hry je ale volně přeskupoval a skládal do zcela jiných souvislostí. Jistě pouze pro efekt nechává Hilbert královnu Kunhutu zemřít ve Falkenštejnově cele (ač podlehla nemoci již před jeho zatčením), jejím podílem na Závišově zatčení i dřívějším naznačením nepřátelského vztahu mezi Závišem a Václavem se vyhýbá otázce změny Václavova chování. Posunutím Václavova sňatku za Závišovo zatčení mizí možnost sledovat vztah Záviše a přicházející královny Guty.

1.7. František Zavřel a jeho *Král Přemysl Otakar Druhý*

František Zavřel (1884 či 1885 – 1947) vystudoval práva, působil jako soudní úředník v Praze a v Chrudimi, poté jako úředník na ministerstvu obchodu a za 1. republiky také jako odborový rada. Jeho román *Fortinbras*¹⁴⁸ vyvolal svým protibenešovským zaměřením skandál, v jehož důsledku byl Zavřel penzionován.

¹⁴⁵ Hilbert 1992, str. 168

¹⁴⁶ Hilbert 1992, str. 172

¹⁴⁷ Hilbert 1992, str. 172

¹⁴⁸ charakteristice díla se věnuje BASTL, M. Kontroverzní a opomíjený spisovatel František Zavřel. In. *Chrudimský vlastivědný sborník* č.11, Chrudim: Regionální muzeum, 2007, str. 18-22

Otevřel si pak soukromou praxi. Krom toho se netajil odmítáním pacifismu a sympatiemi k fašistickému hnutí, což mu v roce 1941 vyneslo místo na ministerstvu lidové osvěty. Po válce byl vyšetřován a ač shledán nevinným ve všech vznesených obviněních, vypovězen z bytu. Poslední měsíce svého život přespával v letenských sadech.¹⁴⁹

O jeho literárním působení lze říci, že byl „*dramatik, prozaik a útočný epigramatik, autor dramát inspirovaných obdivem k velkým a silným osobnostem a společensko-politických tzv. klíčových románů.*“¹⁵⁰ Dramatu věnoval nejvíce úsilí¹⁵¹, neboť právě „*v něm mohl plně rozvinout svůj útočný temperament, potřebu sváru i svou vizi ideálního hrdiny jako zápasícího titána vzpírajícího se lidem i Bohu, toužícího uchvátit život, pokořit jej a vyrvat mu jeho tajemství.*“¹⁵²

Ve hře *Král Přemysl Otakar Druhý*¹⁵³ by sice měl být král hlavní postavou, dějem však hýbe spíše jeho manželka, královna Kunhuta. Nejprve si stěžuje, že ji král jen využil, zatímco ona prahne po lásce – a zdá se jí, že má takovou nadosah, neboť jí pod okny znějí milostné písně zpívané Závišem z Falkenštejna.

Před Závišem královna dostává hned dvojího varování – od Anežky (míněna zřejmě abatyše Anežka, Přemyslova teta¹⁵⁴) a od biskupa, který přesně vystihuje Závišovy záměry, když říká, že je „*chorobný ctižádostivec v průhledné masce rozslzeného básníka, nenávistník královské moci, neboť byl vyvlastněn, politický soupeř Otakarův, který se nebude štítiti žádného prostředku, aby dosáhl svého cíle a konečně někdo, kdo za každou cenu chce vyzvati nejmohutnější postavu Evropy v boj, neboť jedině tím může uchvátiti aspoň jakési zdání velikosti, nikdy velikost samu.*“¹⁵⁵ V biskupově řeči je naznačeno (aniž by to potom bylo někde rozvedeno), že měl Záviš s Otakarem konflikt již před započítím předkládaného příběhu – když

¹⁴⁹ stručně životopis zpracován v *Lexikonu české literatury - FORST, V. Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce.* Praha: Academia, 2008, podrobněji, ovšem také s neskrývanými sympatiemi – Bastl 2007, str. 18-22, kde je také připomenuta Zavřelova autobiografie *Za živa pohřben* (s upozorněním, že vlastně „*nejde o tradiční životopis, spíše doplněk a výklad tvorby a přehled polemik se svými odpůrci.*“ – str. 3)

¹⁵⁰ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce.* Praha: Academia, 2008, str. 1699

¹⁵¹ Zavřelova dramata uvádí do kontextu české dramatické tvorby své doby článek KUDĚLKA, V. Hry na úspěch. Z dramatické periferie let 1918 – 1945. *Česká literatura*, 1976, roč. 24, č. 4, str. 330-343 - hra *Král Přemysl Otakar Druhý* se ale blíže nevěnuje

¹⁵² FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce.* Praha: Academia, 2008, str. 1700

¹⁵³ ZAVŘEL, F. *Král Přemysl Otakar Druhý.* Praha: Stanislav Minařík, 1921

¹⁵⁴ Miroslav Bastl tuto postavu považuje za Kunhutinu matku – Bastl 2007, str. 12; Bastl se zde snaží ukázat, kde se Zavřel držel historického podání a kde nikoli, dělá to ale jen velmi zjednodušeně a neuvádí, odkud čerpá informace o Závišovi, s čím vlastně Zavřelovo podání srovnává

¹⁵⁵ Zavřel 1921, str. 18-19

se o něm mluví jako o vyvlastněném, musel jej tedy již postihnout nějaký trest od krále.

Dost nevěrohodně působí, když královna zpravuje manžela o svém plánu oddat se Falkenštejnovi. Při samotném setkání se svým pěvcem však Kunhuta pociťuje jistou váhavost – hledá přece lásku a nikoli jen další zneužití, před kterým ji varoval biskup. Záviš se v této chvíli ukazuje jako schopný psycholog, když přesně ví, na kterou strunu hrát, aby svoji vyvolenou získal: „*Pohrdá tebou. Nejsi mu ani nejlehčím stínem jeho velikosti, ani nejtišším snem jeho pýchy. Jde přes tebe jako šel kdysi přes královnu Marketu a přes Anežku z Kunringu. Jsi tolikátá a tolikátá. Nic víc. Vol! Bud' osudem anebo hříčkou! Bud' šílenstvím anebo stínem! Bud' zítřkem anebo překonanou a zapomenutou minulostí! Vol! Vol mezi králem a mnou!*“¹⁵⁶ Královna se svěřuje se svými pochybnostmi: „*Lžeš. Jsi nepřitelem Otakarovým. Jsi nepřitelem Přemyslovců. Toužíš po moci a já mám být prostředkem. Chceš srazit krále a já mám být nástrojem.*“¹⁵⁷ Záviš však pokračuje v přesvědčování: „*Osudem jsi a osudem máš být. Hloubkou jsi a hloubkou máš být. Nikoli prostředkem. Nikoli nástrojem. Panovat máš a nikoli sloužit. Jásat máš a hořet máš a nikoli šednout. Tvořit máš a nikoli stríci něčí popel.*“¹⁵⁸

Královna Závišovi nakonec podléhá, je však velmi citlivá na jeho chování. Okamžitě na něho zaútočí, když se od biskupa dozvídá, že se postavil do čela vítkovského povstání proti králi. Záviš se to nejdříve snaží zapírat, poté hledat „polehčující okolnosti“ – vysvětluje svůj výstup jako akt, který si vynutily okolnosti, nikoli jeho ambice. Ve stejném duchu mluví vzápětí také s králem samotným: „*Tvůj sen je veliký a nebyl dosud nikým sněn. Skrz naskrz protichůdcovsky založen nechápal jsem jej kdysi. Nyní jej chápu plně a ještě plněji obdivuji. Jeho uskutečnění, králi Otakare, znamená však rozbití Čech. Říše, kterou budeš, bude germánská a jejím středem bude Vídeň a nikoli Praha!*“¹⁵⁹ Zatímco Záviš se krále snad opravdu snaží varovat a odradit od jeho počínání, nikoli s ním v tuto chvíli soupeřit, pro krále Záviš není ani plnohodnotným partnerem rozhovoru, ani politikem, ani vojákem, jen básníkem. Zajímavým způsobem se král staví k manželčině mileneckému poměru – kupodivu jej totiž minimálně toleruje,

¹⁵⁶ Zavřel 1921, str. 28-29

¹⁵⁷ Zavřel 1921, str. 30

¹⁵⁸ Zavřel 1921, str. 30

¹⁵⁹ Zavřel 1921, str. 42-43

možná dokonce schvaluje. Jiné stanovisko razí dvě ženy z králova okolí – Anežka z Kunringu Kunhutě nabádavě píše, že musí zachovat věrnost manželovi tak jako kdysi ona, ač sama dobře ví, jak je to těžké. Rázněji zasahuje kněžna Anežka, královnu označuje za prokletou a vzdaluje jí syna.

Václav tu však vystupuje s úsudkem dospělého člověka, snad až filozoficky uvažujícího, když matce předestírá svůj pohled na situaci: *„Často slýchám narážky na zvláštní poměr pana Falkenštejna ke králi a k tobě. Krále prý nenávidí na život a na smrt a tebe miluje. Mluví se také o jeho ctižádosti. Je mluvčím Vítkovců, kteří zahájili otevřený odboj proti královské moci. Já se ho však nebojím. Mám ti říci proč? (...) Falkenštejn není žádným člověkem činu a ještě méně uchvatitelem trůnu, ač si jistě myslí, že jím bude. Nutí se do vladařského postoje, který je mu nesmírně cizí. Zdá se mi docela, že mého otce nejmalichernějším způsobem napodobuje vzdor nepřátelství, které k němu chová. (...) Falkenštejn byl špatným básníkem a nyní je špatným politikem – to je vše. Nechť si činí co je mu libo, já se ho nebojím.“*¹⁶⁰ V jistých rysech je tento jeho postoj podobný otcovu, stejně podceňuje nebezpečí, jež mu ze Závišovy strany může hrozit.

Před bitvu klade Zavřel scénu, kdy se král ujišťuje o věrnosti svých pánů. Krom toho ale ještě i scénu jinou, zcela originální – přestrojena za chlapce přichází k Přemyslu Otakarovi jeho někdejší milenka Anežka. Teprve po setkání s ní se král vydává do boje.

První zpráva přicházející na Pražský hrad, kde ji očekávají Kunhuta, Anežka a Václav, je příznivá – bitva se vyvíjí v Otakarův prospěch. Kunhuta je pod vlivem situace připravena se kát, navrátit se po bok manžela a sloužit mu. Vzápětí však dorazí zpráva opačná, nejkřutější možná – král zahynul, neboť jej zradil vůdce záloh Milota, Vítkovec, Závišův blízký přítel.

V poněkud příliš dramatickém gestu Anežka Kunhutu proklíná a padá mrtvá k zemi, svůj život okamžitě ukončuje i posel.

Do této situaci přichází Falkenštejn se slovy: *„Nutno jednat. Královské vojsko je zničeno. Vítkovci nabídli svoje. Vrhnu je proti německým kolonistům, kterým král tolik věřil a kteří nyní zvedají hlavu.“*¹⁶¹

¹⁶⁰ Zavřel 1921, str. 50-51

¹⁶¹ Zavřel 1921, str. 65

Královna chápe, že přes veškerou svoji opatrnost jím nakonec stejně byla podvedena. Je to opět ona, kdo okamžitě jedná – povolává biskupa, aby Záviše a lidi kolem něho přelstil a odstranil ze hry. Před očima syna pak páchá sebevraždu.

V závěru hry je potom opět věnován prostor Václavovi: „*Sám. Uprostřed zrádců a lstivců. V jejich moci. Probiji se však. Všem na vzdory a přece! Kdo s koho, Falkenštejne! Změřme své síly. Uzrál jsem. Budu se bít. (uchopí korunu a postaví si ji na hlavu): Zrazený králi Přemysle Otakare Druhý! Přijímám tvé dědictví a nebudu ho nehoden.*“¹⁶²

Uvedený rozbor hry potvrzuje, co říká o autorových historických dramatech *Lexikon české literatury*: „*Historická fakta přitom Zavřel vždy podřizoval potřebám divadelnosti a pro větší dramatický účinek neváhal sáhnout k násilným anachronismům a jazykovým aktualizacím.*“¹⁶³ Čím jiným než dramatickým gestem je královna sebevražda? Čím vystoupení Anežky z Kuenringu před bitvou na Moravském poli? Celkově se může zdát, jako by události byly úplně zpřeházeny. Vždyť jako anachronismus lze vnímat i vystoupení Václava - zde se prohlašuje za muže, který již „uzrál“, ve skutečnosti byl však v době otcovy smrti sedmiletým chlapcem.

¹⁶² Zavřel 1921, str. 71

¹⁶³ FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008, str. 1700

2. Závišův příběh v době okupace

2.1. Postup historického bádání

Jediným historikem, který se v meziválečné době zabýval českými dějinami konce 13. století, je Josef Šusta. Pokud jde o zpracování Závišových osudů, vcelku se držel svých dřívějších závěrů, jak jsou představeny v předchozí kapitole, odlišil se od nich pouze v drobnostech.

*Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*¹ z roku 1917 je odborná práce věnovaná zejména letům 1300 – 1308. Přesto je i Falkenštejnovi věnován určitý prostor, a to tam, kde jeho počínání ovlivnilo pozdější situaci.

První zmínka je učiněna o Vítkovcích v souvislosti s jejich podílem na pádu Přemysla Otakara II.: „*Vždyť v čele panské oposice v Čechách, která tak podstatně přispěla k pádu velikého krále, stály právě rody německým dokonale proniknuté a se sousední šlechtou říšskou sešvakřené, jako byli Vítkovci, Rizmburkové a jiní.*“² Závišovu rodu je tedy přičítána německá orientace, což plně souzní se Šustovými dřívějšími závěry o možném rakouském původu Závišovy matky, o Závišově službě pro rakouskou šlechtu i o podřízenosti pasovskému biskupovi.³

S odkazem na kritickou studii J. V. Šimáka⁴ Šusta uvedl, že lze těžko Přemyslu Otakarovi II. přičítat, že české šlechtě odnímal svévolně a z nesympatií k ní její majetek. Vítkovci sice ztratili Jindřichův Hradec a Ústí nad Lužnicí, ale, *i to byly možná statky původně královské a jen delším vlastnictvím v ruce rodů panských nabývaly rázu dědin soukromých.*“⁵ Připustil ale, že zejména založení kláštera Zlatá koruna vedlo ze strany Vítkovců ke zhoršení vztahů s panovníkem⁶.

Poprvé zde Šusta přišel se snahou odejmout Vítkovcům a tedy zejména Závišovi (i když jej výslovně nejmenuje) označení zrádce. Učinil tak jednak poukazem na rozsah protikrálovské vzpoury, ale zejména vysvětlením odlišného chápání lenního závazku těmi, kdo situaci ve středověku prožili, a těmi, kdo ji

¹ ŠUSTA, J. *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300 – 1308*. fotoreprint 2. vyd., Praha: Argo, 2001

² Šusta 2001, str. 200

³ Šusta 1934, str. 159-160

⁴ ŠIMÁK, J. V. Přemysl II. a panstvo české. *Český časopis historický*, 1924, roč. 30

⁵ Šusta 2001, str. 201

⁶ Šusta 2001, str. 203

později reflektovali: „Doba, která obmezovala závazek poddanské věrnosti význačnou podmínkou „*rex eris, si recte egeris*,“ nepočítala podobné pozdvižení, mělo-li jen stín právního odůvodnění, nikterak za zradu, jakou se jeví očím našim.“⁷ Zároveň však Šusta nově přičetl Vítkovcům víc než touhu po návratu odebraného zboží. Říká, že jejich cílem mohlo být „*utvořiti si podle vzoru vysoké šlechty říšské na pomezí jihočeském státeček, ke koruně české jen volným poutem připiatý, a dosáhnouti takřka říšské bezprostřednosti*.“⁸

Okolnostem kolem bitvy na Moravském poli se zde Šusta nevěnoval, zřejmě tedy dále připouštěl možnost, že Záviš před bitvou nabídl Přemyslu Otakarovi II. své služby.

Zásluhy na navrácení krále Václava ze zajetí Šusta zcela jednoznačně připsal biskupu Tobiášovi a skupině, která kolem něho vznikla. Její členy nevyjmenoval,⁹ zachytil pouze rozpolcenost šlechticů do dvou nepřátelských stran, která byla zmiňována i dříve.

Václavovu náklonnost k Závišovi považoval Šusta opět za zcela logickou, krále charakterizoval jako dítě „*nervosní a churavé, odcizené rodnému ovzduší a kolísající mezi žíznivou touhou po bujném životě a předčasnými náladami asketickými*“¹⁰ a tedy potřebující vzor, kterého se mu v Závišovi dostalo.

Šusta viděl příčinu Závišova pádu zcela zřetelně v iniciativě biskupových straníků, ale stejně tak přicházející královny Guty a jejího otce. Měli Závišovi připisovat zneužívání moci a snahu vytvořit samostatný státeček tentokrát z Opavska. Václav sám pak měl být tím, kdo přišel na myšlenku, že by mu mohl otčím usilovat o život. Šusta se vzdal možnosti pokusit se potvrdit či vyvrátit obvinění vznesená proti Závišovi, viděl však v této situaci počátek ostražitého vztahu krále Václava k českému panstvu - zklamání a strach, jež zažil, „*zjitřily vzpomínku na nevěru, jejíž obětí se stal veliký jeho otec, a probudily úsilovnou snahu, uniknouti přílišné závislosti na nespolehlivých pánech těch, také navzájem neustále se zrazujících a stranické tábory pouštějících*.“¹¹

⁷ Šusta 2001, str. 222

⁸ Šusta 2001, str. 223

⁹ místo toho dost podrobně zachytil růst šlechtického sebevědomí a převzetí úřadů, jež byly dosud symbolem královské moci – str. 224-228

¹⁰ Šusta 2001, str. 228

¹¹ Šusta 2001, str. 229

Ve vymanění se ze Závišova vlivu viděl Šusta rozhodující mezník Václavova života i způsobu vlády, začal jím Václavův vývoj ve velkého a silného panovníka¹². K Závišovi potom Šusta už jen poznamenal, že byl popraven před Hlubokou na podzim roku 1290¹³, důvody ani okolnosti aktu nezmínil.

Zatímco *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví* je práce zmiňující Falkenštejna spíš okrajově, v *Soumraku Přemyslovců a jejich dědictví*¹⁴ mu Šusta věnoval prostoru nesrovnatelně více. I zde se jedná o odborné dílo kriticky čerpající z pramenů a reagující na předchozí odbornou literaturu.

Velmi obšírně se oproti svým dřívějším pracím zabýval Šusta událostmi roku 1276. Povstání české šlechty považoval za klíčové, pro objasnění jeho motivace ale cítil potřebu vysvětlit dost zevrubně proměnu české společnosti a ukázat třetí plochy mezi panovníkem a šlechtou¹⁵. V podstatě zde však pouze doložil již dříve vyslovené (a výše zaznamenané) názory. Nic nového nepřinesl ani v pojednání o rodu Vítkovců. Soustředil se zejména na rozšiřování jejich panství, a to již od dob zřejmě zakladatele rodu Vítka z Prčice. Připomněl državy mimo hranice českého království a spřízněnost se zahraničními rody snad včetně Habsburků¹⁶. Znovu se pokusil zhodnotit právě důvody Vítkovců povstat proti svému králi, přičemž odmítl závěry B. Ryněšové¹⁷, která je hledala ve sféře politické, zatímco Přemyslovo hospodářské počínání dle ní zášť panstva vyvolat nemuselo či přímo nemohlo. Šusta se vyslovil proti oddělování obého s argumentem, že „*příkré rozlišování hospodářských a stavovských motivů, o něž se autorka především opírá, jest zjevně anachronistickým nepochopením základního rysu doby, v níž vlastní základna pozdějšího stavovství se teprve vytváří v soutěžení krále a plemen panských o držení nedávno vzniklých a nově vznikajících dominií a míst hrazených, při němž hospodářské i politické zřetele se nerozlučně pronikají.*“¹⁸

Při hledání motivů povstání upozornil Šusta i na ještě nezminěný případný zdroj napětí, možné osobní problémy mezi králem a Oldřichem z hradecké větve,

¹² Šusta 2001, str. 229-230

¹³ Šusta 2001, str. 230

¹⁴ ŠUSTA, J. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. Praha: Jan Leichter, 1935

¹⁵ Šusta 1935, str. 205-214

¹⁶ Šusta 1935, str. 216-220

¹⁷ RYNEŠOVÁ, B. Proč povstali Vítkovci proti králi Přemyslu Otakaru II.?, *Novoročenka: Sborník*, Praha: F. Zdářský, 1931, 45-58

¹⁸ Šusta 1935, str. 221

který roku 1269 opustil úřad podkomořího, přičemž „*právě podkomořství, zaplétající své držitele často do tíživých závazků úvěrních, bývalo ve středověku důstojností, při níž panovník se svými služebníky se nerozcházival vždy v dobré vůli.*“¹⁹

Životopisné údaje, které Šusta přináší o Závišovi, se zprvu nijak neliší od jeho staršího článku²⁰. Projevuje se zde však o něco větší snaha doložit, že Záviš nepatřil ve svém mládí ke královskému dvoru²¹. Nová je zmínka o schůzce Vítkovců z března 1274 na hradě Rožmberce²². Ač Šusta postavil Záviše do čela povstání, nevyjádřil se, zda již na této schůzce měl nějaký vliv na ostatní.

Šusta se také znovu tázal po cílech povstání a zopakoval svoji tezi, že snad Vítkovci usilovali o vytvoření samostatného útvaru ze svých držav, který by volně spadl do rámce říše²³.

Zcela nová je úvaha, že ani pro císaře Rudolfa nebylo úplně žádoucí řešit v danou chvíli konflikt s Přemyslem vojensky²⁴, vliv povstání Vítkovců na vývoj situace však z tohoto nového pohledu přehodnocen není.

Se ztrátou části svých zemí se Přemysl mohl těžko smířit. Šusta připomněl, že podle některých na něj navíc mohla působit královna Kunhuta, ač pravděpodobnost toho oslabil konstatováním, že „*to byly snad pouhé povídačky v dvorském ovzduší a zesílené u pozdějších pamětníků nadto dalšími, pohnutými osudy Kunhutiny.*“²⁵ Zároveň ale ani Rudolf nebyl podle Šusty se stavem věcí spokojen, toužil získané oblasti učinit rodovým majetkem, přičemž ale narážel na řadu obtíží²⁶. Smírné vyřešení situace však muselo také nepříjemně překvapit Vítkovce a jejich odboj proti panovníkovi dle Šusty trval i nadále, přičemž právě v tuto dobu se mohly připojit další rody²⁷. Shodně jako ve svém starším článku zde Šusta zmínil podepsání další mírové smlouvy, její porušování Vítkovci, Přemyslovy zásahy a vítkovské stížnosti Rudolfovi²⁸. Zároveň upozornil na ožehavý problém

¹⁹ Šusta 1935, str. 222

²⁰ Šusta 1934, str. 147-192

²¹ Šusta 1935, str. 222-223

²² Šusta 1935, str. 223

²³ Šusta 1935, str. 224

²⁴ Šusta 1935, str. 225

²⁵ Šusta 1935, str. 230; k otázce vlivu Kunhutiny ctižádostivosti na krále též str. 244

²⁶ Šusta 1935, str. 230-231

²⁷ Šusta 1935, str. 233-234

²⁸ Šusta 1935, str. 236-238

vytyčení hranic mezi českými a rakouskými zeměmi a také úpravu poměrů mezi českým a římským králem.²⁹

Spor o postavení Vítkovců zde pak Šusta viděl jako poslední kapku, „*kerou přeplněná nádoba ústupnosti Přemyslovy přetekla,*“³⁰ neboť „*Přemysl II. v ochraně, kterou Rudolf poskytoval Vítkovcům a jiným odbojným pánům českým, viděl patrně svrchovaně nebezpečný klín, rozrážející pevnou podstatu panovnické moci české způsobem, jaký ji od doby Fridricha Barbarossy po celé století neohrozil.*“³¹ Zatímco Borše z Rýzmburka nechal král popravit, Závíš s bratry utekl do ciziny. Tím se dle Šusty Přemysl Otakar zbavil jednoho významného protivníka, i jinde se však jeho situace zlepšovala.³²

Šusta zde poprvé odmítl přiznat věrohodnost scéně, kdy měl Závíš nabídnout posledních chvílích před bitvou českému králi své spojenectví.³³ Postavil ji na roveň vyprávění o zradě Miloty z Dědic nebo o osobním souboji obou bojujících panovníků a o těchto příbězích usoudil, že „*vše to jsou patrně plané zkazky, jaké ve spojení se vzrušujícím pádem velikých postav dějinných zpravidla vznikají z živelné potřeby, ohromující události co nejvíce zlidštití ryze osobními zášlehy a citovou příkrasou.*“³⁴ U Miloty z Dědic již dříve odmítl možnost příbuzenství se Závíšem³⁵, nyní ale zpřesnil jeho původ, když jej uvedl jako bratra budoucího pražského biskupa Tobiáše.³⁶

Zatímco ve svém článku v ČČH nastínil Šusta možnost, že Rudolf mohl mít v plánu prohlásit český trůn za uprázdněný a projevit tendence sám vybrat, kdo jej obsadí³⁷, zde se již postavil proti takovéto variantě, když poukázal na morální překážky takového kroku: „*Mravní cítění doby žádalo ovšem toho, aby šťastný vítěz se ukázal velkomyslným k sedmiletému sirotkovi, zosobňujícímu dědické právo Přemyslovců. Sáhnutí drsnou rukou na jeho dědictví a zašlápnouti padlého*

²⁹ Šusta 1935, str. 238; problematice zápasu Přemysla Otakara II. s Rudolfem Habsburským se Šusta věnoval velice podrobně, zde jsou vybrány jen ty skutečnosti, které jsou podstatné pro pohled na Závíše z Falkenštejna – a to i za cenu toho, že v některých momentech dochází k určitému zjednodušení

³⁰ Šusta 1935, str. 243

³¹ Šusta 1935, str. 243

³² problematika je Šustou zachycena opět mnohem podrobněji, než je třeba uvádět zde - Šusta 1935, str. 247-256

³³ Šusta 1935, str. 271-272

³⁴ Šusta 1935, str. 272

³⁵ Šusta 1934, str. 167

³⁶ Šusta 1935, str. 318

³⁷ Šusta 1934, str. 168

*soupeře i v jeho nevinném potomstvu, třebas pod záštitou strohé litery říšského práva lenního, přičilo se zřejmě nepsanému zákoníku rytířské ušlechtilosti.*³⁸ Nadále však připouštěl možnost, že by Rudolf pomýšlel na zisk Moravy³⁹.

Podstatná role nyní připadla královně Kunhutě. Šusta by rád královnu nějak charakterizoval, ale musel přiznat, že *„víme o ní jen málo bezpečného. Prameny, které velebí její krásu, jsou stejně pozdní fabulace, jako vypravování, v nichž Kunhuta se jeví vtěleným démonem zla, ženou-d'áblicí, jež hnala chotě do záhuby svou divokou ctižádostivostí, zrazujíc jej při tom cizoložně, schopná obětovati později i život synův své hříšné vášni. Vše to jsou jen dodatečné ozvěny podivného románu životního, z nichž sotva co můžeme vzít za skutečnost bezpečně prokázanou.*⁴⁰ Doložené je až její hledání pomoci u Oty Braniborského jako blízkého Přemyslova příbuzného. Situaci jí zkomplikovalo panstvo, zejména Vítkovci svými nájezdy na královské statky, mezi ní a Otou propukly ostré spory a o poručnictví nad nezletilým králem se přihlásili další zájemci⁴¹. Vylíčení událostí po Přemyslově pádu se nijak neliší od dřívějších autorových podání, je pouze obohacené o další podrobnosti, které zde ale není třeba zmiňovat.

Další novinka oproti starší literatuře se u Šusty objevila u posuzování bezděžského zajetí – je jí představa, že Kunhuta narozdíl od syna nemusela být držena v zajetí, naopak užívala značné volnosti, vždyť *„opravdu mohla královna v jarních měsících navštívit některá poutní místa v blízkém okolí, pobýti několik dní ve svém věnném městě Mělnice a navštívit i dceru v pražském klášteře.*⁴²

Jako záminka k definitivnímu opuštění Bezdězu královně posloužil převoz manželova těla z Vídně do Znojma. Odtud Kunhuta pokračovala na Opavsko, které Šusta označil za její vdovskou državu, ale s připomínkou, že nelze jasně vymezit, jaká práva zde příslušela královně-vdově a jaká Přemyslovi levobočkovi Mikulášovi, nacházejícímu se v uherském zajetí⁴³. Přitom Šusta také připomíná, že Záviš z Falkenštejna, s nímž královna nedlouho poté spojila své osudy, touto dobou plnil Budějovice, což považuje za důkaz existence otevřeného boje mezi Vítkovci (či alespoň některými z nich) a markrabětem. Že šlo však o situaci poněkud

³⁸ Šusta 1935, str. 288

³⁹ Šusta 1935, str. 289

⁴⁰ Šusta 1935, str. 298-299

⁴¹ Šusta 1935, str. 291-295

⁴² Šusta 1935, str. 306

⁴³ Šusta 1935, str. 307

nepřehlednou, naznačil Šusta vzápětí konstatováním, že „*jest vůbec beznadějný jakýkoliv pokus o pevné roztrídění tehdejšího velmožstva českého na tábor braniborský a jeho odpůrce, tím spíše, ježto v takových poměrech středověk znal málo důsledné stálosti, vyznamenáváje se naopak osobní vrtkavostí, naším zvyklostem až zcela podivnou.*“⁴⁴

Neklid zasáhl i Opavsko, královniny problémy vzrostly s příchodem Mikuláše ze zajetí. Kunhutinou oporou se stal Závíš z Falkenštejna. Šusta naznačil, že pokud v únoru 1281 vystupoval jako purkrabí královnina tehdejšího sídla, musel být tou dobou jejich vztah již pevný a důvěrný, odmítl však, že by vznikl dříve než za neklidných let braniborské vlády. Jako důvod sblížení uvedl na prvním místě společný zájem, teprve poté mohlo na královnu zapůsobit kouzlo Závíšovy osobnosti⁴⁵.

Jednání o navrácení krále do vlasti věnoval Šusta značnou pozornost. Postavil se proti představě, že by existovaly dvě vzájemně zneprátelené skupiny české šlechty, jedna jednající s Otou, druhá udržující styky s Rudolfem a vedená Vítkovci. Celou pacifikaci země vidí jako dílo společného postupu celé šlechtické obce. Připustil však, že Závíš pobývající stále na Opavsku mohl stát zcela mimo tyto tendence⁴⁶.

Václav se vrátil do Čech na konci května 1283. Jistě pro něho prožité události znamenaly zátěž, Šusta však rázně odmítl, že by byl v zajetí trápen. Pokud mladému králi něco scházelo, mohlo se tak dít z nedbalosti těch, kdo jej měli na starosti, těžko ale z úmyslu, neboť, jak Šusta připomněl, „*tak neprozíravým zchytralý Ota jistě nebyl, aby si krajní skoupostí urážlivého rázu v budoucím králi českém úmyslně vychovával nepřítele.*“⁴⁷ V každém případě se zemi vrátil král teprve dvanáctiletý a tedy potřebující oporu. Složení „*pacifikační vlády zatímni*“⁴⁸ bylo již dříve zmiňováno, Šusta však doplnil informaci, že rozhodně neznáme obsazení všech podstatných úřadů a je možné, že členové rodů jako byli Ronovci nebo Vítkovci některé z nich drželi, že nemuseli být odstaveni od moci⁴⁹. Ať už však bylo jejich postavení jakékoli, postupně vytvořili uzavřenou skupinu, která

⁴⁴ Šusta 1935, str. 316

⁴⁵ Šusta 1935, str. 318-319

⁴⁶ Šusta 1935, str. 322-325

⁴⁷ Šusta 1935, str. 329

⁴⁸ Šusta 1935, str. 330

⁴⁹ Šusta 1935, str. 330-332

toužila po větším vlivu a záhy jej také získala. Šusta jejich postupu připsal vedle politické motivace i hospodářskou, ale zejména nastolil možnost, že „*vítězství svého Vítkovci nedosáhli tehdy vlastní silou, nýbrž že jim k němu podstatně cestu razil vliv královny matky Kunhuty.*“⁵⁰ Zmínil při té příležitosti, že Kunhuta porodila již předtím Závišovi syna Jana, což muselo být přijímáno jako dost šokující, dokonce tolik, že se královna zprvu bála setkat se osobně se starším synem a kontaktovala jej pouze pomocí dopisů⁵¹.

Cesta Vítkovců k moci se neobešla bez střetu s druhou stranou. Šusta viděl jako prostředkovatele mezi oběma šlechtickými skupinami, nyní již vytvořenými, krále Rudolfa, přejícího si v zemi svého mladého zetě rovnováhu sil. Zdůraznil, že „*nesvorností panstva českého dosahoval tak Rudolf jakési vrchní rozhodčí moci, jakou mu říšské právo samo o sobě vůči českému království nikterak nedávalo a která nemohla býti valně pohodlná zejména straně v Čechách u moci stojící.*“⁵² Zde snad mohlo vzniknout napětí mezi Rudolfem a Závišem, nikoli již v období krátce po Moravském poli⁵³. Předmětem zvláštních jednání se stal vztah mezi Závišem a Mikulášem⁵⁴.

Šusta přesně nevěděl, jaký byl v té době vlastně poměr mezi Kunhutou a Závišem. Přiklonil se k variantě, že sňatek zatím neuzavřeli, ale Záviš k němu mířil. Připomněl, že kroniky zachycují oficiální sňatek, ale liší se v jeho dataci⁵⁵. Záviš však již od první chvíle v králově přítomnosti požívá značnou moc. Šusta zde poprvé doplnil, že v ní byl Záviš omezován Rudolfem, který se v nejrůznějších vyvstalých sporech snažil zasahovat ve prospěch svých straníků⁵⁶.

K předání Rudolfovy dcery Guty jejímu ženichovi mělo podle Šusty dojít na území říše, což však vzbuzovalo „*v okolí mladého krále, jak se zdá, vážné obavy, aby snad neskrýval [Rudolf] zrádný úmysl, Václava se zmocniti a pak v Čechách nový převrat provésti.*“⁵⁷ To, že svatba proběhla v Chebu, bez Závišovy účasti, a Rudolf po jejím skončení dceru manželovi nevydal, jsou skutečnosti již dříve zachycené. Šusta navíc zmínil ještě přítomnost Mikuláše na chebské svatbě a jeho

⁵⁰ Šusta 1935, str. 339

⁵¹ Šusta 1935, str. 340

⁵² Šusta 1935, str. 345

⁵³ Šusta 1935, str. 342-343

⁵⁴ Šusta 1935, str. 344-345

⁵⁵ Šusta 1935, str. 346-347

⁵⁶ Šusta 1935, str. 347

⁵⁷ Šusta 1935, str. 349

přátelské styky s Rudolfem umocněné svatbou Mikuláše s jakousi Rudolfovou příbuznou (z textu však není možné poznat, kdy k této svatbě došlo)⁵⁸.

Záviš dle Šusty posílil svůj vliv sňatkem s královnou a zároveň se opíral nejen o sobě oddané šlechtice, ale také přiznával privilegia měšťanům, čímž si zajišťoval jejich podporu. Šel tímto však ve stopách Přemysla Otakara II. a nakloněn měšťům ztrácel přízeň panstva⁵⁹. Přesto si ještě po nějakou dobu své postavení udržel, a to i po smrti královny Kunhuty v září 1285. V té době vedl výpravu na Moravu proti loupežníkům a jak Šusta podotkl, při ní „*se mohl vedle mladého krále jako vladař náležitě zalesknouti a zároveň ukázati i Mikuláši Opavskému.*“⁶⁰ Výpravě se dařilo zasahovat proti násilníkům, Šusta z jejich úspěchů zmínil hromadnou popravu v Rajhradě či potrestání pana Fridricha Šumburského utětím prstu⁶¹. Zároveň Záviš obsadil i na Moravě důležité posty svými přívrženci.

Při druhé výpravě na Moravu se Václav zřejmě poprvé setkal s Albrechtem Habsburským. Dle Šusty se mezi nimi zřejmě již nyní objevila nedůvěra, způsobená Závišem proklamovanými nároky mladého Václava na otcovské dědictví, jež bylo nyní v Albrechtově držení – mělo jít zejména o Korutansko. Šusta však říká, že Václav sice nárok k Rudolfovi vznesl, ale není doklad pro to, že by byl rozhodnutý jej nějak rozhodněji prosazovat a záhy byla země stejně přiznána Menhartovi Tyrolskému, jak Rudolf plánoval zřejmě již v době, kdy ji udílel v léno dočasně svému synovi⁶².

Důležitá změna nastala příchodem Guty do Prahy. Šusta soudil, že pro české prostředí byl fakt, že Rudolf svoji dceru po svatbě neponechal s manželem, značnou ostudou, Rudolf se však mohl poměrně odůvodněně obávat o osudy své dcery v případě, že by její muž přišel v neklidném českém prostředí náhle o život. Václav prý vymáhal příchod manželky ohlášením korunovace, kterou těžko mohl podstoupit bez ní. Gutu potom uvítal u Kadaně, kam ji doprovodil biskup Tobiáš, a proti původnímu plánu s ní přijal i část její družiny⁶³.

Ke korunovaci prozatím nedošlo. Šusta hledal důvod odkladu v opětovném vypuknutí nepokojů, kdy se množily nejprve útoky na statky církevní, zejména

⁵⁸ Šusta 1935, str. 350

⁵⁹ Šusta 1935, str. 351-353

⁶⁰ Šusta 1935, str. 355

⁶¹ Šusta 1935, str. 356

⁶² Šusta 1935, str. 357-358

⁶³ Šusta 1935, str. 364-365

biskupské. Připomněl tu například akce Hynka mladšího z Lichtenburka⁶⁴, o němž je sice známo, že se stal Závíšovým zetěm, ale nikoli zda jím byl již v této době. O obnoveném nepřátelství v řadách české šlechty však jasně svědčilo, že v rýsujícím se konfliktu mezi Václavem a Albrechtem byli někteří čeští páni v listinách zachyceni jako podporovatelé Albrechta. O podstatě tohoto konfliktu však není příliš známo – „*ježto prameny letopisné o něm vůbec mlčí, lze mítí za to, že nedošlo ani k srážkám většího významu, nýbrž, že ta i ona strana byla spíše zabavena neklidem svých vlastních vnitřních poměrů.*“⁶⁵

Roku 1288 se Závíš oženil se sestrou uherského krále Ladislava IV. Šusta se pokusil osvětlit jeho motivaci. Připomněl, že v tomto kroku bylo spatřováno opětovné naplnění Závíšovy touhy povznášet se do královských rodů, ale stejně tak mu byly jinými připisovány důvody čistě politické, připoutání uherského krále jako možného budoucího spojence proti Habsburkům⁶⁶. O možném úspěchu těchto plánů Šusta dost pochybuje, připomínaje zamotanost uherských poměrů - kumánské způsoby krále Ladislava včetně upřednostňování milenky Eduy před manželkou, francouzskou princeznou, ale také jeho ostrý spor s uherskými magnáty a ostříhomským arcibiskupem Lodomérem. Závíšova nevěsta Alžběta žila od dětství v klášteře, ale měla též za sebou skandální románek s ženatým srbským spolukrálem a z tohoto vztahu dceru⁶⁷. Šusta připomněl, jak se Závíš vypravil do Uher rozhodnutý oslnit jak titulem opavského vévody (pro jehož užívání neměl nejmenší oprávnění), tak také skvosty zděděnými po královně Kunhutě, kvůli nimž byla výprava dokonce přepadena Heimanem z Lichtemburka⁶⁸. V poznámce Šusta vysvětlil, že tento Hynek byl považován literaturou za Závíšova zetě, který je však jako takový zmiňován až k roku 1306, v době kolem Závíšova třetího sňatku jím být ještě nemusel, zato byl nepřítelem vítkovské strany Hynkův stejnojmenný otec⁶⁹.

Arcibiskup Lodomér se postavil proti sňatku, a to hned ze dvou důvodů. Jednak kvůli Alžbětiným řeholním slibům, jednak kvůli vzájemnému příbuzenství snoubenců (zemřelá Kunhuta byla Alžbětinou sestřenicí). Podle Šusty však Závíš

⁶⁴ Šusta 1935, str. 366

⁶⁵ Šusta 1935, str. 370

⁶⁶ Šusta 1935, str. 371

⁶⁷ Šusta 1935, str. 372-376

⁶⁸ Šusta 1935, str. 376-377

⁶⁹ Šusta 1935, str. 377 pozn. 1

nezažádal o dispens a Ladislav, který tou dobou znovu získal navrch, sňatek nechal uskutečnit na protest arcibiskupovi⁷⁰.

Pochybný sňatek Závišovi jistě na vlivu nepřidal, spíše naopak, Šusta jej ve shodě se svými dřívějšími závěry označil za počátek velmožova pádu, k jehož vyličení nepřidal žádné nové informace. Jako doklad Gutina protizávišovského smýšlení připomněl historku s šátkem, ač jí nepřikládá věrohodnosti – avšak sám fakt, že takto kronikář píše, musel mít dle něho základ v nepřátelství mezi příchozí královnou a otčímem jejího muže⁷¹. Jako jasnou ilustraci toho, že se Václav vymaňoval ze Závišova vlivu, viděl Šusta jeho schůzku a smíření s Albrechtem, které stálo na počátku přesunu Václavových zájmů z alpské oblasti do roztržitého Polska⁷². Na přelomu let 1288/89 došlo ke změnám v některých dvorských úřadech, část Závišových příznivců byla vytlačena ze svých funkcí, jiní si je ale zatím udrželi⁷³.

Zatčení vyličil Šusta opět ve shodě se svými dřívějšími závěry, doplnil pouze poznámku, že lze přiznat určitou věrohodnost tvrzení kronikáře Otakara Štýrského, že se proti Závišovi postavili i někteří z jeho příbuzných, neboť doufali, že pokud proběhne akt snadno, bude král proti velmoži postupovat mírněji a Záviš tak bude ochráněn před ztrátou hrdla⁷⁴.

Zatčením Záviše se otevřela nová kapitola Václavovy politiky. Podle Šusty to bylo jeho nakládání se statky zabavenými Závišovi, co přivedlo Vítkovce k ozbrojenému odporu. Jeho podstatu vymezil Šusta takto: „*Odbojníci neobmezili se při tom nikterak na hájení vlastních pevných míst a odpor proti vrácení zboží korunních, jež uvázla v jejich rukou. Rozvinuli prudký postup účinný, který se ovšem neobracel tolik proti králi samému, jako proti předákům panské skupiny, která nabyla u dvora hlavního vlivu a již byl nespravedlivý útisk Závišův především za vinu kladen.*“⁷⁵ Šusta rozebral vítkovský postup dost podrobně, zde postačí zmínka, že útoky trpělo především zboží biskupské, teprve po zajetí jeho bratra Čenka z Kamenice se však Tobiášovi podařilo přimět krále, vázaného v té době polskými

⁷⁰ Šusta 1935, str. 378-379

⁷¹ Šusta 1935, str. 381

⁷² o schůzce s Albrechtem Šusta 1935, str. 382-383, uvedení do situace v Polsku str. 384-394

⁷³ Šusta 1935, str. 394-395

⁷⁴ Šusta 1935, str. 395-396

⁷⁵ Šusta 1935, str. 403

událostmi, aby proti vzpouře zasáhl⁷⁶. Zatímco část Vítkovců podle Šusty přistoupila na jednání, radikálové (Závišovi bratři, Hroznata z Hůžic a jeho pět synů) „*bojovali však dále s tuhou úporností a stupňovali zároveň svůj odklon od krále k nepochybné velezradě*“⁷⁷ – do pokusů získat český trůn tlačili Jindřicha Vratislavského. Politickou oporou nezkušeného Václava se měl v této chvíli stát bamberský biskup Arnold, do čela vojenské pomoci postavil Rudolf Habsburský, jehož Václav požádal o zásah, svého stejnojmenného syna – výměnou za Václavův slib, že tohoto Rudolfa mladšího podpoří při volbě římského krále, ať by se již uskutečnila po Rudolfově císařské korunovaci nebo po jeho smrti⁷⁸. Dříve však zemřel králův syn, již krátce po svém příchodu do Prahy. Oporu však neztratil pouze Václav, ale také jeho protivníci, a to hned dvojím úmrtím – Ladislava Kumána a Jindřicha Vratislavského⁷⁹.

Šusta uvedl, že byl Záviš řádně souzen a odsouzen k smrti⁸⁰. Poněkud nerytířský způsob, jakým byl rozsudek vykonán, přičetl vévodovi Mikulášovi jako Závišovu odvěkému nepříteli⁸¹. V rozporu se svými dřívějšími postoji nyní Šusta připustil možnost, že byla poprava vykonána přiosťřeným prknem – existoval zvyk popravovat takto viníky usvědčené ze znásilnění a takového označení Záviše za Kunhutina svůdce dokonce mohlo částečně odnímat vinu samotné královny za skandální vztah⁸².

Zmíněny jsou ještě osudy Závišových pozůstalých⁸³, ale v rozsahu a způsobem, který odpovídá článku v ČČH⁸⁴.

Král Václav nebyl v době popravy v Čechách, zdržoval se u krále Rudolfa v Erfurtu. Za jeho vzpomínku na bolestný rozchod s otčímem je považováno založení zbraslavského kláštera, které přislíbil v těžkých chvílích. Šusta však připomněl, že se král tohoto svého oblíbeného místa dlouho nechtěl ve prospěch církve vzdát a nakonec je alespoň určil za své pohřebiště⁸⁵.

⁷⁶ Šusta 1935, str. 402-406

⁷⁷ Šusta 1935, str. 406

⁷⁸ Šusta 1935, str. 409-410

⁷⁹ Šusta 1935, str. 410-411

⁸⁰ Šusta 1935, str. 413

⁸¹ Šusta 1935, str. 413

⁸² Šusta 1935, str. 413-414

⁸³ Šusta 1935, str. 415-416

⁸⁴ Šusta 1934, str. 147-192

⁸⁵ Šusta 1935, str. 486

Šusta se věnoval také celkové situaci českých zemí za Václavovy vlády⁸⁶. Z jeho práce je možné nejen učinit si základní přehled o vývoji politickém, hospodářském i kulturním, ale také čerpat místy i velmi detailní a vždy podložené informace ze všech těchto oblastí.

2.2. Vladislav Vančura a jeho *Obrazy z dějin národa českého*

Pokud se u autorů, jejichž díla rozebírala předchozí kapitola, obtížně hledá literatura, která by se věnovala jejich životu a tvorbě, u Vladislava Vančury je problém spíše opačný. Tento autor se dočkal dvou monografií⁸⁷ a jen k jeho *Obrazům z dějin národa českého* byla napsána řada odborných článků týkajících se jejich stránky obsahové i jazykové⁸⁸ či skutečností s dílem souvisejících.⁸⁹

Vladislav Vančura (1891 – 1942) se narodil v Háji u Opavy, rodina se však často stěhovala, na delší dobu se usadila až v Davli. Gymnaziální studia absolvoval Vančura na třech různých školách, po jistou dobu dokonce neměl v plánu jejich dokončení, pomýšlel na malířskou dráhu a učil se typografem. Nakonec však maturitu složil a po semestru na právech se rozhodl pro studium medicíny. Na lékařské fakultě se seznámil se svojí pozdější ženou a velkou oporou Ludmilou.⁹⁰ Jejich domovem se potom stala Zbraslav. Ačkoli zde Vančura otevřel lékařskou praxi, stále víc jeho zájem poutala literatura. Byl zvolen prvním předsedou

⁸⁶ Šusta 1935, str. 482-554

⁸⁷ obě z pera Milana Blahynky; faktografické údaje o Vančurově životě a tvorbě jsou zde čerpány z novější z nich, která vyšla při příležitosti devadesáti let od Vančurova narození (BLAHYNKA, M. *Vladislav Vančura*. Praha: Horizont, 1981), jedná se však o práci popularizační, sám autor ji chápe jako „příležitost promluvit tentokrát k širší čtenářské obci“ – str. 7-8; navíc o práci silně tendenční, přebírám z ní tedy opravdu jen faktografické údaje, nikoli jejich interpretace

⁸⁸ např. JANKOVIČ, M. Nad Vančurovými *Obrazy z dějin národa českého*. Podíl na rytmičnosti utváření smyslu. *Česká literatura*, 2000, roč. 48, č. 4, str. 339-365 – zde je uvedena další literatura vyjadřující se k jazykové stránce Vančurova díla celkově a zejména *Obrazů*

⁸⁹ např. článek Jiřího Poláčka (POLÁČEK, J. Právda a báseň. Přijetí *Obrazů z dějin národa českého* dobovou kritikou. In. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*. Řada literárněvědná. ročník 17, Brno: Masarykova univerzita, 1993, str. 83–92) zpracovávající přijetí díla dobovou kritikou – připomíná zde také, že byl text korigován historiky, zmiňuje z nich Jaroslava Charváta; v doslovu k vydání *Obrazů z roku 1995* jsou uvedena i dvě další jména, a to Václav Husa a Jan Pachta, Charvát je zde však mylně uváděn jako Josef; tito dle Jiřího Holého, autora doslovu, „posuzovali jak plány jednotlivých kapitol, tak hotový text“ - HOLÝ, J. Vyprávění o historii. Básnivá vize minulosti. In. *Obrazy z dějin národa českého*. Praha: Knižní klub, 1995, str. 471-474; podrobněji o problematice spolupráce vč. charakteristiky skupiny, k níž se tito historici hlásí, Holý ve svém článku HOLÝ, J. Vančurovy *Obrazy z dějin*. *Česká literatura*, 1991, roč. 39, č. 5, str. 424-437 – tento článek se věnuje zejména postavení *Obrazů* ve Vančurově tvorbě a východiskům, která autora ovlivňovala

⁹⁰ leccos z Vančurova soukromí odhalují její paměti - VANČUROVÁ, L. *Dvacet šest krásných let*. Praha : Československý spisovatel, 1967

Devětsilu hlásícího se zprvu k programu proletářského umění a 1923 vydal svoji prvotinu, povídkový soubor *Amazonský proud*. Románovou prvotinou se stal *Pekař Jan Marhoul* vydaný o rok později.

Pro charakteristiku jednotlivých Vančurových děl zde není prostor, nemá-li být provedena v největší stručnosti a tedy s nebezpečím zkreslujících zjednodušení. Postačí připomínka, že *Obrazy z dějin národa českého* jsou autorovou prací poslední a po *Markétě Lazarové* (1931) se staly druhým zpracováním historické látky⁹¹.

Vančurovy *Obrazy z dějin národa českého*⁹² jsou skutečně tím, co naznačuje jejich název, tedy souborem obrazů, vylíčení nejrůznějších příhod, ať byli jejich účastníky králové či jejich nejnižší poddaní. Postavy volně přecházejí z jednoho příběhu do druhého, objevují se, někdy vystupují jako postavy hlavní, jindy jako vedlejší a poté ustupují ze scény, často zcela nepozorovaně.

Rod Vítkovců je v souvislosti s nepřátelstvím vůči králi Přemyslu Otakarovi II. poprvé zmíněn dlouho před osudovým povstáním. Jako jeho představitel zde vystupuje Oldřich, za Přemysla po nějakou dobu královský podkomoří, který však zažívá se svým králem v rámci úřadu drobné neshody a odchází proto odpočívát na své jihočeské statky. Zde se však zrodí konflikt zásadní, když Oldřich žádá královy služebníky, ale nemýtili část královských lesů poblíž jeho pozemků, neboť sem chodí číhat na ptactvo, což je jeho velkou zálibou. Král se ve sporu zastává svých úředníků, a to způsobem, který Oldřicha rozčílí, dokonce natolik, že by byl schopen se proti králi spojit se svým dřívějším nepřítelem Čěčou, jehož se král nyní také dotkl: „*Kdybych věděl, že o mně smýšlíš šlechtně, kdyby tvé jméno nedrtilo mou urozenost, kdyby ses nevynášel nad mé příbuzné, kdož ví – snad bychom se spojili u věrném přátelství, neboť král, který mě urazil, je i tvým nepřítelem!*“⁹³

Vítkovci potom na nějakou dobu z vyprávění mizí, Vančura přináší příběhy vztahu krále s Palcéříkem, narození syna Mikoláše, bitvy u Kressenbrunu a sňatku s Kunhutou. Jako motiv sňatku uvádí zamilovanost obou a připojuje i popis

⁹¹ o zběžné porovnání vyznění a významu obou děl se pokusil např. František Buriánek ve své obecné úvaze o působení *Obrazů* (BURIÁNEK, F. *Z moderní české literatury. O vybraných dílech z první poloviny 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1980, str. 203-204); Jiří Holý připomíná ještě drama *Alchymista* a nedokončenou prózu *Gilotina*, jež také z historie čerpají – Holý 1991, str. 432

⁹² VANČURA, V. *Obrazy z dějin národa českého II-III*, 7. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1960

⁹³ Vančura 1960, str. 206

Kunhutina vzhledu: „Byla tak krásná, že to nelze vypověděti slovy ani zobraziti lidskou rukou. Měla nádhernou postavu, oválné oči, hebké kadeře, něžné ruce a chůzi jako nějaké andělské stvoření. Když se dala do řeči, zněl její hlas jako zpívání, jež zasahuje lidská srdce.“⁹⁴

Přemyslův pád je zachycen jako série nabalujících se potíží. Povstání české šlechty není vnímáno nijak osudově, pouze jako jedna z mnoha roztržek, které dovedou Přemysla k uzavření potupného míru. Záviš zde není nikde jmenován jako jeho vůdce a není učiněna jediná zmínka o tom, že by za Přemyslova životě hrál nějak významnou roli, dokonce ani o tom, že by se s králem osobně znal. Prostor je naopak věnován vztahu mezi králem a Kunhutou, který se zdá být spokojený a vyrovnaný. Královna se s mužem odcházejícím do osudné bitvy loučí slovy: „*At' ti milý Pán Bůh požehná a nechť se dovrší tvoje navrácení, neboť není země líbeznější ani kraje utěšenějšího než české království, a není ženy, která by více milovala svého chotě, než ta, která mluví.*“⁹⁵

Jiný pohled na Záviše však přináší Vančura hned vzápětí, když vylíčení situace zlých let po králově smrti svěruje šlechtici Jakubovi, který se cítí při prvním setkání s králem Závišem uražen (při zcela osobní příhodě s podržením měděnce, v němž si měl král umýt ruce) a určitou dobu poté, již po Přemyslově smrti, při střetu s loupežícím vítkovským vojskem přichází o část rodiny. Právě od tohoto Jakuba pochází označení Záviše za zrádce i první informace o jeho pobytu na Opavsku a vztahu s královnou, když říká: „*Když jsem dorazil k Opavě, slyšel jsem zmatené zprávy o přátelství mezi paní královnou a zrádcem Závišem. Nemohl jsem tomu uvěřit.*“⁹⁶ Vzápětí se však Jakub o existenci tohoto vztahu přesvědčuje na vlastní oči, když spatřuje Záviše v královnině doprovodu. V té chvíli přestává být Falkenštejn pro Jakuba nepřítelem a stává se nadějí, jak dokládají jeho slova: „*Záviše zradil krále! Kéž by věrně stál při panu králevici! Kéž by uchoval tu naši krásnou zem! Kéž by jí vrátil slávu! Je statečný, je silný, má hlavu královskou, Bůh mu pomáhá, královna mu důvěřuje – proč tedy já – rytíř bez meče – mám váhat? Jsem přemožen. Živa jest naděje. Chci sloužit Závišovi a ušlechtilé paní královně,*

⁹⁴ Vančura 1960, str. 218

⁹⁵ Vančura 1960, str. 250

⁹⁶ Vančura 1960, str. 278

jež trpěla a která přece věří.“⁹⁷ Zajímavé je, že Záviš zůstává zrádce, královna se však vztahem s ním v Jakubových očích nijak neproviňuje.

Vzápětí je Závišovi věnována celá samostatná kapitola nazvaná *Rytíř*. Hned v jejím počátku nabízí Vančura čtenáři svůj pohled na tuto postavu – vidí Záviše jako člověka pyšného, počínajícího si „*bez ohledu, se zřetelem k vlastním výhodám a vždy s odvahou a vždy s rozumem,*“ člověka milujícího velikost, slávu a život. Člověka, jemuž nelze upřít jistou svévoli – „*Zmocnil se vlády*“, ale ani četné zásluhy: „*Vrátil české zemi pořádek a pokoj. Vštípil králi Václavu velikost, uvedl jej v dobré dílo.*“ Hned od počátku je tedy čtenáři nastíněno, že uslyší příběh člověka, který není vnímám úplně jednoznačně, který už u současníků vyvolával zcela protikladné emoce: „*Vzbuzoval lásku i nenávisť. Někteří jazykové soudí o Závišovi s velikou úctou a vychvalují jej a přičítají mu tolik ctností a tolik půvabu, že člověku připadá, jako by slyšel zpívání o Tristanovi, který se nikdy nenarodil a který nežije leč v bajkách a v roznícených myslích. – Druzí vypravěči Závišovi utrhají a ženou věc na druhou stranu a očerňují ho a praví o něm, že byl bídník.*“⁹⁸ Zmíněno je i údajné čarodějnictví.

Zprvu by se zdálo, že má být příběh podán jako oslava Závišových schopností. Při srovnání Záviše s vrstevníky Vančura líčí, jak „*vynikal nad ně, pokud jde o tělesnou krásu i o krásu ducha (...), byl první v naukách, byl první při honbě, byl první při rytířském klání.*“⁹⁹ Připomíná úctu, které se těšil u svých příbuzných, a sňatek se vznešenou paní, která ale brzy zemřela. Záviš se však prosazuje až jako zrádce svého krále. Je zde jasně tím, kdo organizuje ve svém rodě vzpouru proti Přemyslovi a touto vzpourou králi podrazí nohy právě ve chvíli jeho osudového střetu s Habsburkem. Sám však své jednání nepovažuje za zradu, ale naopak za rytířkost, jak vysvětluje o něco později královně Kunhutě: „*Bůh, který mne bude souditi, shledá snad strašným tento čin, ale andělé připomenou laskavému Ježíši, že jsem činil to, co mi bylo vloženo do srdce. Což Bůh a Panna Maria nepřikazuje, aby rytíři bránili svůj rod? Což jim nerozkázal, aby smyli každou urážku krví? Což jim nedal meč, aby rozhojňovali své zboží, což jim nevložil v mysl touhu k růstu a k zdaru? Zmařil jsem Přemyslovo vítězství ve válce, ale on nebyl mým přítelem! Nikdy jsem nesliboval, že budu státí po jeho boku! Nikdy jsem*

⁹⁷ Vančura 1960, str. 280

⁹⁸ všechny tyto charakteristiky Vančura 1960, str. 283

⁹⁹ Vančura 1960, str. 284

s ním nevyměnil přísah a na škodu jsem odpovídal škodou!“¹⁰⁰ Toto pojetí přesně odpovídá pohledu, který k tematice přinesl Šusta ve svých *Posledních Přemyslovcích*¹⁰¹.

Královna zprvu Záviše nenávidějící k němu vcelku přirozeně nachází cestu, neboť v něm cítí člověka, který jí může pomoci z téměř beznadějně situace: „*Obklopena krňousy, hňupy, fňukálky, lichváři a zákeřníky, třikráte za jedinou chvíli uražena, v neštěstí, v bédách, bez synáčka, který ji snad volá, v beznaději, uprostřed hrůz a lkaní, uprostřed tmy nemůže nerozeznati, že Záviše je rytíř.*“¹⁰² A nezklame se. Ačkoli Vančura nepřipisuje Závišovi podíl na osvobození krále, činí Záviše alespoň tím, kdo k Václavovi přivádí matku a kdo se, jak už jsem ocitovala výše, ujímá správy země a tuto zemi pozvedá k rozkvětu.

Příchodem Záviše do Prahy je vytlačen biskup Tobiáš, který se s touto situací nehodlá smířit a hledá podporu u krále Rudolfa. Rudolf situaci pečlivě zvažuje, Záviše v tuto chvíli vidí jako mocného soupeře, ne kvůli jeho mocenským ambicím, ale kvůli schopnosti vést Čechy k rozkvětu. Vnímá věc tak, že „*pokud v sousedních zemích je nouze a hlad, pokud tam je chabá vláda, je dobře s Habsburky. Ničeho se jim nebude nedostávat, budou udílet rozkazy za hranice a budou tam do libosti vládnouti.*“¹⁰³ K tomu se ještě přidává Rudolfovo chápání Záviše nikoli jako spojence, ale jako zrádce svého krále. Slibuje proto podporu biskupovi i Mikulášovi, jemuž Vančura také připisuje nenávist k Závišovi, aniž by rozváděl její důvody. Záviš však toto spojenectví svých nepřátel ustojí a dokonce posílí své postavení, když zemské úřady obsadí jeho blízcí.

Záviš ale zejména získává přízeň mladého Václava. Téměř jako líčení rodinné idyly vyznívá tato scéna, v níž Záviš bere krále na lov - král „*objal Záviše kolem útlého pasu, zvedl tvář k jeho sličné hlavě a královna spatřila, jak se jejich vlasy dotýkají: bohaté kadeře a hebká ručej jinošských vlásků se proplétaly tak jako myšlenky a smích.*“¹⁰⁴

Další vývoj událostí je zachycen dost zkratkovitě. Probíhá svatba Václava a Guty, při té příležitosti se žení také Mikuláš a bratři se smiřují. Vzápětí se koná také sňatek Záviše a Kunhuty. Možnou válku mezi Václavem a Rudolfem kvůli

¹⁰⁰ Vančura 1960, str. 287-288

¹⁰¹ Šusta 2001, str. 222

¹⁰² Vančura 1960, str. 289

¹⁰³ Vančura 1960, str. 296

¹⁰⁴ Vančura 1960, str. 298

rakouským zemím, o něž usilují obě strany, odvrátí oboustranná potřeba řešit nejprve vnitřní události – u Václava je to problém loupeživých rot, s nímž se ovšem Závíš brzy vypořádává. V této chvíli umírá královna Kunhuta, což vztah mezi jejím nyní již manželem a synem jen upevňuje. Závíšova hvězda stoupá a to mu zároveň přidává nepřátele ze šlechtických řad. Svým rázným počínáním jim začíná připomínat Přemysla. Jen zmínka je zde učiněna o existenci Kunhutina a Závíšova syna Jana.

Závíšův pád pak počíná jeho odjezdem do Budína za vyhlédnutou nevěstou, Alžbětou, sestrou uherského krále Ladislava. V této chvíli se zároveň do Čech ubírá Guta, obklopuje Václava svými lidmi a vzdaluje Závíšovi se slovy: *„Ve jménu Spasitelově a pro lásku, kterou káže počestnost, buďte mi, králi, ku pomoci: Zákeřníci této země očerňují před vámi věrné dvořany a nevěrné vychvalují a kladou nepřátelství mezi vás a mezi moje příbuzné a mezi vás a pana biskupa Tobiáše. Králi, uposlechněte rady mého otce a vzdalte od sebe ty zákeřníky! Přidržte se věrných!“* K tomu připomíná Vančura i specifika Václavova věku, tedy dospívání: *„Je věk, jsou léta a údobí, kdy se člověk s velikým hněvem obrací proti svým pěstounům a kdy chce státi sám a kdy ho otcovská péče uráží. Je věk, kdy jinochové – hlavu v ohni a srdce rozechvěno (necht' již milostí, necht' již toužením po lásce či díle) – udeří na své meče a kdy se ze vsí síly vzeprou a kdy mluvívají proti otci a proti starším bratrům. Jest věk nejistý, jsou srdce trýzněná pochybnostmi.“* K tomu ještě připočítává, že Václav prošel v dětství nelehkými situacemi a ani to nezůstalo bez vlivu: *„Kdo ležel v žalářích, kdo zná strašení temnot a úděsný hlas kulicha a kdo prošel sklepením hrůzy, kdo ještě ve snách zahlédá kutišťe muk (tu zahradu, ten zvrácený ráj, ten odporný uzel času, v němž se proplétá den a noc), kdo zná úděsy žaláře, jehož pavučinami pochvívá smrt, kdo zná ty věci nejhroznější a kdo zhlédl svráštělou duhovku zrady, proč by nevěřil, že někde v roklinách se opět skrývá najatý vrah?“*¹⁰⁵ Když tedy Závíš zve panovníka na křtiny (panovníka truchlícího tou dobou nad smrtí vlastního syna, jak Vančura hned dvakrát zmíní), podléhá Václav našeptavačům a otčíma nechává v Praze zajmout.

Samotný moment zajetí líčí Vančura značně dramaticky: *„Závíše se nevzdá. Vzkřikl odpověď. Rozdává rány, strašné, stínající. Král někde za stěnou si tiskne*

¹⁰⁵ všechny tyto úryvky Vančura 1960, str. 306-307

*k srdci pěst a naslouchá temnému dunění. Devět mužů srazilo Závíše. Žádný z nich není nepoznamenán, dva jsou mrtvi, leckterý ještě dokoná, ale Závíše je ztracen.*¹⁰⁶

Následuje vzbouření Závíšových přívrženců a taktika Mikoláše vláčet Závíše od hradu ke hradu jako rukojmí. Sřat je vězeň před Hlubokou poté, co vyzývá svého bratra: „*Můj krásný bratře, nevydávej hradu! Pokyň, ať padne moje hlava! A nevzdychej, až kat zvedne širočinu. Leží prý někde u mých nohou, ale nedívám se. Nevidím ani kata ani jeho holomky a bude se mi zdát, že padnu tvou smělou, věrnou rukou.*“¹⁰⁷

Závíšův příběh však nekončí jeho smrtí. V závěru jako by se vracel oslavný tón začátku kapitoly *Rytíř* – a to při vyličení hrdinova pohřbu: „*Jeho tělo vydáno jest příbuzným. S velikou slávou konaly se pohřební obřady. Šest rytířů neslo šest svící tlustých jako polena. Sedmý držel v napřažených rukou podušku a na ní helmici obtočenou závojem, osmý nesl Závíšovy meče, devátý štít, na němž byla vykrojena růže, milostný květ.*“¹⁰⁸

Jak je vidět, vycházel Vančura z historických faktů, s nimiž dokázal spojit značnou kvalitu uměleckou. Jak poznamenala ve svém eseji Hana Hrzalová k celé knize obecně, ale s ukázkou právě na příběhu Závíše a Kunhuty - „*nerozmělňoval, dosahoval účinku, v němž se snoubilo historické poznání a pochopení pohnutek a skutečností společenských i jedinečně lidských s vědomím jejich historické autenticity a s respektem vůči ní.*“¹⁰⁹ nebo Jiří Holý „*heuristicky ověřitelné reálie jsou pozadím pro fabulační domýšlení a oživení, pro monumentalizaci a aktualizaci.*“¹¹⁰

2.3. Jiří Mařánek a jeho *Romance o Závíšovi*

Hana Kučerová ve svém článku v časopise *Česká literatura* z roku 1979 uvedla, že „*uplynulo dvacet let od smrti jednoho nejnámějších českých spisovatelů – Jiřího Mařánka.*“¹¹¹ Dnes je však toto jméno naopak prakticky neznámé a právě

¹⁰⁶ Vančura 1960, str. 308

¹⁰⁷ Vančura 1960, str. 309

¹⁰⁸ Vančura 1960, str. 309

¹⁰⁹ HRZALOVÁ, H. *O české literatuře dneška*. Praha: Československý spisovatel, 1987, str. 210

¹¹⁰ Holý 1991, str. 426

¹¹¹ KUČEROVÁ, H. Cesty a hledání Jiřího Mařánka. *Česká literatura*, 1979, roč. 27, č. 2, str. 133

uvedený článek mi byl zdrojem alespoň základních informací o životě a díle tohoto autora.¹¹²

Jiří Mařánek (1891 – 1959), „*autor groteskně hravých próz, později historických románů o vnitřně rozkolísaných hrdinech z feudálních Čech, autor próz pro mládež, operní libretista, dramatik a esejista,*“¹¹³ se narodil v jihočeském Milevsku. Při úvahách o jeho rožmberské trilogii je důležité mít tuto skutečnost na paměti, neboť, jak připomněla Kučerová, „*osobitost Mařánkova pojetí situace let 1938 – 1940 spočívá v tom, že se v historické retrospektivě vrací do kraje dětství.*“¹¹⁴

Mařánek studoval postupně na lékařské, právnické a filosofické fakultě (na posledně jmenované historii, dějiny umění, estetiku a hudební vědu¹¹⁵), žádný ze zvolených oborů však nedokončil. V letech 1917 – 1941 působil jako úředník Zemského úřadu, v letech 1945 – 1948 pracoval na filmovém odboru ministerstva informací.

O literární tvorbu se Mařánek pokoušel už za gymnaziálních studií. Ve 20. letech se hlásil k avantgardě jako jeden ze členů Devětsilu a v jeho aktovkách a drobných prózách z této doby „*se v poetistickém duchu prolíná groteskní nadsázka s ironií a satirou, telegraficky stručný způsob vyjadřování s duchaplnými dialogy; v tematické linii, která hraje druhotnou roli, se opakuje kritika přetvářky, zjištění, překultivovanosti a dalších slabin moderní civilizace.*“¹¹⁶ Výrazná stylizace se objevuje také v prvních dvou románech *Pohřeb Rogera mladšího* a *Objev Diogena Franka*.

Po tomto období se autor začal zabývat historickou prózou. Kučerová v tomto přechodu viděla trojí aspekt: „*vyčerpanost dosavadního charakteru vlastní tvorby, celkové směřování literatury třicátých let k historičnosti, a konečně tlak pohnuté doby, který obrací oči národa do minulosti, aby v ní hledal naději, oporu i posilu proti blížící se katastrofě, ale také (...) víru a oporu v nepomíjející hrdinství a rytířskost českého lidu.*“¹¹⁷

¹¹² společně s příslušným dílem *Lexikonu české literatury* - FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000

¹¹³ Forst 2000, str. 133

¹¹⁴ Kučerová 1979, str. 141

¹¹⁵ o jeho vztahu k hudbě popularizujícím způsobem pojednává JUNGSMANN, S. *Hudba přítelkyně*. Brno: SCHNEIDER – VYDAVATELSTVÍ – BRNO, 1997, str. 63-67

¹¹⁶ Forst 2000, str. 134; Kučerová se těmto dílům věnovala podrobněji

¹¹⁷ Kučerová 1979, str. 141

Jako první ze třech románů rožmberské trilogie vznikl *Barbar Vok*, následovaly *Romance o Závišovi* a *Petr Kajčník*. Tyto romány se volně drží osudů historických osob, narozdíl od Mařánkových děl dalších (romány *Ohnivý déšť* a *Nezranitelný úsměv*, novely *Živé návraty*), kde „zasahují historické osobnosti jenom epizodicky a Mařánek tak získal volný prostor pro nečekané obraty a kombinace čtenářsky poutavých milostných příběhů“¹¹⁸

Mařánek začíná svoji *Romanci o Závišovi*¹¹⁹ schůzkou Vítkovců z března 1274. Hned na první stránce se mu dostává příležitost přinést zatím alespoň vnější charakteristiku svého hrdiny. Je pro něho štíhlým mladým mužem s kaštanovými vlnitými vlasy, mořsky modrýma očima naplněnými vzdorem a hlasem bijícím o klenbu. Vzápětí doplňuje také informace o jeho původu a postavení – krumlovský Vítkovec, donedávna purkrabí bavorského hradu Falkenštejna. Na této schůzce Záviš burcuje své příbuzné ke vzpouře proti králi, o němž mají všichni zúčastnění pocit, že ztenčuje jejich práva. Zároveň právě Záviš navrhuje uzavřít spojenectví proti Přemyslovi s římským králem Rudolfem. Text místy působí, jako by byl přímo parafrázi Šustových slov, např. když Záviš naléhá na své příbuzné: „Což naše pomezí panství nesaají až do Bavor? Což nejsme many biskupa pasovského?“¹²⁰

Velmi působivá je následující scéna útoku Záviše proti zlatokorunskému klášteru. Velmož přijíždí pln touhy po pomstě na králi, rozhovor s opatem jej však přivádí k váhavosti – „Záviš sraštil obočí. Ale odveta, kterou připravoval, jako by se byla náhle zlomila.“¹²¹ Jako by se již začalo projevovat, že „*Romance o Závišovi* ukazuje Záviše z Falkenštejna jako intrikána velkého stylu, jehož dobrodružnou ctižádostivost však podlamuje vnitřní slabost.“¹²² Zaváhání dává život mnichům, klášter však lehá popelem. Záviš celou akci komentuje slovy, která jako by byla heslem, kterého se potom po celý román drží: „*Jsem muž – a tedy mstitel! A komu z vás přemírou ctností nezhoustla krev v žilách, nechť vidí, jak se soupeř Záviš vyrovnává třeba i s králem! Ohněm i mečem! Do základů!...*“¹²³

Další scéna zachycuje krále Přemysla, jak hodnotí pokořující příměří uzavřené s Rudolfem. Králův rozhovor s biskupem Brunem a královnou Kunhutou

¹¹⁸ Forst 2000, str. 134

¹¹⁹ MAŘÁNEK, J. *Romance o Závišovi*. 6. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1986

¹²⁰ Mařánek 1986, str. 17; Šusta 1934, str. 159-160

¹²¹ Mařánek 1986, str. 23

¹²² Forst 2000, str. 134

¹²³ Mařánek 1986, str. 24

působí poněkud strojeně, zřejmě z důvodu, že se Mařánek snaží zachytit co nejvíc historických faktů a do úst krále vkládá i informace, které byly jeho okolí známy a těžko by cítil potřebu je opakovat – patrné je to např. na konstatování „*zárukou nejbezpečnější bylo pak i zasnoubení mého sedmiletého syna Václava s Rudolfovou dcerou Jitkou*“¹²⁴. Král si zde stěžuje, že Vítkovci znovu ruší mír a navíc se ještě obrací s lživými obviněními k Rudolfovi. Přesně podle Šusty je přidána také informace, že vítkovský spojenec Boreš z Rýznburka již sedí ve vězení¹²⁵ – rozkaz k jeho popravě padá ve chvíli, kdy se král dovídá o zničení Zlaté koruny. Zatímco biskup Bruno nabádá k opatrnému postupu, Kunhuta se ukazuje jako velice ctižádostivá manželka, nabádající Přemysla k hrdinným činům, když pochvalně hodnotí jeho rozhodnutí zakročit proti odboji: „*Konečně zase můj Otakar a váš Přemysl – hrdý, statečný, vládnoucí...!*“¹²⁶ Projevuje silnou nenávist k Závišovi, lze však předpokládat, že je pro ni jen jménem někoho, kdo ohrožuje moc jejího muže, neobjevuje se jediná zmínka, že by se osobně znali.

V noci před bitvou na Moravském poli přichází za králem Závišův posel. Nabízí Závišovo spojenectví a varuje, že má král ve svých řadách možné zrádce – „*Věz tedy, králi, že nejeden z pánů a rytířů v tvém vojstě, který slovy přísahal věrnost tobě, srdcem ji přísahal Závišovi!*...“¹²⁷ Král nabízenou pomoc odmítá, nemůže si být jist její upřímností. Zrána však svolává šlechtice a předkládá výzvu, aby ten, kdo by jej chtěl zradit v bitvě, jej raději usmrtil na místě. Ústy Mikuláše Opavského šlechtici ujišťují o své věrnosti, po straně se ale Milota z Dědic svěřuje jakémusi Jimramovi, že v bitvě hodlá pomstít svého bratra Beneše, králem popraveného.

Na zprávu o Přemyslově smrti reaguje Záviš, o kterém není řečeno, zda se nakonec bitvy účastnil či ne, zhodnocením svého postavení a dalším plánováním: „*Dnes už Habsburk nepotřebuje naší pomoci. Stejně nám nedůvěřuje – od první chvíle na nás pohlížel jako na zrádce. A kdo z nás je si bezpečně jist, že se Rudolf nedoví nakonec i o tom, že jsme v předvečer boje nabízeli svůj návrat českému králi? (...) Bude v ustavičném střehu proti nám. Zradili jsme Přemysla – proč bychom nezradili i Rudolfa? Bude nás podezírat. A jak daleko je od podezření*

¹²⁴ Mařánek 1986, str. 25

¹²⁵ Šusta 1935, str. 247

¹²⁶ Mařánek 1986, str. 26

¹²⁷ Mařánek 1986, str. 39

*k věžeňským poutům? Nečekejme na odměnu. Hle – král je mrtev a jeho moc zlomena! Vraťme se do Čech – brána naší pomstě je otevřena! Nadešla chvíle, kdy se slavný rod Vítkovců znova domůže své bývalé moci. A rozšíří svoje državy o statky královské! Ted' – nebo nikdy, přátelé! Vraťme se do Čech!*¹²⁸

Královna se uprostřed svého truchlení dovídá o řádění českého panstva i o Otou iniciovaném přepadení svatovítského chrámu a jeho zákazu, aby zde nový pražský biskup sloužil svoji první mši v úřadu. Kunhuta působí jako osobnost, která se nehodlá nechat zaskočit vývojem situace, naopak má v úmyslu sama rozhodovat, co se s ní a zemí jejího syna bude dít. Biskupu Brunovi sděluje, že se nejen s mladým králem odstěhuje z Hradu do města, ale také požádá Rudolfa Habsburského o pomoc proti markraběti přisvojujícímu si více práv, než mu náleží. Rudolf podporu přislubuje, když se od posla dozvídá o velké bídě, která se rozmohla v zemi, do níž má přijít jako královna jeho dcera. Kupodivu za tento krok sklízí Kunhuta pokárání od abatyše Anežky. Odpovídá jí slovy, která vystihují její pojetí povinnosti: *„Tys sama zůstala ušetřena vladařských starostí, Anežko. Jinak bys pochopila, proč ti, kdož vládnou, musí tak často tlumit city vzníceného srdce strážlivou úvahou -*¹²⁹ Královna v této chvíli očekává, že Rudolf vojensky porazí markraběte a poručenství nad nezletilým Václavem svěří jí samotné. Přináší jí zklamání, když Rudolf místo bitvy jedná. Ota získává správu Čech, královna pouze opavský Hradec a vdovský důchod, ještě téže noci je však spolu se synem Otou zajata a odvezena na Bezděz. O královnině povaze vypovídá, že se tomuto aktu přímo fyzicky brání, není ochotna podřídit se. Jak říká jeden ze zatýkajících: *„Byli jsme nuceni svést krvavý boj s jejími strážemi a nakonec královnu samu i jejího syna odvléci do vozu.*¹³⁰ Kunhuta působí jako bojovnice nejen za vlastní svobodu a práva, ale zejména za zájmy svého syna a jeho země.

Na Bezdězu se potom Kunhuta chová jako velice starostlivá matka, jak lze cítit i z jejích slov, pronášených ke spícímu synovi: *„Můj malý královský chudáčku! Proč jsi se nenarodil raději pasáčkem, který ráno bezstarostně procitne a večer se klidně uloží k spánku? Takto jsi již v útlém věku sirotek ubitého otce! Jsi ve svých desíti letech manželem dcery římského krále! Jsi zajatcem zvuře poručníka, který tě*

¹²⁸ Mařánek 1986, str. 48

¹²⁹ Mařánek 1986, str. 62

¹³⁰ Mařánek 1986, str. 71

*učinil nástrojem své uchvatitelské moci...*¹³¹ Když je potom vyzvána, aby se připravila k útěku pod záminkou návštěvy Přemyslových ostatků převážených právě do Znojma, je to opět syn, na něhož okamžitě myslí. Všebor z Náměstí, jenž ji k podniku láká, připomíná proti povinnostem matky povinnosti královny. Zároveň slibuje pomoc „*nejmocnějších šlechtických rodů*“¹³² – jmenuje za všechny Vítkovce se Závišem v čele, což královnu zprvu spíše popuzuje, Falkenštejna dokonce přímo označuje za netvora a k Všeborovi praví přesvědčeně: „*Nevyslovuj už nikdy jeho jména přede mnou!*“¹³³ Nakonec utíká, ale poslední myšlenky opět patří synovi.

Ze Znojma je královna směřována Všebořem na Opavsko. Zde se do její blízkosti dostává Falkenštejn. „*Je krásný a mužný jako Apollón!*“¹³⁴ říká po prvním setkání s ním okouzleně služebná. Před královnu přichází bezejmenný, aby ji informoval o výsledcích jednání mezi Otou a panstvem o možnosti navrácení krále ze zajetí (nyní již braniborského). Když Kunhuta odmítá, že by se Vítkovci mohli podílet rozhodující měrou na Václavově vykoupení, odhaluje jí Záviš svoji totožnost. V následném rozhovoru pak získává slibem pomoci královninu důvěru, a to až nečekanou, když scéna končí výjevem, kdy „*temno opojeně se přivírajících očí skrylo přísahu závazného polibku...*“¹³⁵ Ještě překvapivěji však vyznívá scéna další, líčící proměnu života v Hradci: „*V komnatách se rozzářila světla nad bohatými hodokvasy, v hradních nádvořích se za účasti vyšňořeného panstva konaly rytířské turnaje, z lesů pod hradem zaléhalo sem ozvěnou halekání loveckých rohů.*“¹³⁶

Z úst ostatních šlechticů zaznívají úvahy o Závišově motivaci – a nepřipisují mu zrovna čisté úmysly: „*Záviše, úlisného, ctižádostivého, vede jistě jen nezřízená touha po moci!*“¹³⁷ Služebné zase rozprávějí o Závišových čarodějných schopnostech: „*Černokněžník – čaroděj, povídám ti! Spojenec pekla! Jen ten ji mohl tak obloudit, že nectí památky nebožtíkovy a hříšným radovánkám se oddává!*“¹³⁸, zmiňují jeho schopnost psát poutavé básně a rodící se vztah je velice pobuřuje. Že nejsou s tímto hodnocením jediní, je jasně patrné, když po smrti purkrabího Kuna

¹³¹ Mařánek 1986, str. 77

¹³² Mařánek 1986, str. 81

¹³³ Mařánek 1986, str. 82

¹³⁴ Mařánek 1986, str. 93

¹³⁵ Mařánek 1986, str. 104

¹³⁶ Mařánek 1986, str. 105

¹³⁷ Mařánek 1986, str. 105

¹³⁸ Mařánek 1986, str. 106

z Kunštátu učiní královna Závíše novým purkrabím na Hradci. Královna zcela propadá své zamilovanosti.

Již jako purkrabí zasahuje Závíš proti Mikulášovi, činícímu si určité nároky na Opavsko. Tím získává celoživotního nepřítele, Mikuláš dokonce prohlašuje: „*A mají-li dny mého dalšího života ještě jaký smysl, čekají – přísámbohu! – jen na potupnou smrt Závíše z Falkenštejna! Dopřejž mi šťastný osud, aby to byla smrt – z mojí ruky!*“...¹³⁹

Zcela v tajnosti přichází na svět Kunhutin a Závíšův syn Jan. U přítomných šlechticů to budí obavu, aby se Závíš nechtěl v budoucnu pokoušet o zisk koruny. Vítají přitom, že v Praze zatím vládne skupina kolem biskupa Tobiáše a Purkarta z Janovic, a to zcela bez vítkovské účasti. V době Janových křtin umírá abatyše Anežka, v době jeho skrývání se připravuje návrat Václava – takto přímo klade Mařánek tyto události vedle sebe. Dále je připomenuta také smrt biskupa Bruna a zhoršení situace na Moravě. Pořádek zde činí Albrecht, označovaný jako „*pán sousední země rakouské*“¹⁴⁰.

Ačkoli Mařánkův text nezapře, že čerpá informace ze Šustovy práce, v hodnocení Václavova braniborského zajetí se velmi liší. Hynek z Dubé a Ješek z Michalovic, kteří se s králem jako první setkali, popisují ostatním šlechticům, v jak zuboženém stavu je mladičkový král. Jeden z přítomných přímo nadhodí, že „*bylo přímo jeho [tj. Otovým] záměrem, aby předčasně uschla tato poslední ratolest přemyslovská!*“¹⁴¹ Již opět se Šustou ve shodě jsou zde načrtnuta jednání mezi markrabím a biskupem o vydání krále.

Když se Kunhuta dovídá, že se její syn vrací do Prahy, váhá, zda se za ním může vypravit. Závíš ji nabádá k činu, chce po ní, aby nedovolila skupině kolem biskupa získat vliv na Václava. Jasně přitom dává najevo, že by tento vliv rád získal právě on sám. V Praze takové postoje tuší a Purkart se snaží působit na krále proti jeho matce. Tím však Václavovi Kunhutu pouze připomene a ten se dožaduje setkání, plný synovské lásky. Purkart si však vymíní alespoň to, aby se královna vracela do Prahy sama a potají – sama se cítí „*jako kajicnice, která se za šera plíží ulicí se skloněnou hlavou, aby se její oči nesetkaly s pohoršenými pohledy*“¹⁴², plna

¹³⁹ Mařánek 1986, str. 115

¹⁴⁰ Mařánek 1986, str. 127

¹⁴¹ Mařánek 1986, str. 131

¹⁴² Mařánek 1986, str. 149

strachu, jak ji syn přijme, a zároveň plna nepřátelství k těm, kteří by jej mohli proti ní popouzet. Nejprve se s Václavem setkává v kruhu jeho rádců a je jimi důsledně upozorněna, že vládu převzali oni. Sotva však zůstane se synem osamotě, ihned vemlouvá Falkenštejna do jeho přízně, působíc na jeho city: „*A já, tvoje matka, králi Václave, z hloubi srdce tě v této chvíli žádám i vyzývám, abys ve vlastním zájmu ustanovil vladařem za sebe Závíše z Falkenštejna – toho Falkenštejna, který má přede všemi zásluhu o tvé osvobození!*“¹⁴³

Již při vstupu do města se Závíš ukazuje jako nebojácný intrikán, když o sobě tvrdí, že je Rudolfovým poslem, a strážce mate listinou, jež skutečně nese pečeť římského krále, ale pochází již z doby jejich někdejšího spojení. Když potom král svolává radu, Závíš na ni přímo přichází a mezi ním a Purkartem téměř dochází k souboji, zasahuje však biskup s neúspěšným pokusem Závíše odradit od jeho kroku domluvou. Do toho se král vyslovuje pro Závíše a přijímá i jím navržené šlechtice do nejvyšších funkcí. Vlastní neobratností si Závíš dělá velkého nepřítele ze Zdislava z Lemberka, který připravil cestu jeho příchodu do Prahy jako purkrabí v Purkartově vládě a marně doufá, že se za své zásluhy dočká ocenění. Jde o člověka, který dokáže působit na veřejné mínění, a právě on jako akt pomsty rozhlašuje, že se královna spolu s milencem chystá otrávit vlastního syna. Spojence ve své nenávisti k Závíšovi pak Zdislav nalézá v Hynkovi z Lichtenburka, který je pobouřen tím, že se velmož nehlásí ke své dceři, jeho manželce.

Závíš si brzy získává královu přízeň, přesně jak plánoval už po cestě do Prahy. Věnuje se mu, vymýšlí pro něho zábavu: „*Hoj, králi Václave – je tětíva tvého luku dostatečně napjata? Bude se o ceny střílet do terče. Jsi připraven, králi Václave? Koně jsou osedláni, psovoda čeká – vyjedeme do obory na štvanici jelenů. A míč – jak... této hry jsi dosud neznal? A jindy zase v plné zbroji a na koních zkouška na turnajový zápas. Ne – nepoznal Václav ještě nikdy dospělého muže, který by tak dobře rozuměl jeho věku. Neškarohlídský, pružný, časem až bezuzdně veselý, a zase pevný a bystře pohotový.*“¹⁴⁴ Závíš tak působí jako obratný vychovatel, povaha krále však zůstává vlastně nezachycena, dá se o něm soudit pouze to, že byl snadno ovlivnitelný a těšila jej sláva – proto si velice užíval vítězné tažení na Moravu. Zmíněna je pak jeho plachost a nestatečnost, v situaci, kdy přihlíží popravám. Na Moravě jej Závíš přiváží také k Mikulášovi – jen aby ukázal,

¹⁴³ Mařánek 1986, str. 161

¹⁴⁴ Mařánek 1986, str. 182

kam až pokročil jeho vliv na krále, aby se před nimi oběma musel Přemyslův levoboček sklonit.

Závišem odstrčení šlechtici hledají zastání u římského krále, vysvětlují, že se v Čechách a na Moravě opět rozhořel ozbrojený boj. Rudolf jim podporu odmítá, nechce se prozatím nijak angažovat a nabádá je k neprodlenému uzavření míru alespoň na nějaký čas s vysvětlením: „*Po tu dobu bude možno bezpečně sledovat, kam spěje vývoj. Ale po tu dobu bych rád – vyřidíte to i biskupu Tobiášovi! – aby těžiště sil zůstalo neporušeno... Rozuměli jste mi? Aby zatím obě strany zachovaly, co jim toho času náleží. Aby podržely své statky – pokud jich ovšem právem získaly – a zároveň aby v té době ani staré tvrze nebyly bořeny, ani nové zakládány. Myslím, že takový dočasný mír popřeje konečně žádoucího oddechu unavené zemi.*“¹⁴⁵ Prostředkováním mezi oběma stranami pak pověřuje svého důvěrného přítele Fridricha Norimberského. Vztah mezi Kunhutou a Závišem doporučuje k pozornosti papeži.

Když ke králi přichází Rudolfova žádost, aby mohl do Prahy jako královnu poslat svoji dceru Jitku a Václav se jí vypravil naproti do Norimberka, je Záviš značně podezíravý, pravě: „*Vždyť vskutku nejde o nic jiného než o nové zajetí Václavovo! Rudolf je zřejmě učenlivým žákem pana markraběte: ve chvíli, kdy se mu jako vladař stávám nepohodlným nebo nebezpečným – odveze si mladého krále na svůj dvůr, aby nadále jedině on mohl právoplatně mluvit jeho jménem.*“¹⁴⁶ Jelikož si však uvědomuje, že přání Rudolfa prakticky nelze nevyhovět, hledá kompromis. Jako místo uskutečnění svatební noci navrhuje Cheb a od Václava a šlechticů ve vysokých funkcích si nechává potvrdit, že pokud by panovník zůstal v říši déle, než bylo uvedeno v dopise (mluví se o čtrnácti dnech), připadne moc královně a Závišovi. Zároveň Rudolf vyjadřuje Fridrichovi své obavy – má poslat dceru do země, jejíž stabilitou si není jist?

Před Chebem se Záviš rozhoduje nevstoupit do města, neboť se obává zajetí. Celý následující obřad je popisován, jako by se týkal jen Václava a Jitky, nikde není ani zmínka o druhém páru, který by měl být v Chebu oddán, o Rudolfovi a Anežce. Jitka je zachycena jako chladná a naprosto lhostejná. O dalším osudu novomanželů dává Rudolf rozhodnout královně – dceru pošle do Čech, jak by mělo být, ale jako podmínku klade, že se Záviš vzdá nejdřív své moci, což královna rozhodně odmítá.

¹⁴⁵ Mařánek 1986, str. 188

¹⁴⁶ Mařánek 1986, str. 194

Naopak v ní Rudolfova slova vyvolávají, spolu s papežovým napomenutím, jež záhy přichází do Prahy, reakci opačnou – rozhoduje se Záviše si vzít. Biskup a Purkart jsou odhodlaní se vší silou bránit dalšímu možnému nárůstu Závišovy moci, připomínají, že si velmož nepřátelí šlechtu přílišným podporováním měst, čehož by v rozhodujícím okamžiku bylo možno využít. Zároveň chtějí pod záminkou korunovace dostat do Čech Jitku, samozřejmě obdařenou otcovými pokyny, jak se chovat v nové roli.

Ve velkém stylu je pak slaven sňatek Kunhuty a Záviše, za přítomnosti Václava i Jana, ale zejména mnoha hostů ze země i z ciziny a paradoxně za požehnání biskupa Tobiáše.

Přichází chvíle, kdy se znovu uvažuje o poslání Jitky do Čech. Již nyní je plna obav, které ještě přiživuje chuva vyprávěním o praktikách Kunhuty a Záviše: *„Ti dva už i tvému mladému manželu o život ukládali, - a je to přece Kunhutin syn! Ale čaroděj Záviš, aby se sám dostal k moci, tak prý ji svými temnými kouzly obloudil, že pro hříšnou lásku k němu už i na vlastního syna ruku vztáhla a jen anděl strážce mu v poslední chvíli život zachránil! A stejně i všechny ženy umí prý ten pekelník omámit tajnými čarami a nikdo se neodváží pozvednou hlasu proti němu, protože královna Kunhuta každého odpraviti káže, kdo by se zloduchu Závišovi protivil.“*¹⁴⁷ Rudolf však prozatím vydání znovu odkládá, přesvědčen, že nyní ještě není správná chvíle, začíná ale s instruováním dcery, jakou roli bude v budoucnu hrát.

V září nečekaně umírá Kunhuta. Zatímco Václav se nemůže s jejím odchodem smířit, Záviš ukazuje, že pro něho byl sňatek s ní jen krokem na jeho cestě, když přímo nad jejím úmrtním ložem prohlašuje: *„Ovšem – krutá rána: královská manželka byla nejbezpečnějším spojením s minulostí slavných vládců! Ale smrt mluví pevně a neúprosně. Jsi mrtva – jsi mrtva... A život jde – život musí jít přes mrtvé! Kladu vzpomínku jako věčně živý květ na tvoje mrtvé srdce, Kunhuto! – Ale neobětoval tě sám osud, aby mi otevřel novou cestu – tam, kde se skončila tvoje úloha v mém životě? Věřím v osud! Jsem z těch, které vyvolil! Ano - - sestra uherského krále, princezna Alžběta – jaké by tu byly nové možnosti! Trvale si připoutat spojenectví uherského trůnu a nebojácně se postavit proti*

¹⁴⁷ Mařánek 1986, str. 226

*Habsburkovi!*¹⁴⁸ A opět je tu Zdislav z Lemberka, aby šířil svoji verzi příběhu: „*Přisámboh, bratře, (...) nevěřím, že zemřela přirozenou smrtí. (...) Odpravili ji! Zbavili se jí!*“¹⁴⁹ I svým chováním si ale Záviš přitěžuje, když sobě a Janovi nechává Václavem udělit zboží ve východních Čechách, zatímco ostatním rázně nařizuje vrátit veškerý neoprávněně držený majetek.

Když odjíždí Záviš do Uher za sňatkem, je celkem zpraven o situaci, která v této zemi panuje – od poselstva, které sňatek vyjednávalo. Opět téměř jako by zde byl citován Šustův text¹⁵⁰ – v popisu Ladislavova zjevu i chování i v popisu událostí, k nimž v Uhrách dochází. Záviš dosti váhá, zda se odvážit dobrodružství, jehož výsledky jsou nejisté, nakonec se však na cestu vydává se svou obvyklou rozhodností a ctižádostivostí.

Ještě než opustí Záviš Prahu, snaží se Václava připravit na příchod manželky. Vykládá králi, jak Rudolf Habsburský zničil jeho otce, aby svému synovi zajistil rakouské země, a jak nyní chce skrze dceru Jitku vládnout českému království. Nabádá, aby i Václav využíval příbuzenství s římským králem a zažádal o vrácení Rakous, Štýrska a Korutan, a to přímo biskupovými ústy. Svůj plánovaný sňatek králi předkládá jako státnický čin s jediným cílem, a totiž zajištění Václavovi spojení v uherském králi.

Konečně posílá Rudolf svoji dceru k Václavovi – ovšem s podmínkou, že bude v případě náhlé královy smrti v bezpečí vrácena otci. Vydat žádané země však odmítá a je odhodlán smířit Václava se svým synem Albrechtem, Václavova ctižádost pak má být obrácena jiným směrem.

V soutěsce Železných hor je Závišův svatební průvod, vybavený cennostmi po mrtvých královských manželích, přepaden Hynkem z Lichtenburka. To zapříčiní jeho návrat a setkání s Jitkou – alespoň jaksi zástupné, kdy Jitce jako dárek posílá vzácný závoj a princezna jej háže do ohně. Již potají a s největší opatrností vyráží potom Záviš na druhou výpravu do Uher. Ostražitost jej opouští až za hranicemi českého království, kde se prohlašuje za vévodu opavského. V Budíně je však, přes znalost poměrů, velmi překvapen přijetím: „*Očekával, že již u bran města jej uvítají královi vyslanci a jásajícími zástupy jej provodí na hrad. Na hrad, kde jej bude očekávat král se všemi odznaky své moci a po jeho boku ve skvělém hávu a*

¹⁴⁸ Mařánek 1986, str. 229

¹⁴⁹ Mařánek 1986, str. 230

¹⁵⁰ Šusta 1935, str. 372-376

s korunou na hlavě princezna Alžběta. A zatím se setkává s násilníkem ve zbojnické haleni, který je šťasten, že na chvíli krvavě vyhrál nad svými protivníky. A s princeznou, kterou vězní mniši v klášteře, aby se tu kála ze svého zneuctění i porušení svaté přísahy! Jak to vše bylo nekonečně vzdáleno jeho představ o královském sňatku!¹⁵¹ Jeho pochybnosti ale částečně odvádá setkání s Alžbětou – od první chvíle mezi nimi plane vášně, a to oboustranná. Průtahy kolem vyjednávání sňatku však působí, že Závíš tráví na budínském dvoře mnohem víc času, než bylo plánováno, bez vlivu na situaci v Praze.

Jitka a Purkart ještě ve spolupráci s biskupem z celých svých sil očerňují u krále Falkenštejna, přimějí jej k výměně části rádců a k uzavření smíru s Albrechtem. Když se o tom Závíš dovídá, místo do Prahy zamíří raději na Svojanov.

Na Svojanově porodí Alžběta Závíšova syna. Ukazuje se zde cosi nového z velmožovy povahy, nejen touha dát dalšímu dítěti důstojné dědictví, ale také vnímání Alžbětiny proměny, jejího zpokornění ve chvíli, kdy se stala matkou. Václava zve Závíš na křtiny zrovna ve chvíli, kdy se u pražského dvora nachází Mikuláš, protestující proti Závíšovu užívání titulu opavského vévody a našeptávající Václavovi, že další metou je Závíšovi královská koruna. Pozvání je okamžitě dezinterpretováno nejen Mikášem, ale též královnou, a dokonce Purkart shrnuje jejich společný názor: „*Průhledná záminka, králi Václave! Máš opustit bezpečí svého Hradu, své rady, svých stráží a dobrodružně se vydat na Svojanov, kde tě pan Falkenštejn obklopí podezřelou společností kumánského divocha Ladislava... Uhodneš, co by tě tam očekávalo?*“¹⁵² Václav dostává rady, aby pozvání odmítl, sám pak přichází s nápadem využít jej k Závíšovu zatčení.

Alžběta Závíše varuje, on si však nepřipouští nebezpečí: „*Není obmyslného záměru v králově výzvě! Znáám lépe než kdo jiný srdce Václavovo a chápu jeho výzvu proto jen jako skvělý vzdor všem těm podezřelým rádcům, kteří žárlí na jeho přátelství ke mně. Král zítra okázale přijme Falkenštejna na Pražském hradě a v jeho doprovodu, bez účasti poražených rádců, se vypraví na Svojanov.*“¹⁵³ Zatčení probíhá naprosto klidně, vzápětí však Václav překvapuje své okolí, když odmítá přikročit k okamžité popravě.

¹⁵¹ Mařánek 1986, str. 269

¹⁵² Mařánek 1986, str. 293

¹⁵³ Mařánek 1986, str. 296

Ve vězení Závíše navštěvuje opat zlatokorunského kláštera, který kdysi Vítkovci pod Závíšovým vedením nechali lehnout popelem. Nabízí mu život za přiznání. Závíš odmítá na cokoli odpovídat, zklamáný králem, jemuž důvěřoval.

Když vypuká v jižních Čechách povstání, přichází do Prahy bamberský biskup Arnold s pokyny od Rudolfa, mezi něž patří i okamžité svolání soudu nad Závíšem a vynesení nejvyššího rozsudku. A je to právě Arnold, kdo předkládá nápad pomoci Závíše jako rukojmího zlomit vzpouru jeho přívrženců. Návrh prosadí zase až za spolupráce Jitky. Do čela vojska se z vlastního rozhodnutí staví Mikuláš, prezentující celé tažení jako akt osobní pomsty.

Závíš věří, že hned před prvním hradem bude s'at, a je srozuměn s takovým osudem. Reakce jeho věrných jej zklamou, dá se říci až pobouří. Teprve s Vítkovou neústupností souhlasí. Mikuláš pak nařizuje popravu, ale nikoli mečem, nýbrž flanderskou sekerou, přiostrěným dubovým prknem, za to, že Závíš „*d'ábelskými svody samu královnu strhl ve své objetí a lože královské zneuctil.*“¹⁵⁴ Poslední zpověď pak Závíš pojímá jako divadlo, v němž přiznává, že byl ochoten obětovat všechny, kdo mu stáli v cestě za korunou.

Mikuláš potom dobývá Hlubokou a jako naprostý vítěz přináší bratrovi trofej nejcennější – Závíšovu hlavu.

Již z názvu díla je patrné, že zde půjde zejména o Závíšovy osudy. Z díla samého pak jednoznačně vysvítá, že autora tato postava doslova fascinovala. Za každého Falkenštejnova slova i činu je znát majestátnost. V tomto ohledu je mu protikladem král Václav působící jako člověk neschopný samostatného rozhodování, zprvu pod vlivem matky, potom Závíše, nakonec manželky a rádců. Z každého jeho činu je znát snaha zachovat se správně, státnicky, přičemž však měřítko této správnosti stanovují jiní, nikoli on sám. Obě královny, Kunhuta a Jitka, mají v Mařánkově podání něco společného – odhodlání a schopnost vést druhé, být silnými partnerkami. Jitka zatím prosazuje to, k čemu byla instruována, Kunhuta se zvládá sama zorientovat v situaci a najít si vlastní cestu. Dále je třeba poukázat ještě na vytvoření soupeřící dvojice Závíš – Mikuláš. Opavský vévoda vlastně není charakterizován jinak než svojí touhou po pomstě.

¹⁵⁴ Mařánek 1986, str. 317

Jako silné poselství, ve své době maximálně aktualizační, vyznívá poslední věta celého díla, pronášená Václavem: „*Ale ty, má dobrá, drahá země, ty se nikdy nesmíš stát kořistí srdcí dobrodružných!*“¹⁵⁵

¹⁵⁵ Mařánek 1986, str. 321

3. Závišův příběh v 70. letech 20. století

3.1. Zpracování dějin přemyslovských Čech Zdeňkem Fialou

V roce 1965 vydal Zdeněk Fiala poprvé svoji práci *Přemyslovské Čechy*¹⁵⁶. V předmluvě sám nastínil její povahu: „*Tato kniha je určena zájemcům o starší české dějiny z řad širší čtenářské obce a je tedy podle obvyklé terminologie knihou populárně vědeckou. Není jí však v tom smyslu, že by podávala zjednodušený odvar výsledků vědecké historiografie. Vychází důsledně z přímého studia a hodnocení historických pramenů období 10. – 14. století, jimiž se její autor už po léta obírá.*“¹⁵⁷

Fialu příliš nezajímaly politické dějiny samy o sobě, pouze je stručně načrtl, aby se potom mohl věnovat spíše vývoji společnosti. Většina díla se zabývá obdobím do 13. století (počátky státu, hospodářstvím, církví, prameny a dějepisectvím a nakonec vztahem přemyslovského státu a římskoněmecké říše)¹⁵⁸. Teprve poslední kapitola nese název *Stará česká společnost a převraty 13. století*. Zde je zachycen vznik a vývoj měst včetně měst pražských a rozdělení společnosti, a to nejen městské, a též změny v národnostním složení obyvatelstva¹⁵⁹.

Falkenštejnovy osudy jsou podány stručně, bez výrazné odlišnosti od Šustových závěrů, bez podrobností¹⁶⁰ (kterými naopak Šusta, jak je patrné výše, nijak nešetřil). Nově Fiala připomněl existenci paralely v počínání Záviše vůči Kunhutě, Jindřicha z Lipé vůči Alžbětě Rejčce a Petra z Rožmberka vůči Viole¹⁶¹, nevěnoval se ale již odlišnostem v jejich postupu.

¹⁵⁶ FIALA, Z. *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995 – 1310*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965

¹⁵⁷ Fiala 1965, str. 5

¹⁵⁸ Fiala 1965, str. 7-137

¹⁵⁹ Fiala 1965, str. str. 138-208

¹⁶⁰ Fiala 1965, str. 172-179

¹⁶¹ Fiala 1965, str. 178

3.2. Nina Bonhardová a její Královský úděl

Nina Bonhardová¹ (1907 – 1981) se narodila jako Nina Urbánková v Žolyni, městečku na hranici Rakouska-Uherska a Ruska, tedy v polském prostředí – česky se naučila až jako desetiletá na Moravě u své babičky. Po první světové válce se s rodinou přestěhovala do Opavy, kde vystudovala obchodní akademii. V roce 1926 se provdala za Josefa Bonharda, středoškolského profesora. Společně se potom za okupace odstěhovali do Písku.

Od 30. let uveřejňovala Nina Bonhardová povídky v pražských novinách, 1940 pak vyšla její prvotina, *Písecké Vánoce* – náklad byl však zabaven okupačními úřady. Již zde se objevovala zejména historická tematika.

Od roku 1943 žila Bonhardová v Praze a uplatnila se nejprve jako pracovnice ve filmovém archivu, poté jako redakční tajemnice a nakonec redaktorka *Světa v obrazech*. Založila časopis *Vlasta*. Od roku 1948 působila jako šéfredaktorka tiskového odboru ÚNV hlavního města Prahy a vedla týdeník *Praha*. V padesátých letech pracovala ve Státním nakladatelství technické literatury, od roku 1962 se naplno věnovala literatuře.

Z pečlivého studia v třeboňském archivu vytěžila Bonhardová své stěžejní dílo, trilogii *Tanec rabů* (1949) s Jakubem Krčínem z Jelčan jako hlavní postavou pojatou jako typ vykořisťovatelského ctižádostivce, *Selský mor* líčící selské bouře na rožmberském panství (1957) a *Polyxena* (1959) zachycující osobnost Petra Voka jako politika evropského formátu – jak poznamenal Vladimír Forst, „*ironických poznámek na jeho adresu ubývá, zato přibývá statečných činů.*“ Jihočeské osobnosti se objevují i ve dvou dalších románech, právě Záviš z Falkenštejna v románu *Královský úděl* (1971) a později potom znovu Petr Vok v románu *Hodina závratí*

¹ základním východiskem pro sestavení tohoto medailonu byly informace uvedené v soupisu literární pozůstalosti autorky - STRAKOVÁ, J. *Nina Bonhardová. Literární pozůstalost*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví 1987; informace přibližující jednotlivá její díla jsou čerpány z příslušných doslovů - BENEŠ, K. J. Doslov. In. *Tanec rabů*. Praha: Nakladatelství ELK, 1949, str. 269–270; BONHARD, R. Doslov. In. *Misie*. Praha: Daemon, 1997, str. 287–288; FORST, V. Doslov. In. *Polyxena*. 3. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1985, str. 453–457; TICHÝ, V. Doslov. In. *Selský mor*. Praha: Naše vojsko, 1957, str. 549-556

(1975), který autorka pojala jako portrét tohoto šlechtice, „*ovšem portrét z podzimu roku 1611, kdy doba jeho života se ztenčila na dny a týdny.*“²

Bonhardová se věnovala také tvorbě pro děti – jim patří román *Františka a čtyřlístek* (1974) a *Pohádky třeboňského kapra* (vydané již posmrtně, 1982).

Do krajiny dětství se Bonhardová vrátila posledními dvěma historickými romány, *Románem o Doubravce České a Měškovi Polském* (1980) a románem *Misie*, který k vydání připravil až její syn, klavírista Roman Bonhard, v polovině 90. let, a kde Bonhardová zachycuje konflikt soluňských bratří, ale nakonec „*ponechává soudu dějin a budoucnosti otevřenou otázku, koho svět víc potřebuje, zda neúplatné hrdiny, morální vzory, zářící lidstvu na cestě k pokroku jako maják a ideál, nebo praktické uskutečňovatele, ochotné i za cenu vlastního ponížení a zneužití dosáhnout aspoň něčeho z původních vznešených cílů.*“³

Román *Královský úděl*⁴ se zaměřuje na osudy Přemysla Otakara II. Vyznačuje se vypjatým nacionalismem, je to zcela příklon k Němcům a odklon od Slovanů, co způsobí pád velkého krále. V tomto duchu jsou líčeny už úvodní scény, kdy Přemysl táhne do Pruska proti pohanům. Autorka vidí konflikt silně národnostní, český král se nechal k výpravě přesvědčit úskočnými Němci a papežem, aby vraždil své slovanské příbuzné. Vystihují to slova pohanské princezny, Přemyslovy zajatkyně, dle textu hovořící plynou polštinou: „*Přijmu-li vaši víru. Raději se zabiji... Nechci tvých milostí, Slované, který přicházíš s Germány vraždit pobratimce!*“⁵ Právě tato princezna jej po společně strávené noci prokleje a v samém závěru je to dokonce její syn, kdo slova kletby vykoná, českého krále zabije na Moravském poli.

Jádro románu tvoří čtyřleté období před Přemyslovou poslední bitvou, v několika scénách jsou však zachyceny i dřívější události Přemyslova života, v doslovu je potom stručně dovyprávěn příběh Závišův.

Důležitou postavou románu tohoto románu i Závišova příběhu je královna Kunhuta. Z její povahy je zdůrazněna vášnivost, výbušnost a divokost, zkrocená kdysi pracně Přemyslem, za pomoci Kunhutiny matky Anny Haličské a sestry Grifiny, manželky polského knížete Leška Černého: „*A přece se proti němu vždy*

² obě poslední citace Forst 1985, str. 456

³ Bonhard 1997, str. 288

⁴ BONHARDOVÁ, N. *Královský úděl*. Praha: Práce, 1971

⁵ Bonhardová 1971, str. 22

*zнову bouřila a on ryl její duši a nitro. Zvolna upouštěla od divokých štvanic, lovů a střelení z luků a těžších kuší. Nerada opouštěla své sokoly, chrty a koně, váhavě odkládala pážecí šat, ve kterém si libovala, a oblékala nenáviděné ženské hadry a třeťy. Na příkaz svého chotě a pána liknavě zasedala k výšivkám, nepozorně naslouchala básníkům, pěvcům a malířům, kteří ji měli zasvěcovat do jemných umění. Přemysl Otakar ji překvapoval v šermování s pážaty, a vzdorovitou odváděl do komnat.*⁶ Ze zmínky, že v bojích Přemysla proti uherskému králi Bélovi IV. stranila hrdinnému manželovi před svým dědečkem, se zdá, jako by již tehdy byla Přemyslovou ženou. Stejně jako on se okázale hlásí ke křesťanství, v duši je ale stejně křesťankou i pohankou – „*v těžkých chvílích života tajně obětuje dobrým, poraženým pohanským bohům, kteří – sami chybující – mají pochopení pro zmatenou lidskou duši.*“⁷ Oba, Kunhuta a Přemysl, jsou zachyceni jako státníci, ale stejně výrazně také jako milující rodiče, v kontaktu se svými malými dětmi. Jako velmi vnímavá se zde jeví pětiletá Anežka, když i ona poukazuje na národnostní aspekty otcovy vlády, vyčítá mu, že všude zavádí němčinu a chudými českými lidmi je považován za ukrutného, protože je vyháněn z domovů, které potřebuje pro příchod Němce.

Přemysl je skutečně přímo posedlý zvaním německých odborníků, zaváděním německého práva a potlačováním českých tradic. Mají to být němečtí lidé, kdo se postará o rozkvět jím zakládaných měst a kdo podpoří českého krále proti vzpurné české šlechtě. Jako zastánkyně vyháněných vystupuje zejména abatyše Anežka.

Na Přemyslův dvůr přichází mladý Mikuláš, k jistému podivu všech uznaný Přemyslem a ustavený za vévodu opavského, vzorný syn svého otce, tajně zamilovaný do nevlastní matky a rozhodnutý veškerými svými silami sloužit rodině a chránit mladšího bratra, následníka trůnu. Doprovází otce nejen v bitvách, ale také při nejrůznějších jednáních. A těch se vynořuje skutečně mnoho – Přemysl se nehodlá smířit s volbou bezvýznamného hraběte Rudolfa Habsburského za římského krále a proti volbě protestuje všude, kde čeká zastání a podporu.

Při jednom z jednání se v Rakousku Přemysl a Mikuláš setkávají se Závišem. Král projeví zájem o neznámého Vítkovce a od pasovského biskupa se dovídá, že je mladík člověkem vzdělaným a zcestovalým, rytířem i básníkem, nyní

⁶ Bonhardová 1971, str. 28

⁷ Bonhardová 1971, str. 29-30

purkrabím na Falkenštejně, u matčiných příbuzných, kteří si jej oblíbili. Zatímco Přemysla šlechtic okouzlí, Mikuláš k němu už od první chvíle pociťuje jakési intuitivní nepřátelství.

Viktor Šlajchrt, recenzent *Literárních novin*, k románu poněkud ironicky poznamenal, že je jeho autorka „v uchvácených líčeních fyzických předností mužských hrdinů nedostižná.“⁸ Příkladem je i její vportrétování Falkenštejna ve chvíli jeho seznámení s králem: „Na prahu komnaty stál urostlý mladý muž v temném šatu bez ozdob. Jemné sukno a střídmy střih daly vyniknout pružné postavě. Temné vlasy padaly v prstencích na ramena. Zvláštního kouzla dodávaly tváři velké temné oči.“⁹ Je to však spíše jeho vybrané chování, co mu otvírá cestu na Přemyslův dvůr – „byl zdvořilý, ale přirozený, nelichotil, nebyl ustrašen, tím méně byl podlézavý, číhavý nebo vypočítavý, jak často bývá u českých pánů stavů.“¹⁰

Král si také slibuje Závišovým povýšením zlepšit vztahy s jeho vítkovskými příbuznými. Schůzka na Rožmberku je svolána, aby zde Vítkovci projednali královu nabídku smíru, kterou přináší už právě Záviš. Vítkovci jsou proti králi dosti zaujatí, Záviš ale obratně jejich odpor láme – jako černokněžník, říká se přímo. Při dalším setkání, na Krumlově, jej prohlašují za svého starostu; důvodem této schůzky je však hlavně přijetí královu návštěvy a uzavření přátelství.

Záviš je nadšený svým panovníkem a velkolepostí Prahy, kam se dostává. Nadšený je posléze i královnou – nemůže se ubránit jejímu srovnání s ostatními ženami, kterým se kdy dvořil, dokonce i manželkou, která mu dala dceru a zemřela. Také královna k mladému Vítkovci pociťuje náklonnost. Oba jsou však rozhodnutí touhu přemoci, ani nepomyslet na nedosažitelné. Falkenštejn dokonce přemítá, co jej vlastně na Kuhnutě zaujalo, zda to nebylo jenom pozlátko: „Panovníkova choť je nemladá. Třicítka se jí blíží, je matkou tří dětí a jemu je čtyřiaadvacet let. Byla by vábná a žádoucí, kdyby měla na sobě Popelčin šat?“¹¹ Když si uvědomí, že král tráví hojně času také s milenkami, rozhodne se myslet na královnu „jako rytíř na bytost potřebující ochranu, již – ať to ví nebo neví – se děje křivda.“¹²

Záviš působí v králově těsné blízkosti. Díky své zcestovalosti dokáže svému panovníkovi radit. I on se zaplétá do národnostních sporů, když se v Týně zastane

⁸ ŠLAJCHRT, V. Knihovnička literárních novin. *Literární noviny*. 1995, roč. 6, č. 4, str. 15

⁹ Bonhardová 1971, str. 93

¹⁰ Bonhardová 1971, str. 93

¹¹ Bonhardová 1971, str. 145

¹² Bonhardová 1971, str. 155

českého písaře. Ještě důležitější je, že na sněmu šlechty vystupuje na podporu krále – sebejistě a rozhodně, mluví i proti starším z vlastního rodu. Prosadí královny návrhy, což panovníka může sice uspokojovat, ale zároveň začíná cítit ohrožení: *„Jsi dědičný král český z vůle římského císaře a římské kurie, ale já jsem starostou nejmocnějšího českého rodu. Sedíme po věky na své půdě a ve svých hraničních hvozdech, a je to území téměř poloviny Čech. Přes naše statky vede cesta do Rakous, do téměř všech zemí tvé velké říše... Budeš-li milostivý, budeme ti věrní... To byl spodní tón Falkenštejnova projevu, toho Falkenštejna, který má moc ovládat lidské duše, který umí získat vzdělané jednotlivce i mnohé nevzdělané, nebezpečného mladého Vítkovce.“*¹³

Král je o to nedůvěřivější, že je zatím papežem schválena Rudolfova volba římským králem, od hlavy církve přitom Přemysl čekal zastání. Rudolf pak ihned předkládá své požadavky vůči českému králi. Přes nabádání olomouckého biskupa Bruna k opatrnosti se Přemysl rozhodne bojovat. Papeže se snaží získat slibem uspořádání křížové výpravy. Ještě naposledy se radí se Závíšem, získává od něho informace o protivníkovi, jehož Závíš osobně zná. Mladý Vítkovec si však dovolí také nabádat krále, aby změnil své strohé a nedůvěřivé chování vůči české šlechtě a také aby se vzdal německých zemí a obrátil zájem ke slovanským oblastem: *„Vraťte mu dědictví babenberské; mnoho české krve vyteklo v bojích s Uhry o Štýrsko. Naše země jsou krásné a bohaté. Nač jsou nám Korutany, Kraňsko, Krajina, marka Vindická a přímořské země? Chcete-li spojení, kromě věrných na západě, v polských knížectvích se vám otvírají bratrské náruče. Spojení Slovanů pod vládou mocného krále českého, to by byl cíl západními knížaty posmívány, protože obávány.“*¹⁴ Sám Přemysl podotýká, že od člověka odchovaného západní kulturou zní taková slova paradoxně.

Z náhlé zloby odmítá král Závíšovi účast na vojenské výpravě a ponechává jej k bavení Kunhuty a jejího dvora. Krátce poté dochází ke sblížení šlechtice a královny. Oba se tím mstí Přemyslovi – ona za jeho zaneprázdněnost vladařskými povinnostmi, on za odstavení od moci. Kunhutu se od jejího jednání snaží odvrátit její matka, ke které se dostane zpráva o existenci dceřina poměru. Závíše považuje za čaroděje, Kunhutu za jeho oběť. Ve skutečnosti se však z touhy po pomstě zrodila skutečná vášnivá láska, jak si uvědomuje i Závíš sám: *„Romance s královnou*

¹³ Bonhardová 1971, str. 165-166

¹⁴ Bonhardová 1971, str. 185

*dostala jiný dosah. Hra lásky, která měla zkrášlit nudu všedních dnů, se rozrostla v požár, který málem strávil jeho a v němž hoří Kunhutina bytost.*¹⁵ Zejména ona je vztahem úplně posedlá, vzbouzí se v ní někdejší divokost. Žárlí, touží, přeje si Přemyslovi smrt, zatímco Falkenštejna přepadají spíše obavy.

Přemysl se o poměru dozvídá ve chvíli, kdy chtěl Záviše povolat do vedení svých vojsk, neboť si uvědomil, že jeho zneprátení si by mohlo mít závažné důsledky. Zprávu mu přináší olomoucký biskup. Přemysl reaguje rychle a rozhodně – královna má být zavřena do kláštera, do samoty, aby zde činila pokání, a má jí být zabráněno v dalších stycích s dětmi. Zatímco dcerka Kunhuta potrestání matky téměř vítá, neboť o vztahu k Závišovi věděla a prudce s ním nesouhlasila, a Anežku je snadné od stesku po matce odvést rozptýlením pozornosti hračkou či sladkostí, Václav matčinu nepřítomnost nese těžce a již zde se rodí jeho nedůvěřivost a podezíravost. Přemysl povolí alespoň setkávání v kostele a po Václavově nemoci a Anežčiných přímluvách nakonec dětem matku vrací.

Falkenštejna nařizuje král uvěznit. Ten však stačí uprchnout a celkem samozřejmě se staví do čela opozice a vede vítkovské povstání proti královské moci. Uzavření pokořujícího míru s Rudolfem je pro Přemysla příležitostí k životnímu bilancování. Vzpomíná, jak byl jako druhorozený určen pro duchovní dráhu, ale smrt bratra mu otevřela cestu ke světské moci, nejprve v roli moravského markraběte. Vzpomíná stejně tak i na povstání proti otci. Zajímavá je zde uváděná motivace - měl sloužit šlechticům, zejména Vítkovcům, k prosazení principu volitelnosti českého krále oproti dosud uznávané dědičnosti. Tato myšlenka trochu postrádá logiku, scéna je vřazena zřejmě proto, aby mohl Přemysl vnímat svoji situaci jako trest za ublížení otci – ti, jimiž se kdysi nechal zlákat, nyní i jemu podlamují nohy. Mimo jiné reaguje tím, že odpouští královně její poklesek. A také tím, že chce potrestat odbojné panstvo. Proti se však vyslovuje Rudolf, což Přemysl považuje za neoprávněné vměšování do vnitřních záležitostí země. Rudolfovi si poté ještě stěžuje, že Vítkovci sami lákají krále k pomstě, nedodržují mír a napadají dál jeho zboží. A to Přemysl ještě nezná plány Záviše – ten pomýšlí, zatím vskrytu, na další královu porážku a s Kunhutinou pomocí na zisk koruny.

Přemysl si uvědomuje, že bude-li ustupovat Rudolfovi, brzy již nebude kam – a že nejde jen o jeho osudy, ale o principy, důležité pro budoucnost země: „Šlo o

¹⁵ Bonhardová 1971, str. 198

*to, bude-li panovníkem samostatného království, nebo jen loutkou v rukou římského krále, která nemá právo rozhodovat ve vlastní zemi, ani potrestat vlastní poddané, zrádně usilující o její zkázu. V zájmu budoucích pokolení nemohl připustit cizí zásahy do vnitřních záležitostí českého státu. Ztráta jeho samostatnosti rovnala by se morální smrti lidu, kterému vštěpoval úctu k právu a lásku k pravdě.*¹⁶ Najednou je Přemysl, v absolutním kontrastu ke svému předchozímu jednání, pln úcty k českému lidu, pln odhodlání zamezit průniku cizích vlivů.

Přemysl nechává odbojníky pozatýkat. U Záviše akt činí osobně vévoda Mikuláš a přiznává se velmoži ke své nenávisti. Král se brání vyřknout při soudu nejvyšší ortel, nechce se vypořádat s Vítkovci jako jeho předchůdci se Slavníkovci a být za to předmětem odsudků západního světa. Záviše samotného dokonce odmítne sám soudit s přiznáním, že by byl veden spíše touhou po pomstě než panovnickými úvahami. Záviš a jeho bratři jsou tak nakonec odsouzeni ke ztrátě cti a majetku a vypovězení z království, život jim však zůstává. Jsou vyvezeni za hranice a ponecháni v divočině. Dostane se jim však finanční pomoci, zřejmě snad od posla královny Kunhuty.

Přemysl ještě vydává nové zákony, než se znovu odebere na vojenské tažení. Chová se, jako by si byl vědom, že půjde o jeho poslední bitvu, že se z ní nenavrátil. Loučí se s městem i blízkými.

Ani Bonhardová nevynechává dvě scény vážící se k večeru před bitvou. Pánové přísahají věrnost králi a poté Záviš, nacházející se v Rudolfově vojsku, vstupuje do Přemyslova stanu nabídnout pomoc, a to dokonce osobně. Nakonec však Vítkovci bojům jen zdálky přihlížejí. Zradou Miloty z Dědic král padne, Mikuláš je zraněn a zajat.

Pro autorku znamená smrt Přemysla „*zborčení všech morálních, právních i materiálních hodnot.*“¹⁷ Zemi rozkrádají Ota Braniborský s Rudolfem Habsburkem. Následník je s matkou vězněn na Bezdězu, ona odsud utíká na Hradec, za milencem Závišem, jemuž porodí syna Ješka, zatímco Václav je vláčen dalšími vězeními a strádá. Dcery se obě nacházejí v klášteře u Anežky. Teprve návrat nového krále dává zemi zase řád.

Dvanáct let po Moravském poli stojí Záviš před Mikulášem v poutech. Vzpomíná, jak získal díky Kunhutě vliv na krále a v podstatě za něho vládl. Ješkovi

¹⁶ Bonhardová 1971, str. 238

¹⁷ Bonhardová 1971, str. 261

potom dopřával vzdělání, Václava od něho naopak odvracel. Po Kunhutině smrti se rozhodl pro sňatek s Alžbětou, sestrou uherského krále, čímž ale vzbudil nelibost mnohých a přivolal svůj pád. Zatčení jej postihlo, když přijel Václava zvat na křtiny. Na potlačení nového vítkovského odboje povolal král svého bratra Mikuláše. Ten vlácel Závíše od hradu ke hradu, Václav sám však, podlehnuv našeptávání své ženy Guty, vydal rozkaz k popravě. Mikuláše v té době opustila nenávist, něco snad začal na Závíšovi i obdivovat. Plní jeho přání zemřít za úsvitu.

Ješka Guta odevzdala řádu německých rytířů s příkazem, že se nikdy nesmí vrátit do Čech. Alžbětu se synem poslala do Uher.

Jak je patrné, Nina Bohnardová často překrucuje fakta, vybírá si z nich, kombinuje je do nejrůznějších vykonstruovaných souvislostí. Oproti tomu je ale z jejího románu znát soustavné studium, které předcházelo jeho napsání. Objevují se až neuvěřitelné detaily, velká pozornost je věnována vyličení běžného života, vedle příběhů panovníků se objevují i příběhy těch nejprostších z jejich poddaných.

Protože Závíš vystupuje pouze jako vedlejší postava románu, některé události jeho života jsou zde zcela pomínuty (například okolnosti jeho uherského sňatku), jiné jen stručně nastíněny. Své názory na vztah Závíše a královny autorka ukazuje poměrně jasně, vztahu mezi Závíšem a králem se zcela vyhýbá. Guta se mihá pouze v závěrečných scénách, bez uvedení, že by se Závíšem samotným přišla někdy do styku. Opět se objevuje nepřátelství Závíše a Mikuláše, v závěru ale značně otupené.

3.3. Oldřich Daňek, jeho román *Král bez přílby* a drama *Bitva na Moravském poli*

Oldřichu Daňkovi sice věnovala Alena Štěrbová, významná bohemistka olomoucké Palackého univerzity, celou monografii¹⁸, zaměřila se v ní však pouze na analýzu jeho dramát, nikoli na zpracování životních osudů. Daňek představuje

¹⁸ ŠTĚRBOVÁ, A. *Dramatická podobenství Oldřicha Daňka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004

jednoho z autorů, o němž je třeba zjišťovat informace z obálek jeho knih¹⁹, doslovů²⁰ a krátkých článků k jeho životním výročím²¹.

Oldřich Daněk (1927 – 2000) se narodil v Ostravě. V Praze vystudoval DAMU, obor herectví dokončil v roce 1950, o rok později obor režie. V letech 1950 – 1953 působil jako režisér Krajského oblastního divadla v Hradci Králové, v letech 1954 – 1956 jako šéf činohry Divadla F.X. Šaldy v Liberci. V roce 1956 nastoupil do Filmového studia Barandov, kde se věnoval dramaturgii, scénáristice a později také režii. V roce 1973 se stal profesionálním spisovatelem. V roce 1994 mu byla udělena Cena Vladislava Vančury za dlouhodobý umělecký přínos a kultivaci audiovizuální tvorby.

Daňkovo dílo čítá téměř 30 her, scénáře k devíti filmům (z nichž pět také režíroval) a dvěma seriálům (*Byl jednou jeden dům* a *Dnes v jednom domě* – obojí s Janem Otčenáškem), zejména však historické romány *Král utíká z boje* (1967), *Král bez přílby* (1971) a *Vražda v Olomouci* (1962). Historická tematika pronikla i do jeho dramát, např. z některých pasáží románu *Král bez přílby* vznikla roku 1979 hra *Bitva na Moravském poli*.

Blahoslav Dokoupil poznamenal, že „*Daňka ovšem nezajímá historie sama o sobě, taková, jaká vsutku byla, nýbrž spíše to, co se v dějinách vrací a opakuje – konflikty mezi chtěním a reálnými výsledky lidských činů, mezi jedincem a deformujícími silami mocenských mechanismů.*“²² Na totéž narazil i autor sám, když při odpovědi na otázku, proč se drží právě historických námětů, zavzpomínal, jak prvotním impulzem pro příklon k historii pro něho byla četba Zbraslavské kroniky, ale její obsah uchopil po svém: „*Najednou jsem objevil plno námětů příběhů, tragédií, paradoxů a zajímavostí, objevil jsem nejen pestrost samotných dějů, ale i pestrost našich vlastních kořenů. Historie mi dala své postavy a příběhy, zůstala mi však možnost osobního pohledu – i když je to samozřejmě vždy pohled do jisté míry ovlivněný poznatky historiků a vůbec vším, co o historii dnes víme.*“²³

¹⁹ nepodepsáno. Oldřich Daněk. In. *Jak snadné je vládnout aneb Karel IV.* Praha: Favia Fiesta, 1993

²⁰ DOKOUPIL, B. Doslov. In. *Tak hustě sněží čas.* Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 243–249,

²¹ např. článek k Daňkovým sedmdesátinám KNOPP, F. Oldřich Daněk, citlivý rezonér své doby. *Denní Telegraph*, 1997, roč. 6, č. 13, str. 11 či nepodepsáno. Oldřich Daněk. In. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 2000, roč. 37, č. 5, str. 1, které byly užity zde; o něco hůře dostupné jsou články podobného charakteru v periodikách Právo, Haló noviny či Kulturní měsíčník

²² DOKOUPIL, B. Doslov. In. *Tak hustě sněží čas.* Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 246

²³ HALADA, A. *Na kus řeči. Rozhovory.* Praha: Brána 1996, str. 160

Zatímco u Bonhardové je v centru románu postava železného a zlatého krále, v Daňkově *Králi bez přílby*²⁴ je to postava jeho syna Václava. Ovšem Václava analyzujícího nejen vztah k sobě samému, ale zejména ke svému otci a k Závišovi.

Příběh začíná Závišovým zatčením, vše, co mu předcházelo, je předkládáno jako vzpomínky a úvahy různých postav, každá událost obvykle z několika úhlů pohledu.

Ve chvíli zatčení Václav hraje šachy. Vše má vypadat, že neví, co se zanedlouho odehraje na nádvoří. Sám uvažuje o tom, že je vlastně součástí zvláštního divadla: „*Dnes, ve svých sedmnácti letech, vstupuje poprvé na půdu činů – a jsou to činy, jež vykonávají jiní, a on sám o nich dokonce ani nesmí vědět, ba čeká se od něho, že se rozzlobí a že bude potřeblí pracně ho uklidňovat. Splní to očekávání, splní je vrchovatou měrou, bude křičet a dokonce klít, bude překvapen, jak nikdy nepřekvapili žádného Přemyslovce – a přece to bude jeho první čin, skutečný čin, hodný krále. Otec Přemysl Otakar by teď ovšem stál na nádvoří, přímo proti bráně, čekal by sám na svého zrádce, čelem proti čelu a možná mečem proti meči. Byl rytíř – a Václav je jenom sedmnáctiletý chlapec.*“²⁵ V této ukázce se počíná vlastně základní linie románu, Václavovo srovnávání se s otcem.

Zároveň se již zde naplno vyjevuje Daňkův výše naznačený přístup k historické tematice – zatím v tom, jak mladý Václav vzpomíná na dětství. Zůstávají zachována všechna známá fakta, jejich hodnocení je ale úplně jiné. Jediná vzpomínka na otce je vzpomínkou na chvíle studu, kdy král přivedl synovi koně a chlapec se jej polekal. Dětstvím je zejména doba zajetí, kterou ale Václav jako zajetí vůbec nevnímal: „*Vězeň na Bezdězi, tak prý ho nazývali v těch létech. Ale jsou to léta obestřená mlhou zapomnění, léta nikoli nešťastná, neboť byl chlapec a oni mu občas vzdávali královské pocty, to se mu líbilo. Necítil se vězněm a teprv na pražském dvoře se naučil mluvit o Braniborech s příděchem trpkosti, neboť brzy postihl, že se to od něho očekává, a úloha trpítele byla příjemnou úlohou.*“²⁶

Ze Závišových úvah v Bílé věži se čtenář dovídá o jeho životě před setkáním s králem. Nenarodil se jako první syn svých rodičů, ale byl tak vnímán od schůzky

²⁴ DANĚK, O. *Král bez přílby*. 2. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988

²⁵ Daněk 1988, str. 11-12

²⁶ Daněk 1988, str. 13

Vítkovců na Rožmberku v březnu 1276, kde se otevřeně postavil proti králi. Připomenul, že proti králi, proti němuž už Vítkovci jednou stáli – za dob jeho vzpoury proti otci, neboť tušili, že Václav je tím uvážlivějším a panstvu nakloněnějším. Na Rožmberku vyhlásil Závíš, že přepadne Budějovice, a o půl roku později tak učinil. Tedy ve chvíli, kdy Přemysl sbíral vojsko proti Rudolfovi a počítal i s vítkovskými ozbrojenci.

Po vídeňských událostech Závíš prchl k Rudolfovi. Z odstupů hledá, kde udělal chybu. Vidí ji ve své zbrklosti a ješitnosti, které jej měly již před povstáním připravit o místo u dvora, kde pobýval.

Před bitvou snad Závíš nabídl své služby králi – Daněk o tom mluví s poznámkou, že tak zaznamenal „*jeden dosti důvěryhodný kronikář*“²⁷. Sám přidává možnost, že si Závíš s Přemyslem vyříkali pocity, jež provázely celý jejich střet. Že Přemysl nejen odmítl pomoc zrádců, ale několikrát zahrozil katem, dokonce i katem Rudolfovým, neboť jej napadla možnost poslat Závíše protivníkovi, jehož vlastně také zradil. Zvláštní podobu měla pak pomoc, kterou Závíš přišel nabídnout - nechtěl bojovat v Přemyslově vojsku, ale přepadnout Rudolfov tábor ze zálohy.

Na Hradec za královnou se Závíš vydal na podzim 1280, když si připadal na vlastních statech jako psanec. Dál totiž útočil na královské zboží spravované nyní Otou Braniborským, ale Ota a brzy i Rudolf dali najevo, že takové chování trpět nehodlají. Zajímavá je Závíšova vzpomínka, že s ostatními Vítkovci plánoval přepad Bezdězu a zmocnění se krále, z čehož sešlo pouze proto, že Ota dal Václava převézt pro jistotu do Berlína.

Závíš nemusel královnu nijak přesvědčovat či okouzlovat. Rozhodla se přijmout jeho služby ještě dřív, než se s ním osobně setkala, z principu a jako příklad ostatním: „*Chci na tobě, právě na tobě, dokázat všem, že česká královna v těžkých časech země přijme každou pomoc. Dokonce i pomoc zrádců. Chce-li dnes přiložit ruku k dobrému dílu Závíš z Falkenštejna, přijmu i tuto ruku – a dokážu zapomenout na minulost. Dokážu-li to já, žena Přemysla Otakara, dokážou to jistě i jiní. A tak tvá špinavost aspoň něčemu poslouží.*“²⁸ Zprvu jej považovala za vyslance či špeha krále Rudolfa, ale od prvního osobního rozhovoru od této domněnky postupně upouštěla. Zatímco Kunhuta se snažila udržovat odstup, Závíš

²⁷ Daněk 1988, str. 180

²⁸ Daněk 1988, str. 166

si uvědomoval, že jej královna přitahuje. A poprvé připadl na hříšnou myšlenku – „*kdyby kdy dobyl tuto ženu, dovršil a korunoval by své vítězství nad Přemyslem Otakarem, jehož ještě pořád pokládal za původce všeho zla, všech těžkých zkoušek, jež potkaly Vítkovce, jejich jižní Čechy i celou zem.*“²⁹ V Bílé věži ale sám sobě přiznává, že se zřejmě úplně normálně zamiloval a pouze jeho pýcha jej vedla k tomu, aby si toužení po královně vysvětloval jako akt pomsty na protivníkovi.

Na Hradec zajížděl Mikuláš a mezi ním a Závišem nepanovaly příliš přátelské vztahy. Jinak tomu bylo však s jeho poměrem ke královně. Daněk vidí Mikuláše úplně jinak než všichni autoři, kteří látku zpracovávali před ním, jako váhavce bez odvahy: „*Drobný muž jemných, téměř zženštilých rysů, levoboček Přemysla Otakara s Anežkou z Kuenringu, křehký a bojácný. Tenkrát měl strach, zdali svůj osud nespojuje příliš s Kunhutou, jež se v budoucnu mohla velice dobře stát pouhou padlou veličinou – a tak přijížděl na Hradec jen zřídka, jat občas naopak obavou, že o budoucí královnou matku pečuje příliš málo.*“³⁰ Mikuláš se k Závišovi nechoval jako mstitel za mrtvého otce, ale spíš jako člověk, který měl strach, aby pro něj velmož neznamenal nežádoucí konkurenci.

Nedůvěra mezi Závišem a královnou se postupně společnými problémy přeměnila v přátelství a díky vášnivosti a touze obou v nezkrotnou lásku. Kunhuta nejevila zájem poměr tajit. Snášela, že budí pohoršení ve svém okolí, že ji opouštějí někteří dosavadní přívrženci včetně hradeckého purkrabího – „*malý dvůr se zvolna rozpadal a noví nepřicházeli, neboť si dovedli snadno spočítat, že vrátí-li se malý Václav, odváží se jeho matka sotva předstoupit před vlastního syna, obtížena hříchem osudného spojení.*“³¹ Dle Záviše si Kunhuta uvědomovala, co dělá, moc ráda přenechala jiným se všemi starostmi, které se k ní vázaly. Vlastně ani po příjezdu syna netoužila po návratu do Prahy, nemohla ale situaci ignorovat a alespoň tedy syna kontaktovala písemně. Když byla pozvána na Hrad, těžko se s mužem, kterému mezitím již dokonce porodila syna, loučila.

Období, kdy se navrátil na Pražský hrad a do péče matky, považuje Václav za počátek skutečného života. V této době se k němu dostal také Falkenštejn. Václav vysvětluje své nadšení pro tohoto velmože úplně logicky – Záviš se mu věnoval, byl mu po boku, když se potřeboval na něco zeptat. Považoval ho za otce,

²⁹ Daněk 1988, str. 173

³⁰ Daněk 1988, str. 176

³¹ Daněk 1988, str. 193

ačkoli ještě nebyl s matkou sezdán. Byl dítětem, které se nedívalo na svět politicky. Příchod Vítkovců vítal, protože šlo o zajímavé lidi. A protože byl dítětem, nevnímal poměr matky jako hřích ani Záviše jako zrádce na otci, jak se mu snažili vysvětlit ti, kdo jej vykoupili ze zajetí, tedy Purkart z Janovic a biskup Tobiáš. Předkládali hotové soudy, Záviš oproti tomu náměty k úvahám – a i tím si získal srdce přemýšlivého chlapce.

Mnoho prostoru je věnováno zachycení Václavovy povahy a chování. Je vzpomenua jeho potřeba trávit velké množství času na modlitbách. Záviš zmiňuje jeho strach z koček a bouří. Ve většině scén však vystupuje do popředí králova inteligence a mazanost, s nimiž si obvykle ani jeho okolí úplně neví rady – kor když je užije poté, co ostatní šálí vystupováním malého dítěte nebo naprostého hlupáka.

Spor panstva, který vypukl po Závišově uchvácení moci, dle Václavových vzpomínek řešil Rudolf, což netěšilo ani jednu ze soupeřících stran.

V červnu 1284 proběhl Závišův a Kunhutin sňatek. Oba jej vnímali jako velice důležitý akt. Na jeho počest koupil Záviš své ženě benátské lvy. Kunhuta ale již brzy poté pocítila nastupující nemoc.

V posledních chvílích před smrtí nabádala Kunhuta syna, aby zůstal věrný Závišovi, neboť ten mu může být do dalších let potřebnou oporou: *„Měla jsem štěstí, Bůh mi dopřál, abych se potkala se dvěma skutečnými muži. My dva se potřebujeme opřít, víš? Pevně se opřít, ty také. Zůstaň věrný Závišovi, jako je on věrný tobě. Přináší štěstí. A to je víc než úspěch nebo vítězství.“*³²

K Závišovu pádu v Daňkově podání výrazně přispívá královna Guta. Autor nabízí její fyzický, ale zejména také psychický portrét: *„Sedmnáct let, stejně jako král. Nevelká, trochu při těle, temnooká, s dlouhým havraním vlasem a velkými nadry, jež nosila před sebou se zálibnou samozřejmostí, dobře si vědoma, že při prvním setkání to není zrovna tvář, jež by prvá upoutala pohledy mužů. Měli ji rádi všichni na hradě, včetně služebnictva. Nepřijela jako vítěz, jenž dovršuje pokoření poraženého a vyžaduje si dokonce i jeho lásky. Pohrdala dostatečně svým otcem, Rudolfem Habsburským – a to pohrdání Habsburky se tenkrát na pražském hradě nosilo, přestože u vlády byla prohabsburská klika. Někdy si Guta dokonce myslela, že ji má rád i ten plachý, hubený chlapec, který si říká král.“*³³ Se Závišovým jménem se poprvé setkává při chebské svatbě. Osobně jej zatím nepoznává, neboť

³² Daněk 1988, str. 24

³³ Daněk 1988, str. 28

se Záviš neodvážil do bran Chebu, a z řečí, které o něm slýchá, se rodí zvědavost a jistá fascinace. Jedna ze šířených pověstí říká, že navázal Záviš svůj vztah ke Kunhutě již za Přemyslova života a jen kvůli ní zradil svého krále. Jiná připomíná jeho čarodějnické schopnosti. Po svatbě dokonce vnímá Guta Záviše jako svého tajného spojence – on má být tím, kdo naléhá na její příchod do Čech a korunovaci, po čemž dívka velice touží. Když ji otec konečně do Prahy vypravuje, nabádá ji k opatrnosti, politický tlak nemá vykonávat ani tak ona, jako spíš její průvodce, biskup Arnold. Záviš si dokonce zprvu získává její přízeň. Až jeho zájem o dítě, které mladá královna čeká, jí začne připadat podezřelý. Pouze touha uškodit Falkenštejnovi ji přivádí do tábora jeho protivníků, nikoli shoda s nimi. Biskup se jí dokonce v některých situacích obává. Je sice vůdcem prohabsburské strany, ale netouží po zasahování Rudolfa do českých záležitostí. O to však nemá zájem ani královna, která otci není příliš nakloněna.

Chvilí, která Závišovi podlomila nohy, byl ovšem zejména jeho uherský sňatek. Guta vzpomíná na pohoršení, které vyvolával, zejména však na narození Závišova syna jako na okamžik, kdy pocítila k tomuto velmoži nenávisť, neboť její vlastní potomek právě zemřel, zřejmě dokonce v týž den. Záviš připomíná, jak jej na cestě do Uher přepadl vlastní zeť Jindřich z Lichtenburka. Přiznává, že bylo co krást, neboť s sebou vzal cennosti zděděné po Kunhutě. Přiznává, že užíval neoprávněně titulu opavského vévody, aby si v očích uherského dvora dodal lesk a prestiž. Přiznává i to, že právě tento titul zvolil, aby podráždil jeho skutečného nositele, vévodu Mikuláše.

Záviš věděl, koho si vybral pro sňatek. Alžbětin příběh dokonce s jistou nadsázkou vyprávěl u dvora, ač si byl jist, že jej všichni již znají. V soukromí o nevěstě uvažoval jako o povětrné, o jejím bratrovi jako o vrtkavém bláznovi. Svatbu vnímal jako odreagování, dobrodružství. Nevadily mu poměry na uherském dvoře, nevadilo mu ani, že mu nevěstu museli unést z kláštera zbrojnoši. Naopak Alžběta byla vývojem věcí poněkud znechucena a zprvu dokonce Záviše odmítala. Ten jí nastínil svůj pohled na celou věc, čímž si ji získal: *„Jsme na tom stejně, Alžběto, nebo aspoň přibližně stejně. Jako dva pestří papoušci, které přivlečou ke každé druhé hostině, aby pobavili u tabule svým pestrým peřím a pokud možno necudnými výkřiky. Cudnost stolovníků se příjemně odráží od necudnosti papoušků. Pobavíme*

*ještě jednou tu společností?*³⁴ Jako zcela nemožné se v tomto kontextu jeví, že by chtěl Závíš sňatkem posílit své postavení. Dokonce když se jej Vítek pokusil odradit od uherské cesty, Závíš přímo řekl, že přenechává krále jiným a Vítkovci se nyní musí sami postarat o svoji moc. Až lehkomyšlně trávil čas s Alžbětou, Ladislavem a jeho kumánskou milenkou. Teprve Alžbětino těhotenství jej přimělo k návratu do své země.

Vítkova varovná slova se brzy naplnila. Prvním projevem faktu, že Závíš ztrácí vliv na krále, bylo Václavovo jednání s Habsburky, Rudolfem i jeho synem Albrechtem.

Závíš je zatčen, když přijíždí zvat krále na křtiny. Zcela klidně se podrobuje svému osudu, bez známky odporu se nechává vést do Bílé věže. Vše iniciuje biskup s Purkartem, králi předkládají své rozhodnutí po akci s odůvodněním, že Závíš usiloval o jeho život – otázkou je, zda takovému obvinění vůbec věří a zda věří, že by mu mohl uvěřit král.

Na radu biskupa Václav směňuje Závíšovo zboží, které však ještě plně nedorčí, s Fridrichem Míšeňským. Biskupovy důvody jsou zřejmé: „*Znamenalo to Závíšovo konečné odsouzení a nebylo už cesty zpátky, ostatně to byl asi právě biskupův cíl.*“³⁵ Václav bez protestů plní biskupovo přání, ale ve správné chvíli dává najevo, že si je vědom jeho motivace.

Závíš zůstává ve vězení nezlomen. Rozhovory, které vede se všemi, kdo z něho přicházejí páčit informace, vypovídají o jeho jasném úsudku a také trochu nadhledu na věci minulé. Zapírá, že by usiloval o život krále, Hynkovi z Dubé přiznává, že měl Václava docela rád. Hynkovi, který uvažuje o tom, zda by nebylo dobré postarat se o Závíšovo propuštění a snad i návrat po bok krále, neboť z Václava je stejně jako ostatní z jeho okolí zmatený, neví, jak hodnotit královo jednání, není si jist, zda má před sebou hloupé dítě či naopak velice inteligentního a zkušeného vládce. Závíš se od Hynka dovídá, že Alžběta odjela ze Svojanova. Předpokládá, že s sebou vzala narozeného syna a snad i Jana, jehož měl Závíš s Kunhutou.

Na povstání, které vypuká po Závíšově zatčení, Václav prakticky nereaguje. Místo toho jedná ve Slezsku se zdejšími knížaty o možném podřízení se jeho vládě. Vítek zatýká Čeňka z Kamenice, v Daňkově podání biskupova mladšího

³⁴ Daněk 1988, str. 109

³⁵ Daněk 1988, str. 73

nevlastního bratra (v doslovu autor přiznává, že byl Čeněk naopak biskupovi bratrem starším a vlastním). Čeněk odhaluje jeho plán směnit jej za Falkenštejna a nevěří, že by se podařil, o čemž také Vítka informuje. Pro biskupa je bratrovo zatčení poslední kapkou a vystupňuje na maximum svůj tlak na krále, aby proti povstání zasáhl.

Král se konečně vrací s vojskem z Polska, a to jako velký vítěz. Svým rádcům předkládá možnost pozvat odbojníky k jednání. Rádcí se jej snaží odradit, vše však probíhá jako velice zábavný duel, kdy Václav jasně ví, co vlastně chce, ale pohrává si se svým okolím. Nejprve chce pozvat vzbouřence, brzy však celkem rozumně podotýká, že by stejně ze strachu o svůj život, a to zcela oprávněného, k jednání nedorazili. Napadá jej dokonce pověřit pozvánkami biskupa a královnu jako osoby velice důvěryhodné, jimž by ani Vítkovci nemuseli odmítnout, čímž své okolí doslova fascinuje. Jednání přesto probíhají, pouze Závišovi bratři k nim nejsou zváni. Žádný výsledek však nepřinášejí. V klidu vše probíhá snad jen proto, že v Praze vládne slavnostní atmosféra po narození královských dvojčat, z nichž jedním je syn, následník Václav.

Vítek nechává zajatého biskupova bratra psát do Prahy, že Vítkovci nabízejí českou korunu Jindřichu Vratislavskému či Ladislavu Uherskému. Rod ale už není úplně jednotný, někteří členové obnovují jednání s králem. Proti ostatním chce Václav hledat pomoc u Rudolfa. Panstvu se takový vývoj situace nezamlouvá, někteří dokonce přicházejí s nápadem upoutat královu pozornost zajímavou milenkou, aby ji nemohl soustředit na jednání s tchánem, a Hynek záměr realizuje, přivádí Václavovi jednu z dvorních dam, Anežku ze Schauenburka. Pověst o králově poměru se šíří městem až ke královně. Její reakce dokonale charakterizuje, jak vnímá svého manžela, co vede její jednání: *„Sama se nepokládala za podvedenou ženu. Chápala své manželství spíš jako úřad. Bůh jí svěřil toho chlapce, aby ho ochránila před protivenstvím světa, ba dokonce i před svým vlastním otcem. Bůh jí svěřil, aby mu porodila děti, děti lepší, než je on sám.“*³⁶ Je to Anežka, komu přináší nové uspořádání rolí nejmenší spokojenost. Anežka nemilující nehrdinského krále, ale kdysi propadlá kouzlu Falkenštejna. Právě Závišovo jméno vytahuje při neshodě s králem. Je tím, kdo první pokládá otázku – Proč jsi jej nechal uvěznit? Václav pak vypráví Anežce o své první vojenské

³⁶ Daněk 1988, str. 220-221

zkušenosti a pocitu, že Závíše nechal zatknout právě proto, že jej kdysi zklamal, že by z něj měl Závíš rád bojovníka, ale on si uvědomuje svoji nestatečnost. I motiv přílby by takové vysvětlení napovídal – přílby krále Přemysla Otakara, kterou předal Závíš Václavovi.

Hynkem vytyčené poslání Anežka nesplní a Václav se vydává do Erfurtu na jednání s tchánem. Potlačit vítkovské povstání do Čech přichází Rudolfův stejnojmenný syn.

Pro Václava je velkým životním traumatem bitva na Moravském poli. Cítí potřebu se o ní dozvědět co nejvíc a ptá se na ni různých jejích účastníků či svědků. Pitka s mladým Rudolfem jej přivede do nálady, kdy si uvědomí, že by mnohé odpovědi mohl poskytnout také Závíš, a poprvé jej navštěvuje ve vězení. Vedou rozhovor o statečnosti a životních cílech. Václav předestírá Závíšovi své uvědomění: *„Pro tebe měl být Václav navždy jenom mstitelem Moravského pole. A Moravské pole nebyla má bitva, Závíši. Příliš se bojím, než abych kdy nechal dojít k Moravskému poli, a tak je nechci odčinit.“*³⁷ Souhlas se Závíšovým zatčením se tak jeví jako výraz Václavovy slabosti, obranné gesto.

Vítkovcům mění plány smrt Jindřicha Vratislavského i uherského Ladislava, jejich možných spojenců. Václavově straně umírá Rudolf. Potlačení vzpoury tak Václav svěřuje Mikulášovi. Mikuláš bratrovi předestírá, jakou roli má při tažení hrát Falkenštejn. Václav nepřímou souhlasí s jeho popravou, Mikuláš to chápe a ještě bratra ujišťuje: *„Řekl jsem ti už, že rozumím. Na českého krále nepadne stín Závíšovy smrti. To jenom levoboček Mikuláš Opavský byl trochu mstivý... například. Říkám to jako příklad. Český král nedal popravít Závíše z Falkenštejna.“*³⁸ Václav je potom v Erfurtu, když Závíš na popravišti mečem umírá; na zprávu o jeho smrti reaguje uchýlením se do kaple a modlitbami.

Vítek popravuje Čeňka z Kamenice, biskupova bratra. Poté ale vydává Hlubokou za slib beztrestnosti a za Závíšovo tělo. Bratra nechává pohřbít ve vyšebrodském klášteře, sám míří na křížovou výpravu do Palestiny. Mladší Závíšovy bratry Henclína a Budivoje Václav po letech nechává popravít v Polsku. Ostatní Vítkovce však obratně získává a po letech se při svých taženích může zcela opřít o jejich pomoc.

³⁷ Daněk 1988, str. 254

³⁸ Daněk 1988, str. 261

Na Záviše Václav nevzpomíná rád. Vede svoji zemi ke klidu a rozkvětu, moc rozšiřuje jednáními a sňatky. Vládne jinak než to dělal otec a než jej směřoval Falkenštejn, z odstupu se dá říci, že úspěšněji. A narozdíl od otce on ve své velké bitvě, ke které nakonec přece jen dochází, a to před Kutnou Horou, vítězí - tím, že ji vůbec nenechá rozpoutat, ač jej dospět k tomuto rozhodnutí stojí hodně úvah a pochybností o sobě samém.

Daňkova dramata jsou předmětem zájmu Aleny Štěrbové, jak jsem již připomněla výše. Jejich specifika nastínila s ilustrací právě na *Bitvě na Moravském poli*³⁹ v článku *Vypravování Oldřicha Daňka o bitvě na Moravském poli*.⁴⁰ Připomíná, že „*Oldřich Daněk byl skeptik (...), ve všech historizujících textech vyjadřoval pochyby o možnosti poznání minulosti. Dosavadní výklad historické makrostruktury sice převážně respektoval, ale v mikrostruktuře (v podrobnostech běžného života) posunoval a relativizoval učebnicový výklad vztahů, záměrů i činů.*“⁴¹ Jak je patrné z rozboru románu *Král bez přílby*, není tento přístup záležitostí pouze dramatu⁴², *Bitva na Moravském poli* je však poskládána z těch románových pasáží (pro potřeby dramatu oproti románu ještě prokrácených), kde je relativnost poznání historických skutečností nejsilnější, a to z rozhovorů krále Václava s nejrůznějšími účastníky bitvy. Každý přináší svůj vlastní pohled.

Jako první vypovídá notář. Vysvětluje králi, jak vypadala vláda jeho otce a co vedlo část šlechty ke vzpouře. Velkým životním zážitkem je pro něho Přemyslovo pokoření ve Vídni – vzpomíná zejména, jak semklo jeho straníky: „*Byli jsme nepatrný hlouček uprostřed nepřátelského moře, lidé různí a rozdílní, mnozí by v časech míru některým svým spolujezdcům ani ruku nepodali, ale v té chvíli jsme každý cítil rameno svého souseda, byli jsme jedno srdce a jedna duše, dbali jsme, aby i koně našlapovali zvysoka a hrdě, a dokonce i mně schránky s pečeti*“

³⁹ DANĚK, O. *Bitva na Moravském poli*. Praha: Dilia, 1979

⁴⁰ ŠTĚRBOVÁ, A. *Vypravování Oldřicha Daňka o bitvě na Moravském poli*. In. *Studia Moravica III.*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, str. 267–273; problematice se autorka věnovala i ve výše zmíněné monografii Štěrbová 2004

⁴¹ ŠTĚRBOVÁ, A. *Vypravování Oldřicha Daňka o bitvě na Moravském poli*. In. *Studia Moravica III.*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, str. 268

⁴² právě při rozboru *Krále bez přílby* poznamenal totéž Blahoslav Dokoupil: „*Skepticismus a vědomí, že do výkladu minulosti vždy nutně promítáme i sami sebe a naši dnešní hierarchii hodnot, Daňkovi nedovoluje, aby předstíral, že jeho vidění událostí a lidských vztahů je tím jedině pravým. Nabízí pokaždé jednu z mnoha alternativních možností a poctivě přiznává, že tak se události zběhnout mohly, ale také nemusely.*“ DOKOUPIL, B. *Čas člověka, čas dějin*. Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 56 – jde sice o práci poplatnou době svého vzniku, ale projevuje se to zejména v závěru, v ostatním textu se objevují velice trefnými postřehy

*za sedlem řahtaly spíš zvukem bojové sekery.*⁴³ Na tomto pozadí pak vyniká zdánlivě nepatrná připomínka, že Závíš z Falkenštejna tou dobou stále plnil královské statky.

Dalším, kdo přináší svůj úhel pohledu, je těžkooděncem Přemyslova vojska. Jeho vzpomínka na bitvu je vzpomínkou na panující horko a zmatek, pro vojenská střetnutí typický. V jeho řeči se objevuje také přesvědčení, že král v bitvě nezahynul, ale ukrývá se a *„objeví se znovu, až bude české zemi nejhůř.*“⁴⁴

Lehký jezdec vypráví o zradě Miloty z Dědic a připomíná příběh smrti jeho bratra z rukou Přemysla Otakara. Zmiňuje se i o Závíšovi – u něho by se nemělo mluvit o zradě, s jeho vojáky se přece v bitvě nepočítalo a za zrádce jej možná označují právě Milotovi příbuzní, aby tím zakryli pravý stav věcí.

Jinak vidí věc jezdec Milotův. Nezradili, na pomoc králi nepřišli, protože byli již zaměstnaní, napadeni rakouskými vojáky. Později vznikly pověsti, že žádný takový útok neexistoval a Milota se dopustil zrady, protože bylo potřeba najít zdůvodnění, jak mohl padnout tak silný, tak hrdinný král.

Písař z bitvy nic neviděl, hledal ztracený pultík. Přiklání se ale k názoru těžkého jezdce, že bitvu prohrálo horko. Zároveň přímo vyslovuje, co je vlastně hlavní myšlenkou celého dramatu: *„Možná se divíš, že člověk jako já, který se snaží mít celkový přehled, nepokusil se spatřit alespoň něco z bitvy na vlastní oči, ale řeknu ti upřímně, vlastní pohled velice lehko mýlí, povšimneš si nějaké drobnosti a ta ti utkví a pokládáš ji za velice důležitou jenom proto, že jsi ji sám a na vlastní oči viděl, a celkové vidění, abych tak řekl, zvážené vlastním rozumem, ti snadno unikne.*“⁴⁵

Ještě méně než písař může o bitvě vypovědět kuchař. Opakuje, že neúspěch zavínil Milota z Dědic, aniž by však viděl, co jeho oddíl dělal.

Německý rytíř z Rudolfova vojska vzpomíná opět zejména na horko. Vedle toho ale také, po Václavově vyzvání, i na okamžik, kdy našel mrtvého krále. Jako Přemyslova vraha označuje Bertolda z Emmerbergu.

Bertold v dalším výstupu takové obvinění odmítá, i když připouští, že mu jistou dobu vyhovovala pověst královského vraha.

⁴³ Daněk 1979, str. 7

⁴⁴ Daněk 1979, str. 15

⁴⁵ Daněk 1979, str. 29

Další odpovědi hledá Václav u Závaše. Do jejich dialogu je vložen rozhovor, který měl Závaš s Přemyslem Otakarem v předvečer bitvy. Nakonec v bitvě nebojoval, po ní však pátral, kdo připravil o život jeho krále. Václavovi tak může povědět, že jeho otec zahynul rukama loupežníků toužících po kořisti, kteří ani nevěděli, koho zabíjejí.

Zatímco v románu Václav dovoluje zajetí Závaše ze strachu, že jej tento velmož bude vést k pomstění Moravského pole, kterého není schopen, zde dostává myšlenka ještě ostřejšího vyznění. Václav říká naplno (slovy, která se jako jediná z dramatu v románu neobjevují): *„Nepostavím se nikdy přílbou proti přílbě a nepadnu v prachu bitvy za oběť žoldněřům. Ty, Závaši, už nechceš nic jiného, než vrátit mne a tuhle zemi ke dni svatého Rufa, kdy nad jednou Moravskou plání vládlo vedro a smrt. A čím víc let uplynulo od toho dne, tím je tvá touha pošetilejší a nesmyslnější, až nakonec z ní zbude jenom pomsta, a uražená ješitnost. Jsi zemský škůdce, Závaši, je to tvůj osud. (...) a zároveň – poslední padlý z bitvy na Moravském poli. Ta bitva skončila, Závaši. Zbyla jen hořká chuť porážky a naučení z ní, jsme-li schopni se učit. Já – chci být schopen.“*⁴⁶

3.4. Miloš Václav Kratochvíl a jeho *Lásky královské*

Miloš Václav Kratochvíl (1904 – 1988) sice pocházel ze starého rolnického rodu usazeného v Mlčechvostech na Podřipsku, ale jako syn Václava Kratochvíla, vedoucího českého oddělení vídeňského státního archivu, se narodil a vyrůstal ve Vídni a do Mlčechvost se vracel pouze na prázdniny. Gymnaziální studia absolvoval už v Praze, na Malé Straně, a po krátkém pobytu na právech vystudoval historii a archivnictví na Filozofické fakultě UK.

V letech 1929 – 1944 Kratochvíl působil v archivu města Prahy, ten však zavřela okupace a Kratochvíl našel nouzové útočiště u Nationalfilmu. Dva roky pracoval na ministerstvu informací, tři další jako dramaturg u Československého státního filmu, kromě toho také jako vědecký pracovník Vojenského historického

⁴⁶ Daněk 1979, str. 59 - 60

ústavu. V roce 1950 se stal profesorem na filmové fakultě AMU v Praze. Od roku 1972 se věnoval pouze literatuře.⁴⁷

První beletristická práce, a to povídkový triptych *Bludná pouť*, vyšla Kratochvílovi v roce 1939. Již předtím se však věnoval psaní a vydával práce odborné a popularizační.

Kratochvíl byl zejména romanopisec, a to zabývající se obdobím husitství (*Král obléká halenu, Pochodeň, Mistr Jan*), dobou rudolfínskou (*Osamělý rváč, Čas hvězd a mandragor*), časem třicetileté války (*Podivuhodné příběhy a dobrodružství Jan Kornela, Komediant, Matyášův meč, Dobrá kočka, která nemlsá, Život Jana Amose*) či počtem 20. století (*Evropa tančila valčík, Evropa v zákopech*). Historii rodů Kratochvílů a Švagrovských, z nichž pocházel, zachytil v částečně vzpomínkové próze *Čechy krásné, Čechy mé*. V 80. letech vznikla jeho dokumentární pásma *Národ sobě* a *Panoptikum zašlých časů*. Je také autorem dramát a scénářů.

Jako vrchol Kratochvílovy tvorby mohou být vnímána 70. léta⁴⁸, kdy se Kratochvílovi dostalo i oficiálního uznání v podobě titulu zasloužilého umělce (1970) a poté titulu národního umělce (1974). Právě v této době, v roce 1973, vyšel poprvé také soubor *Lásky královské*⁴⁹. Jak napsal Josef Hrabák v doslovu jednoho z pozdějších vydání, Kratochvíl se zde soustředí na „výrazné okamžiky ze života tří královen, které se mu staly podnětem k hlubšímu zamyšlení nad lidským životem a které vybral tak, aby se v nich soustředil nejen citový život titulních postav, ale aby se ani neztratil jejich myšlenkový vývoj a aby nezmizel potřebný historický rámeček.“⁵⁰ První ze sledovaných královen je právě Kunhuta – v rámci vyprávění o ní se objevuje i postava Záviše z Falkenštejna. Dále se rozvíjejí příběhy Elišky Přemyslovny a Elišky Rejčky. Z pohledu této práce je důležité pouze konstatovat,

⁴⁷ o ucelený pohled na životní osudy a dílo Kratochvíla se pokusil ve své monografii Josef Hrabák - HRABÁK, J. *Miloš V. Kratochvíl*. Praha: Československý spisovatel, 1979 – jde o monografii v mnohém za nepřekonanou, ač je limitována rokem svého vydání, nemůže sledovat Kratochvílovo dílo celé – další informace přinesl medailonu v *Lexikonu* - FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993; také Kratochvílova životní výročí byla připomínána v periodikách (zřejmě poslední ohlas se vázal k uplynutí 100 let od narození - medailony např. v Haló novinách, Naší pravdě, Zpravodaji Výboru národní kultury), ale bez nových informací

⁴⁸ více k této fázi autorova působení ŘEZNÍK, M. M. V. Kratochvíl a historická beletrie sedmdesátých let (Hledání nových forem a přístupů ve zpracování historických témat). In. *Život je jinde...?*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, str. 281-288

⁴⁹ KRATOCHVÍL, M. V. *Lásky královské*. 4. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988

⁵⁰ HRABÁK, J. Doslov. In. *Lásky královské*. 4. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 263

že je zde připomenut Kunhutin a Závišův poměr, Eliška Přemyslovna k němu přirovnává vztah mezi Rejčkou a Jindřichem z Lipé.

Na počátku vyprávění o královně Kunhutě jsou uvedena její životní data – rok narození, jména rodičů a manželů, rok úmrtí.

Novela sama je čtyřdílná. V části první vševědoucí vypravěč zachycuje Kunhutino dětství. Na uherském dvoře je malá princezna vychovávána jako dítě, které se musí dobře vdát, neboť její otec byl naopak dost chudý a sám by dceru nemohl do budoucna zabezpečit. Přislíbení Přemyslu Otakarovi chápe jako nutnost, přirozený běh věcí, ale zprvu v ní vyvolává značné obavy.

Při setkání s králem se Kunhuta rozhoduje, že chce být tomuto muži důstojným protějškem, nejlepší možnou ženou. Učí se přísnému sebeovládání a k srdci si bere slova staré chůvy: *„I ty se nescetněkrát ocitneš před podobným rozhodováním jako žena, jako královna. Tehdy pamatuj: to první je tvůj lidský úděl, to druhé je tvé poslání. A teprve poslání vyzvedá člověka z úzké ohrádky jeho citů a přání, aby ho dalo do služeb vyšších, do služeb i jiných, než je on sám.“*⁵¹

V části třetí je už Kunhuta vdovou. V dlouhém monologu promlouvá ve Znojmě k mrtvému králi. Vypráví mu o bezděžském zajetí i zasnoubení Václava s dcerou římského krále. Obhajuje se před tím: *„Nemysli si, že jsem našeho synka obětovala choutce po vlastní volnosti; věřila jsem a věřím, když jsem se vymkla vězeňské bezmocnosti, že budu moci právě pro Václava a pro jeho osvobození udělat víc než dosud.“*⁵² A sděluje mu své další plány – nevrátí se už na Bezděz, odjede místo toho na Opavsko, kde jí poskytne ochranu Záviš z Falkenštejna. Uvědomuje si, že je Záviš považován za Přemyslova zrádce, ale má pro svůj čin vysvětlení – *„přece nelze donekonečna směřovat minulost s přítomností, aniž bychom přítom obětovali budoucnost...“*⁵³

Část závěrečná je vystavěna jako bilancování umírající královny. Vzpomíná za sňatek ze Závišem z května téhož roku – sňatek, na kterém on trval, ona jej nechápala, po sedmi společně prožitých letech a s tříletým společným synem pro ni neměl už žádný smysl. Uvažuje, čím si Záviš získal Václava a přichází z odstupu na to, že tímtež, čím ji: *„Ano, Záviš znal jedno tajemství, tajemství, jak ovládnout člověka a podrobit ho své vůli: stačí maličkost – objevit v něm, jaký není nebo*

⁵¹ Kratochvíl 1988, str. 28

⁵² Kratochvíl 1988, str. 35

⁵³ Kratochvíl 1988, str. 44

*nemůže být a jakým by být chtěl. A pak je už jen třeba toto poznání využít...*⁵⁴ S Václavem jednal jako s rytířem, s Kunhutou jako milenkou. Uvědomuje si, že zatímco Přemyslovi se vši silou snažila být královnou, ale on toužil po ženě, u Záviše tomu bylo právě naopak, lákalo ho především její postavení a snažil se je ještě vyzdvihovat. To pro ni ale neznamená, že by ji Záviš nemiloval – „*vždyť vášeň, jež strhuje k sobě dva lidi, čerpá své plameny a vzněty stejně z tělesné přítomnosti jako z budoucích vidin a snů, nebo si bere cokoli ze vzpomínek a představ, jen když to posílí její žár.*“⁵⁵ Vzpomíná ještě chebskou svatbu, které se Záviš sám neúčastnil, ale k účasti přemluvil ji, již viditelně nemocnou. V její poslední hodině pak Záviš vedle ní není a ona po jeho přítomnosti ani netouží, pokud jí někdo chybí, tak Přemysl Otakar.

Očima Kunhuty je Záviš těch dob, které s ním trávila ona, představen jako člověk ctižádostivý a sebevědomý, člověk obratně jdoucí za svým cílem, ale v mnohém vlastně lidský a rozhodně ne zlý. Sebe samu vidí jako ženu, která se snažila být tím, co od ní vyžadovali jiní, ale ne vždycky vystihla jejich touhy. Její pohled na Přemysla Otakara zde není důležitý, o vlastnostech ani chování Václava se nevyjadřuje.

Ke čtvrtému vydání *Lásek královských* z roku 1988 jsou přidány další tři novely, souhrnně označené jako *Sny králů*. Z časového hlediska by tento triptych spadl do další kapitoly, charakterem je ale úplně stejný jako triptych předchozí a navíc by bylo zbytečné o něm zde pojednávat samostatně, neboť osudů Záviše se dotkla jen první z novel, *Balada královská*, a to jen velmi letmo. Věrný služebník Přemysla Otakara v ní mapuje život svého krále od vzpoury proti otci po nešťastnou smrt na Moravském poli. Závišovi věnuje jedinou vzpomínku, že přišel králi večer před bitvou nabídnout spojení, ale byl odmítnut. Další dvě novely cyklu jsou tematicky již vzdálené, sledují vládu Karla IV. a Ludvíka Jagellonského).

3.5. František Neužil a jeho romány *Ohnivá jeseň* a *Zlomená pečeť*

⁵⁴ Kratochvíl 1988, str. 46

⁵⁵ Kratochvíl 1988, str. 48

František Neužil (1907 – 1995) se narodil v Jezerách u Brna. Ačkoli vyrůstal v chudém dělnickém prostředí, již v dětství se u něj objevil zájem o knihy a historii, povzbuzovaný tatínkovým příkladem.⁵⁶

Po absolvování učitelského ústavu v Brně a později oboru čeština-dějepis na pedagogické fakultě brněnské univerzity se František Neužil po celý život věnoval učitelskému povolání, přičemž vystřídal různá působiště od míst moravských až po Kojetice u Prahy či dokonce Ústí nad Labem.

Do literatury vstoupil drobnou náladovou lyrikou, která se v následujících sbírkách proměnila v poezii silně náboženského cítění.

Další tvůrčí období výstižně charakterizuje *Lexikon*: „*Poté psal žánrově a tematicky různorodou prózu nestejně umělecké kvality, vypravěčsky však přitažlivou, v níž se zpočátku inspiroval podněty českého ruralismu a francouzského regionalismu zejména Ramuzova a Pourratova. Pro tyto široce epicky založené práce, většinou situované do Neužilova rodného kraje, jsou příznačné tragické zápletky konfrontující plnokrevné, bouřlivácké, osudově poznamenané sedláky, venkovské dělníky a lidi živořící na okraji venkovské komunity s osobami mírnými a spravedlivými.*“⁵⁷

Od konce šedesátých let se u Neužila projevoval zájem o zachycení života za posledních Přemyslovců. Románům *Ohnivá jeseň* (1973) a *Zlomená pečeť* (1976) zpracovávajícím příběh Kunhuty a Závaše předcházejí práce *Královna Eliška Rejčka* (1968) a *Trýzeň slávy* (1972), věnující se osudům manželky Přemysla Otakara I. Konstancie. Až k samým počátkům českých dějin se autor vrátil romány *Bosý biskup z Libice* (vydáno posmrtně 1991) a *Řezenské ortely* (1984).

*Ohnivá jeseň*⁵⁸ je románem o královně Kunhutě. Začíná nocí, kdy se Kunhuta odebírá z Bezdězu do Znojma převzít ostatky Přemysla Otakara, konečně uvolněné z Vídně. Potom se střídá chronologický postup s retrospektivními pasážemi tak, aby bylo možné zachytit celý Kunhutin život a také život Závašův, který se s Kunhutiným záhy protíná. Pro tuto práci jsou důležité pasáže chronologické, z retrospektivních pak samozřejmě více ty, které se zabývají

⁵⁶ důvěryhodným zdrojem informací je u Neužila pouze *Lexikon české literatury* - FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000; prostředí, v němž se autor pohyboval, a to nejenom v dětství, přiblížil ve svých vzpomínkách NEUŽIL, F. *Stříbrné vzpomínání*. Třebíč: Arca JiMfa, 1997

⁵⁷ Forst 2000, str. 522

⁵⁸ NEUŽIL, F. (1976a) *Ohnivá jeseň*. 2. vyd., Brno: Blok, 1976

Závišovým dospíváním, letmý exkurz je však třeba provést i do dospívání Kunhutina, neboť se zde ukazuje, čím byla od dětství formována povaha budoucí královny.

Kunhuta, dcera mačevského bána Rostislava a Anny, nejmilejší dcery uherského krále Bély IV., měla být provdána za bulharského cara Michala Asěna. Na jeho dvoře byla svědkyní krvavého palácového převratu a smrti jak Michala, tak také jeho vraha a svého milence Kalimana. Do Uher, kam byla odtud otcem poslána, si odnesla určitou odolnost a schopnost zvládat nepřízeň osudu, z nezdařeného pokusu o útěk před otcem však také zdravotní potíže: „*Po celý život ponese na plících zárodek, který v ní zanechala ledová koupel v dravé bystrině.*“⁵⁹

Další zlom v Kunhutině životě znamenala bitva u Kressenbrunu a její následné zasnoubení s Přemyslem Otakarem. Zajímavé je, že hned od prvních chvil cítila jistou rivalitu k jeho milence Anežce a určité obavy, aby po Přemyslově boku nedopadla jako jeho první žena, až ztratí své mládí a krásu. Jinak však přistupovala ke sňatku s klidem a rozvahou, posílena bulharskými zkušenostmi. Přemysl v ní hned při prvním setkání probudil ne-li hned lásku, pak alespoň okouzlení. Z rozhovorů mezi nimi je znát, že chtěla vystupovat jako rovnocenná partnerka, že měla svoji hrdost, o níž se nehodlala nechat připravit – říká Přemyslovi přímo: „*Ty můžeš vložit na misku vah království, věhlas a zlato. Co já? Leda mládí a třeba také, jak o mně říkají, půvab. Ty sis mohl vybrat u jiných dvorů mládí i půvab. Nechci však stát před tebou jako méněcenná. Bylo by to pod mou důstojnost. Chtěla bych, abychom měli před sebou čistý stůl!*“⁶⁰ Kunhutu hned po příchodu do Prahy povzbuzovala kněžna Anežka, dál ale jejich vztah rozvíjen není.

Problematika královnina vztahu s Otou Braniborským není nijak zvlášť rozebírána, panovaly mezi nimi zkrátka neshody vedoucí až k jejímu uvěznění a následnému útěku, ovšem se zanecháním syna na Bezdězu. Václavovo opuštění královnu velmi trápí a není příliš kladně přijímáno ani jejím okolím, zpovědník jí dokonce vyčítá: „*Tvé místo je především po boku dítěte, ať máš na sobě královský purpur nebo ne. Ted' se už ovšem vracet nemůžeš! Je však tvou povinností, mateřskou i královskou, abys rozluku s královcem co nejvíce zkrátila!*“⁶¹ Ani olomoucký biskup Bruno, který Kunhutě poskytne později svoji podporu, si

⁵⁹ Neužil 1976a, str. 55

⁶⁰ Neužil 1976a, str. 95

⁶¹ Neužil 1976a, str. 60

neodpouští odsuzující připomínku: „Musíš i na dálku cítit Václavovy slzy. Musíš v duchu slyšet jeho pláč. Jsi-li ovšem dobrá matka.“⁶² Sama sebe musí královna vnitřními monology k synovi přesvědčovat o správnosti svého počínání: „Ptáš se, kdy se k tobě vrátím? Jsem královna, musím se starat nejprve o tvé dědictví. Jen zvykej samotě! Ani mně není dobře. A děkuj za slzy. Omývají rány a kalí srdce jako meč v ohni. Vrátím se k tobě tehdy, až budu moci důstojně zasednout po tvém boku na stolec. Jen vytrvej, můj synu! Protivenství ponouká vladaře k činům.“⁶³ Václavův život v zajetí je líčen jako značně nepohodlný, ale spíše z nezájmu než z úmyslu jeho vězňitelů. Záměrně je zanedbávána pouze jeho výchova a vzdělávání, jak ukazuje jedna z Otových úvah: „Je žádoucí pro českého krále vzdělání z knih, čtení a písmo? Meditace o vědách a umění? Na co? Čím omezenější bude jeho duch, tím snazší s ním bude pořízení. Hoch má bystrého, zvidavého ducha. Hleďte proto, aby zakrněl, poroučí Ota.“⁶⁴

Kunhuta cítí povinnost nejen ke svému synovi, ale také k zemřelému manželovi. Vzpomínkami na něho si dodává sílu a přiznává, že dokud žil, podporovala jej v jeho ctižádostivosti: „Živila jsem v něm touhu po slávě a po vítězství. Jak často jsem mu připomínala povinnost rozšířit co nejvíce království! Co by si teď pomyslel, kdyby spatřil mou nerozhodnost?“⁶⁵

Již cestou na Opavsko si královna uvědomuje, v jak obtížném postavení se ocitla. Nemá podporu, nemá ani potřebné finance. Potřebuje spojence, ale zároveň se snaží být obezřetná, jak ukazuje její rozhovor s Milotou z Dědic, přicházejícím nabídnout své služby. Milota je zde prezentován jako bratr nově zvoleného pražského biskupa Tobiáše, jemuž Ota zabraňuje v konání církevních povinností, a z tohoto důvodu vhodný spojenec proti markrabímu. Svoji pověst z bitvy upravuje, ustoupil, aby nevystavil riziku své vojáky, ale udělal to až ve chvíli, kdy se bojištěm roznesla zpráva o smrti českého krále a nebylo už tedy co zachraňovat. Královna cítí potřebu připomenout, že možnou motivací jeho chování mohla být touha pomstít bratrovu popravu, to však Milota odmítá: „Ne. Myslím si, že byl bratr opravdu vinen.“⁶⁶

⁶² Neužil 1976a, str. 82

⁶³ Neužil 1976a, str. 14

⁶⁴ Neužil 1976a, str. 113

⁶⁵ Neužil 1976a, str. 22

⁶⁶ Neužil 1976a, str. 69

Ani na Opavsku není královna hned přijímána jako vladařka. Oblast čeká na návrat vévody Mikuláše z uherského zajetí, jeho matka Anežka zde úspěšně vybírá peníze na výkupné a již ona dává najevo, že se její syn nesmíří se ztrátou majetků, které mu otec sliboval.

Před příchodem Záviše je tedy Kunhuta ženou odhodlanou získat vliv, který jí patří, ale také ženou, která až zoufale potřebuje spojence a podporu, zejména když se ze zajetí vrací Mikuláš a hned při prvním setkání dává najevo své zájmy.

Záviš je nejstarším z pěti synů Budivoje z Krumlova a Perchty, dcery dolnorakouského mana. Od samého počátku je popisován jako člověk odvážný a ochotný riskovat v cestě za svými vysokými cíli. Když ve rvačce probodl jakéhosi německého osadníka, z obavy z otcova hněvu se rozhodl nevrátit se na rodný Krumlov. Prchl k matčinu bezdětnému strýci Chalhochovi na biskupský hrad Falkenštejn, obratně získal jeho přízeň a stal se jeho dědicem. Je zmíněno Závišovo hudební nadání, ale také mrštnost a obratnost v zacházení se zbraněmi. Velkým vzorem se Závišovi stal král Přemysl a byl rozhodnut se dostat nějakým způsobem do jeho služeb. Od strýce se nechal oženit, mladá manželka Gertruda přivedla na svět dceru Mariannu, ale při porodu syna zemřela i s dítětem. Pro Záviše její existence ani odchod nic neznamenal, žil jen svojí ctižádostí, která nebrala ohledy na nic okolo: „Záviš život hrál. Vytvářel roli mladého, spořádaného šlechtice, točícího se kolem Falkenštejna a jeho zboží, činil vše, aby se zalíbil strýci Chalhochovi a pasovskému biskupovi. Věděl a třásl se každé noci jako strom ve vichřici, když po jeho boku usínala plavovlasá manželka. Jen co zavřeš oči, bláhový strýci, šeptal si, nebo co tě zchvátí nemoc a já se ujmu služby ministeriála! Pak vám všem ukáži, kdo je Záviš, který se už dnes píše z Falkenštejna a pod zelenou růží krumlovských Vítkovců si dal umístit zlatého sokola! Všem, všem ukáži!“⁶⁷

Na Krumlov se Záviš vrátil již jako ministeriál a pasovaný rytíř, a to na pohřeb strýce. Získal otcovo uznání a dozvěděl se, jak se král snaží omezit vítkovskou moc pomocí nových fundací. Budivoj přiznal, že „král si zatím počíná vlídně a získává potřebné statky na základě úmluv“⁶⁸, ale zároveň seznámil nejstaršího syna s Markétou Babenberskou, čerstvě opuštěnou Přemyslem, která se snažila podnítit rozsáhlé protipřemyslovské povstání. Vítkovci se prozatím rozhodli vyčkávat, což se ukázalo jako prozíravé. Povstání se nerozhořelo dost silně,

⁶⁷ Neužil 1976a, str. 145

⁶⁸ Neužil 1976a, str. 151

Přemysl se tvrdě vypořádal s odbojníky a Markéta spáchala sebevraždu. Nová situace ale nastala, když byl římským králem proti vůli českého zvolen Rudolf Habsburský. Tehdy se konala schůzka Vítkovců na Rožmberku a Budivoj prosadil jako vůdce rodu svého nejstaršího syna. Takto pověřen pak Záviš jednal s Rudolfem. Římský král byl zprvu nedůvěřivý, ptal se, co od něho Vítkovci za svoji pomoc chtějí. Záviš na to odpověděl: „*Nic, pane! Chci zabránit úchvatům našeho zboží. Budeme napadat Přemysla na kterémkoliv místě. jen prosíme, aby ses nás ujal v případě, kdyby se věc nezdařila.*“⁶⁹

Přemysl uzavřel pokořující příměří, ale Vítkovcům to nestačilo a podmínky porušovali. Záviš si počínal se značnou krutostí, veden pomstychtivostí vůči dříve obdivovanému panovníkovi – „*zahájil Vítkovec z opevněných hradů přepady královského zboží a jeho poddaných. Trnová Koruna a město Budějovice byly první na řadě. Lidé zděšeně prchali do lesů nebo na královské hrady, tekla krev, požáry hořely po celé noci.*“⁷⁰ Když byl pak popraven severočeský povstalec Boreš z Riesenberka, Budivoj raději poslal syna ze země, k Rudolfovi.

Vztahy mezi římským králem a hrdým Vítkovcem se zhoršily večer před bitvou u Suchých Krut. Rudolf nepočítal v bitvě s pomocí vítkovských oddílů, nechal je v záloze. To Záviše rozzlobilo a na radu svého strýce Ojíře z Lomnice nabídl skrze posla pomoc Přemyslovi, jímž byl však také odmítnut a do bojů tedy nakonec vůbec nezasáhl, ač stál opodál. Neužil zmiňuje i druhou pověst vztahující se k bitvě, výzvu Přemysla, aby jej případní zrádci zabili hned a nečekali na bitvu.

V době zmatků se Záviš pouští do plnění zboží spravovaného Otou Braniborským, opět s krutostí, kterou ukázal již dříve. Sám si však uvědomuje, že překročil určitou mez a mohla by následovat odvěta, již by nemusel ustát. Když rozmýšlí, kam by se na chvíli ukryl před hněvem Oty a snad i Rudolfa, vzpomene na zvěsti o osamělé královně na Hradci a rozhodne se směřovat své kroky tam.

První setkání královnou se Závišem rozhodně nemá podobu setkání osudového. Záviš přijíždějící na Hradec se dostává do rvačky s purkrabím Kunešem. Náhodně se jejím svědkem stává královna a cítí povinnost nabídnout zraněnému Závišovi pohostinství na dobu nutnou k odpočinku. Záviš se snaží královně vlichotit, ona však jeho pokusy prohlédá. Velmož se zatím odebírá na rodový majetek Průdník, kde se však nudí, nevyhovuje mu obyčejný klidný život.

⁶⁹ Neužil 1976a, str. 160

⁷⁰ Neužil 1976a, str. 160

Jeho rozhodnutí přiblížit se královně sílí, plánuje i na ni zahrát stejné divadlo, jakým si razil cestu až dosud: „*Ted' je třeba nasadit masku pozorného, vrcholně zdvořilého muže. Vyloučit jakoukoli vtíravost. Mít soustředěný ohled, zanícený obdivným plamenem, ale nepřehánět. Úsporně, leč neodbytně.*“⁷¹ Naplánuje setkání na cestě a docílí toho, že Kunhuta neodmítne jeho doprovod a dokonce jej nechává přespat na Hradci. Když Závíš nadhodí, že by jej mohla učinit svým purkrabím a on by v této roli zatočil s jejími nepřáteli, královna zůstává stále ještě zdrženlivá, ale do budoucna tuto možnost neodmítá, uvědomujíc si své stále se zhoršující postavení: „*Nevěřím, že jsi čaroděj, pane z Falkenštejna! Myslím si jen, že bych se měla na tebe obrátit, až mi bude nejhůře! Tak jak se to vypravuje ve starých zkazkách, když toužíme po síle, které se nám nedostává!*“⁷²

Situaci zhoršuje hladomor. Mikuláš jej využívá k podněcování vzpoury vůči královně, biskup se přiklání částečně na jeho stranu, římský král nereaguje na žádosti o pomoc a purkrabí Kuno z Kunštátu se bojí zasáhnout proti synovi krále Přemysla, který je vnímán jako oprávněný dědic Opavska stále větší částí zdejší šlechty, a nakonec raději opouští purkrabskou funkci. Právě v této chvíli se královna obrací k zámožnému a odhodlanému Závíšovi, rozhodnuta odhlédnout od toho, že kdysi vystupoval proti Přemyslovi, i od toho, že jeho majetek ze značné části pochází z loupeží. A Závíš nezklame, okamžitě zakročí proti Mikulášově družině pytláčící v královniných lesích. Sama se potom poleká, když si uvědomí, jak se změnil její vztah k tomuto velmoži: „*Přistihla se při hlodavé myšlence, která připomínala, jak jí záleží na tom, aby se hostu odvděčila, jak pečuje o to, aby nejen prostředí, krmě a nápoje vytvořily pohodu chvíle, ale aby především ona sama upoutala. Jak usiluje o půvab a zevnějšek, jak nařídila dívkám, aby jí připravily vínově rudý oděv a otevřely šperkownicy a voňavky s mastmi, které ležely v zapomenutí v benátských skříňkách.*“⁷³

Umírá olomoucký biskup Bruno. Závíš a Mikuláš se po jeho pohřbu poprvé potkávají, a to náhodou, v krčmě. Závíšovo postavení posílilo volbou jeho příbuzného Dětricha z Hradce za nástupce zesnulého Bruna a podle toho také odpovídá Mikulášovi, navrhuje mu vzájemný souboj: „*Vhodils mně potupně rukavici. Nejsem však povinen s kýmkoli se bít. Mohu poručit čeledi a dát tě pověsit*

⁷¹ Neužil 1976a, str. 191

⁷² Neužil 1976a, str. 196

⁷³ Neužil 1976a, str. 217

*na hospodském dvoře na strom. Zasloužil bys to, protože jsi už jednou vnikl jako lapka do královnina hvozdu. Nebudu dnes s tebou křížit meč, Mikuláši, tvou výzvu nepřijímám! Biji se jen se sobě rovnými!*⁷⁴

Záviš se snaží upevnit své postavení i získáním chudiny na svoji stranu. Dochází přitom k příhodě, kdy jej dav považuje za krále Přemysla, vracejícího se odkudsi z úkrytu zachránit zemi. Netrvá potom dlouho a Záviš nahrazuje zesnulého krále i v královnině loži. Zatímco ona se téměř bezhlavě zamilovává a necítí ani potřebu vztah z opatrnosti skrývat, pro Záviše je pouze součástí cesty k moci.

Zjištění, že čeká potomka, je pro královnu nemilou komplikací. Uvědomuje si, jak bude vnímána okolím, cítí výčitky vůči dětem a znovu i vůči Přemyslovi. Pro Záviše je naopak společné dítě dosažením dalšího cíle, definitivním spojením s královnou – „*Bezděčně nabral do hrudníku vzduch a pak s mírně zvrácenou hlavou zhluboka vydechl. První, co zaznamenal, byl pocit jiskřivého uspokojení. Všechno, v čem žil od prvního setkání s Kunhutou a co mu připadalo občas jako neuvěřitelné, nabylo náhle jistoty. Bude mít s královnou dítě! Nic už nemůže nepřírozený svazek rozdvojit.*“⁷⁵ Olomoucký biskup alespoň nařizuje sňatek. Kunhuta se jej snaží co nejvíce tajit. Záviš si naopak přeje pozornost, a tak jsou obřadu přítomni okolní šlechtici.

Při porodu syna Ješka, kdy je Kunhutin život v ohrožení, Záviš znovu reflektuje, jaký vztah jej váže a vždy vázal ke královně – považuje ji za pouhý prostředek k získání moci a slávy, nezáleží mu na ní jako na člověku: „*Sotva si však uvědomil, že by mohla Kunhuta nepřečkat porod, zvedl se v něm nepokoj. Všechno tedy visí na jediné niti. Kunhuta, nenarozené děcko i on. Přetrhne-li se vlákno, jeho sen neúprosně zmizí. Nestačil by Kunhutě ani zatlačit víčka a už by musil s družinou ujet z Hradce. A za ním by letěl smích, pohrdání a nenávisť slezských baronů.*“⁷⁶

Jen jako pouhá nevýznamná úvaha se jedním z rozhovorů mezi velmoži mihne myšlenka, že by se Mikuláš i nově narozený Ješek mohli stát Václavovi soupeři v nástupnictví. Jeden ze šlechticů říká snad z legrace Mikulášovi: „*Máš nahnáno narozením syna Záviše z Falkenštejna. Pokud vím, jste již tři mužští potomci, kteří přicházejí v úvahu na trůn.*“⁷⁷

⁷⁴ Neužil 1976a, str. 223

⁷⁵ Neužil 1976a, str. 253

⁷⁶ Neužil 1976a, str. 273

⁷⁷ Neužil 1976a, str. 275

Královna se nemůže dočkat příjezdu syna, jehož náklonností si je poměrně jistá: „Znám ho příliš dobře. Jeho vznětlivost, ale i potřebu mateřského citu. Postrádá mé lásky, příliš dlouho žije v cizině.“⁷⁸ Zatímco pro ni návrat syna znamená také návrat na Pražský hrad a návrat do královského lesku, Závíš se jej spíše obává: „Nemohl doznat, jak je mu Václav málo žádoucí, i když ho celkem nezná. Že v něm vidí nebezpečného člověka vůči své osobě i vůči synu Ješkovi. Neboť může snadno podlehnout panské koterii a Závíš navzdory tomu, že žije s královnou, bude zase jako psanec prchat za hranice, nepadne-li ovšem dříve zákeřnou rukou.“⁷⁹ Ještě před královým příchodem do Prahy cítí potřebu informovat se o situaci v království a od svého strýce Ojíře zjišťuje, že se šlechtická obec již zřetelně dělí na dvě skupiny a pro jeho rod není mocenské uspořádání právě ideálním: „Smečka kolem Purkarta Markvartice nás, Vítkovce, ponenáhlu vytlačuje od veškeré moci. Jsou to lační vlci, falešní a sladcí.“⁸⁰ Královně však může donést dobré zprávy, za Václava bylo zapláceno výkupné. Kunhuta hned dává diktovat dopis pro syna, pokorný až sebeobviňující. Závíš sice navenek tvrdí, že zůstane zatím na Opavsku, ale vidí se již v Praze a netají to ani před Mikulášem, který se mu zraněný dostane do rukou. Uzavírají spolu dokonce příměří, neboť pro Závíše již opavské statky, předmět konfliktu mezi nimi, nejsou žádoucí.

Václav se konečně vrací do Prahy. Královna vzpomíná na jeho povahu v době, kdy jej opouštěla: „Třásl se na jejím srdci a teprve za dlouhou dobu nalézal klid. Připadával jí vždy jako chycené ptačí mládě v zavřené dlani. Podléhal náladám, blouznivě se modlival, div neupadal do vytržení, z toho zase byl ke svým sloužícím necitelný, až od něho ulekaně ustupovali. Jen v její blízkosti zůstával králevic neproměnný a vlidný. Jako hladina jezera po nevyzpytatelné bouři.“⁸¹ A ve svém odhadu synových reakcí se nemýlí, Václav ji opravdu přijímá, dokonce i po Ješkovi volá, cítě s ním jistou sounáležitost: „A toho malého bratra ať vezme s sebou! Královské děti nesmějí vyrůstat nadále v bídě a v opovržení.“⁸² Než ji Závíš nechá odjet z Hradce, vynucuje na ní přísahu na vzácný kříž – že se jej nezřekne, že vynaloží veškerá úsilí, aby mu získala královu přízeň a mohl ji následovat do Prahy.

⁷⁸ Neužil 1976a, str. 282

⁷⁹ Neužil 1976a, str. 282-283

⁸⁰ Neužil 1976a, str. 287

⁸¹ Neužil 1976a, str. 303-304

⁸² Neužil 1976a, str. 308

V Praze se potom podaří Závišovi provést převrat, dosadit do důležitých úřadů své vlastní lidi. Sám oficiálně žádnou moc nevykonává, jeho rozhodovací pravomoci plynou pouze z vlivu na krále. Václavovi se nejen naplno věnuje a dohání tak jeho zanedbanou výchovu, ale také mu dává potřebný vzor: „*Václavovy oči zářily, hltaly Závišova slova. Nikdo není mé mysli tak blízký jako tento krásný muž vladařského vystupování, moudrého a laskavého slova, který umí rukou pohladit, ale také zneškodnit nepřátele.*“⁸³

Kunhuta Závišovi navrhuje sňatek, podle ní se tím zvedne postavení obou. Dříve však musí Záviš reagovat na zprávu, že mu Purkart usiluje o život. Nechává přepadat jeho i biskupovy statky, zemi znovu zachvacují nepokoje. Král Rudolf podmiňuje vydání Guty uklidněním situace, uzavřením smíru. Biskup Tobiáš je rozhodnutý smír opravdu uzavřít, slibuje si, že Gutin příchod omezí Závišovu moc. Biskup i Záviš pak pozorují, jak se zhoršuje královnina nemoc, a připravují se alespoň ve svých plánech na situaci po její smrti.

Rudolf iniciuje dokonání sňatku mezi Václavem a svou dcerou, za místo konání volí Norimberk. Akt se nakonec odehrává v Chebu, ale bez uvedení důvodu pro přesun. Záviš zůstává za hradbami z ostražitosti královniny. Ta v synův svatební den cítí hlavně nenávisť k mladé Gutě, neboť v ní vycítuje možnou sokyni v boji o Václavovu přízeň. Václav se chová jako dítě, děsí jej velké množství lidí a bojí se Gutina panovačného pohledu. Společná noc však vše mění, Václav se zamilovává a velice lituje, že Rudolf odváží dceru opět k sobě. Kunhuta se obává přiznat mu pravou příčinu, o níž s Rudolfem rokovala – Závišův značný vliv na dění v království. Zajímavé je, že při tomto sňatku nevystupují sourozenci snoubeneckého páru, Anežka a Rudolf. Dříve je učiněna zmínka, že jsou již manžely a Anežka pobývá s Rudolfem na jeho dvoře. Naopak přítomen chebské svatbě je Mikuláš, jemuž zde římský král projevuje náklonnost a dokonce se mluví o plánovaném sňatku Mikuláše a Rudolfovy neteře Adelheidy.

V průběhu svatby Kunhuty a Záviše má dojít k přepadení a odstranění Purkarta a jeho lidí Vítkovci. Sám Václav však zasáhne a nedovolí potyčce proběhnout. Záviš se jej začíná obávat a uvědomuje si, jak jeho postavení oslabí, až zemře Kunhuta a Václavovi ji nahradí Guta. Jeho myšlenky jsou z nejčernějších: „*Mám ti dát namíchat jedu do poháru s vínem? Mám otrávit chléb, který vkládáš do*

⁸³ Neužil 1976a, str. 315

*úst? Nebo tě mám vzít na lov do šáreckých lesů a svrhnout tě ze skály? Stačilo by také, kdybych tě přepadl ve spánku a zadusil polštářem.*⁸⁴

Královna cítí blížící se smrt. Závišovi uděluje hrad Svojanov a vzápětí na něj odjíždí, strávit poslední dny osamotě. Provázejí ji vzpomínky na milovaného Přemysla, ale také obavy o osudy pozůstalých – ani ne tak Záviše, ale obou synů: *„Zemře-li jednoho dne na Svojanově, co učiní ctižádostivý Záviš? Spokojí se se svojanovským zbožím? On, který má vladařské sny krále? Nezvedne se v něm nevraživá touha po moci, neobráti svou výbojnost proti nezletilému Václavovi? A co bude se synem Ješkem? Ponechala ho v Praze. Dcera Kunhuta, klariska u svatého Františka, jí slíbila, že se o nevlastního bratra postará.*⁸⁵

Záviš s králem plánují trestnou výpravu na Moravu, mluví se i o jejich podrobnostech: *„Bylo potřeba učinit přítrž loupežení Friedricha z Šumburka na hradě Boršově, pokořit Gerharda na Obřanech, bratry z Linavy na hradě Helfštýně, rozkotat lupičské hnízdo Freištejn na Dyji, opřít se rázně řádění rytířských lapků na Hochštejně a za zdi rajhradského kláštera.“* Smutnou tečkou za osudy královny Kunhuty je, že když se Záviš dovídá o jejím kritickém stavu, přijíždí za ní na Svojanov, ale sám přiznává, že truchlit po královně nebude: *„Co tu chci vidět? Co? Už nic. Myslím jen na jedno. Aby tvé umírání dlouho netrvalo a já nemusil být vzdálen z pražského hradu. Kolik lidí číhá na můj chybný krok, na mé zakolísání!*⁸⁶

Již v románu *Ohnivá jeseň* je tedy Záviš vykreslen jako ctižádostivý intrikán bez špetky svědomí. *Zlomená pečeť*⁸⁷, v níž je hlavním hrdinou, tuto charakteristiku ještě prohlubuje. Směřuje k tomu i volba vypravěče většiny pasáží – je jím šlechtic Bohuš z Kysku, služebník Mikuláše Opavského, vůči Závišovi plný předsudků a pohrdání ještě dříve, než se osobně setkají.

Román začíná cestou vévody Mikuláše na pohřeb královny Kunhuty, kterou, jak celkem bez problémů přiznává Bohušovi, nenáviděl. Během pohřbu se mezi chudinou šíří nejrůznější vyprávění o královně: *„Šeptají si o ní od ucha k uchu, že to byla žena bezectná a chlípá, zradila krále a pelešila se se Závišem, s tím, co zavinil královi smrt. Uhnala si s ním syna Ješka, říká se, že Falkenštejn chce vystrnadit mladého krále z trůnu a připravit žezlo pro svého pancharta. (...) Taky se*

⁸⁴ Neužil 1976a, str. 342-343

⁸⁵ Neužil 1976a, str. 349-350

⁸⁶ Neužil 1976a, str. 355

⁸⁷ NEUŽIL, F. (1976b) *Zlomená pečeť*. Brno: Blok, 1976

*třeba říká, že královně rozežrala plíce ošklivá nemoc, chtěla prý za života s Falkenštejnem zamordovat jedem syna Václava.*⁸⁸ K tomu ještě Bohuš vzpomíná, jak vznikla rivalita mezi jeho pánem a Falkenštejnem na Opavsku, polevila snad, když se Závíš odebral do Prahy, ale jistě vzroste nyní, po Kunhutině smrti, neboť si Závíš bude muset znovu upevňovat postavení: *„Vládne sám, ačkoli si zjevně nepřisvojil žádný úřad. O to víc je nebezpečný. Ví dobře, že teď musí dostat krále ještě více do svých rukou. Poznává také, že se situace změnila. Ztratil královninu oporu, vypadl z královské rodiny. Tím víc bude bezohledný, jen aby si udržel pevné postavení.*⁸⁹

Mikuláš a Závíš tu mají být zjevně postaveni do kontrastu. Mikuláš je představován (až na několik Bohušových úvah v závěrečných pasážích) jako vzor všech ctností, čímž tvoří protiklad k Falkenštejnově proradnosti. Do Prahy jede Mikuláš s obavami o svůj život, zabít Falkenštejna však odmítá, jako člověk, který je na takový akt příliš čestný. Mikuláš však není jediný, kdo se obává vlivu Závíše na krále. Další postup plánuje společně s biskupem Tobiášem. Především má do Prahy konečně přibýt jako královna Guta. To má zajistit Mikuláš přes svoji ženu Adelheidu, jež je neteří římského krále (a s níž se zasnoubil v Chebu, kde proběhla také svatba králova). Bohuš má vést její poselství. Nadšen tím není, k Rudolfovi zaujímá velice negativní postoj: *„Habsburk měl drzé čeho, ostrý meč a nepřiliš plný měšec. Kradl, ukrajoval, slepoval, dědil, lichvařil, sloužil někdy i v městském a církevním žoldu. Místo peněz bral zástavy a zvětšoval majetek.*⁹⁰

Rudolf již na chebské svatbě rozhodně vystoupil proti Falkenštejnovi, podivuje se, proč nevstoupil do Chebu, ale zůstal před jeho hradbami, a přičítal mu nečisté svědomí. V rozhovoru s Kunhutou (jedna z mála pasáží, kterou nevypráví Bohuš) jasně řekl, že pokud má někdo rozhodovat za krále, uvítal by biskupa Tobiáše. Spontánně se zrodilo také nepřátelství Guty k Závíšovi – nikoliv z otcova nabádání (žádné takové neproběhlo), ale z pochopení, že kvůli Závíšovi nesmí odjet s manželem: *„Zatím o něm slyším jen mluvit. Falkenštejn mně překazil cestu do Prahy. Říkají o něm, že je čaroděj. Připoutal prý k sobě černou mocí královnou.*

⁸⁸ Neužil 1976b, str. 36

⁸⁹ Neužil 1976b, str. 21

⁹⁰ Neužil 1976, str. 43

*Dnes mi stojí v cestě. Ustavičně však stát nebude. Jednou do Prahy přijedu a pak bude mít Falkenštejn ve mně nepřítele na život a na smrt.*⁹¹

Záviš cítí zejména potřebu zajistit se po Kunhutině smrti materiálně. Nechává si od krále darovat statky kolem hradu Svojanova. Zároveň se snaží dát protivníkům najevo, že jeho vliv neklesá – tím, že donutí krále požádat tchána o navrácení Korutan. Iniciuje také výpravu proti moravským loupežníkům. Václav je šťastný, že zažívá vojenský úspěch. Tažení končí u Mikuláše – Záviš si nemůže nechat ujít příležitost ukázat mu svoji převahu. Václav zcela poslouchá Falkenštejna, je pouhou loutkou v jeho rukou, pod jeho nabádáním dokonce vnímá Mikuláše jako hrozbu, ač tu pro něho ve skutečnosti představuje naopak Záviš. Je ukázán jako slabý také tělesně: *„Václav se vyvrátí jako trouchnivá tyčka, uslyší-li řinkot mečů.*⁹² Záviš tedy krále zatím stále ovládá, náklonnost, kterou si Václava získává, však pouze předstírá, spíše je mu chlapec protivný: *„Václav je měkký člověk. Položil hlavu na Falkenštejnovo rameno. Záviš si dotek oškliví, tak je mu v této chvíli král nepříjemný. Všechno však musím strpět, uvědomuje si.*⁹³

Rudolf jako odpověď na žádost o Korutany navrhuje setkání Václava se svým synem Albrechtem, rakouským vládcem. I Albrechtovi však hodlá Záviš předvést svoji moc. Schůzka končí bezvýsledně.

Ještě mnohem dříve, než se na Pražský hrad vypraví Guta, se mezi Václavem a Závišem objevují první neshody. Václav začíná mít svůj názor, své požadavky a představy, vadí mu, že Vítkovci útočí na zboží svých odpůrců a Záviš proti nim nezakročí.

Adelheidina mise je zadržena Zdislavem ze Šternberka, který o ní hned také informuje Falkenštejna. Ten nemůže vlastně vůbec nijak zasáhnout, proto nechává Adelheidu pokračovat za Rudolfem. Na cestu se se stejným cílem vypraví také biskup Tobiáš, před římským králem argumentuje zejména slibem brzké korunovace královského páru, které už se Guta nemůže neúčastnit.

Záviš ví, že příchod královny již neoddlá. Snaží se alespoň vystupovat, jako by s ním souhlasil či si jej dokonce přál. Vydává se také za princeznu Kunhutou do kláštera, kde se ona nyní stará o jeho syna Ješka, i před ní má potřebu lživě předestřít, že je pro zemi ze všeho nejdůležitější korunovace a on se chystá stáhnout

⁹¹ Neužil 1976b, str. 48

⁹² Neužil 1976b, str. 26

⁹³ Neužil 1976b, str. 86

do ústraní. Zatím se však snaží oslabit Habsburky alespoň jinde – podnítit vzpouru šlechty proti Albrechtovi.

Rudolf Habsburský je rozezlen, že drží Záviš, škodící jeho rodu, stále ještě velkou moc. Dokonce nabádá rytíře z Kysku, aby šlechtice vlastní rukou zabil. Ten si sice nepřeje nic jiného, ale nehodlá tak udělat na přání Habsburka, k němuž má, jak již jsem zmínila výše, odmítavý postoj. Z jejich rozhovoru se však zrodí jiná myšlenka, pro Bohuše přijatelnější – že by mohl vstoupit do Falkenštejnových služeb jako špeh. V tomto rozhodnutí jej podporuje také biskup Tobiáš.

Když Záviš nedokáže zabránit příjezdu královny do Čech, je alespoň rozhodnut omezit počet lidí, kterým dovolí ji doprovázet. Jeho postoj ovšem vede jen k další roztržce s Václavem, který se na manželku těší a vadí mu, že ji jeho otčím už dopředu nemá rád. Další hádky nastávají kvůli penězům, Záviš a jeho bratr Vítek, tou dobou podkomoří, odmítají vyplácet finance na nákladné vedení dvora, které Guta a s ní i Václav vyžadují. Mezi Závišem a Gutou vládne od první chvíle přesně takové nepřátelství, jaké oba plánovali ještě dříve, než se osobně poznali.

Záviš se rozhodne posílit své postavení v království spojenectvím s uherským králem Ladislavem, které má zpečetit svazek s jeho sestrou. Václava nejprve znovu podněcuje k vystoupení vůči Albrechtu Habsburskému, aby mu potom mohl uherské spojenectví předložit jako věc výhodnou nikoli pro sebe, ale pro království. Václav se zlobí, že Záviš začal podnikat jednání v Uhrách bez jeho souhlasu, když ale Záviš promluví o touze po nevěstě, připadá králi celá věc spíš zábavná. O to víc obezřetnosti projevuje Guta a ihned Václavovi vysvětluje nebezpečí, trochu s použitím působení na city: *„Proč jsem vlastně spěchala do Čech? Mohla jsem zůstat u římského krále dál. Pobývám tu jako manželka českého krále, nebo jako trpná obdivovatelka rozpínavosti drzého Vítkovce?“*⁹⁴ Okamžitě cítí potřebu projednat situaci s pražským biskupem Tobiášem i bamberským Arnoldem, který ji doprovodil z říše. Je si natolik jista svým působením na krále, že přímo před ním plánuje s oběma biskupy omezení Závišova vlivu v království. Václav je rozpačitý: *„Mladý vladař povstal, dává najevo únavu, ale i nezáměrně hovořit dál. Připadá mu, jako by předsedal schůzce, která osnuje spiknutí proti Falkenštejnovi. Léká se událostí, které z této rozmluvy vyplynou. Nabízí Gutě ruku.*

⁹⁴ Neužil 1976b, str. 135

*Královna pohlédla významně na biskupa Arnolda. Královský pár odchází.*⁹⁵ Ještě té noci se pokouší Falkenštejna varovat, ten však vidí nejlepší možnost, jak zajistit své postavení, právě jen v uherském sňatku.

Do Uher již Záviše doprovází Bohuš z Kysku. Účastní se se svým novým pánem i vyloupení šperků po královně Kunhutě z královské pokladnice. Informuje o tom královnu a biskupa, kteří zkonstruují přepadení svatebního průvodu Heinmanem z Lichtemburka, Závišovým nepřítelem. Vyvážnou pouze Bohuš a Záviš sám. Musejí se uchýlit do opatovského kláštera, vyprosit oděv a ozbrojence, kteří je doprovodí zpět do Prahy. Odtud se potom Falkenštejn vypravuje na cestu podruhé, tentokrát již v tajnosti – do Uher ovšem vjíždí s předstíraným titulem opavského vévody.

V Uhrách je situace nejasná, Záviš přijíždí v době, kdy má navrch spíše biskup Lodomér. Posílá tedy Bohuše jednat o sňatku s ním. Lodomér se ukazuje jako velmi obeznámený, když odmítá Závišův vévodský titul: *„Snad český král povýšil nevlastního otce na vévodu? I to je na Falkenštejna podobné. Pokud vím, vládne opavské zemi kníže Mikuláš.*“⁹⁶ Celkově zaujímá k českému velmoži dost přezíravý postoj: *„Falkenštejn je z téhož licoměrného rodu jako náš král. Beze studu si berou manželku za manželkou, vymění zákonitou choť za milostnici. Můj král uvrhl svou choť do kláštera, jen aby mohl pěstovat hříšný poměr s kumánskou pohankou. Falkenštejnovi zase nevadí, že jeho příští manželka již jednou porušila řeholní slib, že má dítě a že opět žije za zdmi kláštera.*“⁹⁷ Lodomér je pevně rozhodnut plánovaný sňatek nedovolit.

Král Ladislav chystá odvetu a Záviš má být jeho pomocníkem. On sám zajme syny magnátů, s nimiž má konflikt, Závišovým úkolem pak je dovézt z kláštera Alžbětu a vězněnou královnu. Ač s vývojem situace úplně nesouhlasí, nehodlá se mu ani vzpírat. Bohuš komentuje jejich společný přístup slovy: *„Dostali jsme se mezi dva kameny. Nechceme-li zahynout, musíme výt s vlky.*“⁹⁸ Královnu jeptišky zaprou, u Alžběty se jim to však nepodaří. Sama je na ženicha natěšená: *„Věděla, kdo je Falkenštejn. Slyšela o Závišově zmužilosti, kumánské povaze lichotily povídačky o tajemném Falkenštejnově spojení s černou magií, pomocí*

⁹⁵ Neužil 1976b, str. 138

⁹⁶ Neužil 1976b, str. 177

⁹⁷ Neužil 1976b, str. 178

⁹⁸ Neužil 1976b, str. 185

keré Záviš získal českou královnou. Alžběta přestala čekat na Uroše Milutína a místo modliteb a postů se polopohanská dychtivost zasnuovala alespoň ve snách s vysněným hrdinou.⁹⁹ Svatební veselí se potom zvrhá v hotové orgie, až sám Záviš musí zakročit.

Postupně si Záviš začíná uvědomovat svoji prohru. Ladislav Kumán jej odmítá podpořit proti Habsburkům, sám neschopný zajistit klid i jen ve vlastní zemi. K tomu přicházejí zprávy, že se Václav chystá podepsat příměří s Albrechtem a že se Gutě narodil syn. A to ještě Záviš neví, že jsou jeho příbuzní postupně zbavování dvorských úřadů. Dokonce po Bohušovi posílá bratrovi Vítkovi list, Bohuš jej však odnáší biskupovi.

Nový sňatek vede Záviše také ke vzpomínkám na první ženou, se kterou žil v mládí u strýce Chalhocha na Falkenštejně: „*Nehodila ses ke mně, Gerto, ani ne já k tobě. Hodila ses spíš na selský dvorec, kde bys v zahrádce pěstovala tymián se šafránem, byla obklopena dětmi jako kuřaty, chystala milovanému muži zadělávanou slepici, čekala na něho láskyplně u plotu a večer mu podala pohár černého piva.*“¹⁰⁰ Vzpomíná také na Kunhutu, přiznává, že pro něho byla pouze prostředkem k získání moci a její syn mu stál natolik v cestě, že pomýšlel na jeho odstranění: „*Dala jsi mému jménu zvuk, mé ctižádosti příhodné pole, tvůj vrch jsem snášel velmi těžce, protože jsem chorobně ctižádostivý, často jsem tebou pohrdal, ba tě i nenáviděl. Dnes vidím, že jsem chyboval, protože tvá sláva byla i má a tys při své cestě vzhůru nezapomínala ani na mne. Stál mně v cestě jen tvůj syn Václav, žárlil jsem na něho, mnohokrát jsem se zanášel myšlenkou, že ho utratím.*“¹⁰¹ Alžběta pro něho představuje past, kterou si sám připravil. Stydí se za její prudké chování bez způsobů, ale stydí se zejména za sebe, za to, že se nechává Ladislavem přemluvit, aby s ním v čele kumánského vojska bojoval proti uherské šlechtě a arcibiskupovi. Nakonec z Uher téměř utíká, přes Alžbětiny protesty.

Mezi novomanžely vůbec vládne silné napětí. Kor když se Záviš rozhodne zanechat Alžbětu na Svojanově a do Prahy se vydat sám, aby tam nevyvolávala pohoršení. Ani tímto krokem si však příliš nepomůže, Václav je již zcela ve vlivu Guty a biskupů a Záviše posílá do ústraní.

⁹⁹ Neužil 1976b, str. 190

¹⁰⁰ Neužil 1976b, str. 208

¹⁰¹ Neužil 1976b, str. 209

V říjnu umírá prvorozený královský syn. Guta v tom vidí Falkenštejnova kouzla, posiluje se její nenávisť vůči velmoži.

Záviš se však nehodlá vzdát svého snu, moci. Rozhodne se obrátit se s žádostí o spojenectví k polskému Jindřichu Vratislavskému a posílá Bohuše s poselstvím. Ten ale list odnese k Mikuláši Opavskému a Závišovi namluví, že byl přepaden a psaní shořelo. Když zve Záviš krále na křtiny, ten si sice uvědomuje, že má Záviš narozdíl od něho dva syny, což mu závidí, ale žádné podezření nepojme: „*Nevidím žádného strašáka v tom, narodil-li se Falkenštejnovi syn.*“¹⁰² Je to opět královna Guta, kdo s rázností sobě vlastní jedná. Svolává radu, jež právě s pomocí zachyceného dopisu do Polska nakonec Václava přesvědčuje, že by mu na křtinách, konaných až v Hodoníně, mohlo jít o život. Záviš sám sobě připouští takové řešení, pohrává si s myšlenkou, že by mohl Jindřich nahradit na českém trůnu Přemyslovce: „*Zhroucený sen se může ještě vzkřísit. Nejprve jsi měl ohledy na krále Václava. On měl být záštitou a vnadidlem. Figuroval by rozšířenému království. Postava, kterou bys postrkoval z povzdálí. Ukázalo se však, že takové společenství není schopné života. Král se přiklonil k protivné straně. Podvedl tě. Proto musí ustoupit z cesty. Žádné ohledy. Chtěl jsi království s Václavem, teď bude království bez něho, spoj se třeba s rohatým!*“¹⁰³ Na druhé straně ale doufá spíš v obrát situace a řešení, které by jemu vrátilo vliv, ale Václavovi zachovalo trůn, jak ukazuje další z jeho úvah: „*Setkají-li se oba panovníci na křtinách Falkenštejnova syna, dojde i k vzájemné rozmluvě, jistě se mnoho věcí objasní. Třeba se i králova otřesená důvěra uvede na pravou míru.*“¹⁰⁴

I v tomto románě se míhá postava Anežky z Kuenringu. Mikuláš ke své matce posílá Bohuše, aby si odpočinul na cestě. Je zde zachycena jako vlídná, pečlivá, stárnoucí s elegancí, stále s něžností vzpomínající na Přemysla, obávající se Falkenštejna.

Závišovo zatčení je vyličeeno poněkud podivně. Král přijímá otčíma na Hradě a slibuje účast na křtinách s tím, že se odebere na Moravu až po Závišovi a setká se s ním a jeho rodinou tam. Na odjezdu je však velmož zastaven, zavolán zpátky a teprve zde zatčen, ač byl akt již naplánován dávno před jeho příjezdem.

¹⁰² Neužil 1976b, str. 231

¹⁰³ Neužil 1976b, str. 235

¹⁰⁴ Neužil 1976b, str. 244

Scéna má nejspíš ukázat, jakou důvěru postupně získal k Bohušovi, neboť jím se nechává přesvědčit k návratu na Hrad.

Ve věži je Záviš držen v samotě, s minimem jídla, ve špíně. Začíná u něho propukat beznadějí: „*Mám plakat, smát se, nebo se rozběhnout proti žulové zdi a rozbít si hlavu? Kdyby ho viděli protivníci, poskočí jim srdce radostným zadostiučiněním, kdyby to byli Závišovi přátelé, rozlítí se jako lvi, vezmou věž šturmem a srovnají ji se zemí.*“¹⁰⁵ Naději mu přes svého známého kněze dodává Bohuš, který se nemůže smířit s tím, že zradil Závišovu důvěru, ač kvůli tomu byl vlastně do jeho služeb vyslán. Zjišťuje od Vítka, že se rod připravuje k povstání, a Záviše o tom přes kněze zpravuje.

Pro Václava je Závišovo zatčení traumatem – obzvláště proto, že si uvědomuje, že uvězněním ještě nic nevyřešil. Na nátlak biskupa a šlechticů Závišovi odebírá statky a ačkoli je drží jen dle práva a nikoli fakticky, směřuje je s Friedrichem Mišeňským. Guta jej donutí poslat z Prahy Ješka, alespoň k sedleckým cisterciákům, a Alžbětu s novorozencem ze Svojanova do Uher. Vliv Guty ještě posiluje, že čeká a porodí královi dvojčata. Mikuláš a biskup se zase snaží krále přimět k potlačení propuknuvší vítkovské vzpoury.

Václav se nechává přemluvit když už ne k boji, tak alespoň k soudu nad Falkenštejnem. Dle zvyku má být Záviš před zasedáním upraven, to však odmítá, chce, aby král viděl, jak je s ním zacházeno: „*Z hadrů se vykotal špinavý a zarostlý Falkenštejn, dosud je vzpřímené postavy, na tváři boláky, na prstech dlouhé nečisté nehty, které si ve vězení okusuje, vlas prošedivěl, oči jsou červené a zanícené. Otevřel ústa, zuby zežloutly a rozbolavěly vlhkým, studeným sklepením.*“¹⁰⁶ Má pocit, že svou vizáží vzbudí v králi soucit. Václav však přichází tvrdý a neoblomný, posilován Gutou. Nemůže padnout jiný trest než nejvyšší.

Na jaře se královský pár odebírá do Erfurtu k Rudolfovi. Rudolf slibuje zapůjčit zeti vojáky na potlačení šlechtické vzpoury, žádá za to Falkenštejnovu smrt a podporu pro volbu svého syna (Albrechta či Rudolfa) novým římským králem. Právě mladší z jeho synů, Rudolf, je vystán do Čech v čele vojska, náhle však umírá. Guta je ze ztráty bratra zoufalá, znovu naléhá na manžela, aby dal popravít Záviše, kvůli němuž musel Rudolf do Čech.

¹⁰⁵ Neužil 1976b, str. 269

¹⁰⁶ Neužil 1976b, str. 282

Teprve smrt Ladislava Kumána a Jindřicha Vratislavského, jimiž se Vítkovci zaštiťovali jako spojenci, přiměje Václava k zahájení tažení proti odbojníkům. Do jeho čela povolává Mikuláše, ten přichází s nápadem použít Závíše k nátlaku. Zároveň je však jeho cílem minimálně stejně tak jako zisk hradů Závíšova smrt. Je to Závíš sám, kdo vyzývá Vítka, aby nevydal Hlubokou. Vítek poslouchá i proto, že má pocit trumfu v osobě biskupova bratra, jehož vězni.

Popravě je přítomen také Bohuš z Kysku, znovu se krátce objevující v Mikulášově družině. Jisté sociální vyznění dodává románu jeho proměna – panskou službou dospěl k názoru, že neexistují mezi šlechtou dobří a zlí, že jeho počáteční obdiv k Mikulášovi byl jen šálení. Nalézá sám sebe mezi chudinou, v pomoci potřebným.

3.6. Ludmila Vaňková a její tetralogie *Lev a růže*

Ludmila Vaňková je autorkou celé řady románů, které se i dnes zase znovu vydávají.¹⁰⁷ Přesto data z jejího života zůstávají známa minimálně, navíc ještě často ve zkreslené podobě.¹⁰⁸

Ludmila Vaňková se narodila roku 1927 v Praze jako dcera vrchního ředitele Národní banky, který však byl za okupace zatčen a ještě v tomtéž roce 1942 popraven. Po válce studovala sociologii a psychologii na filozofické fakultě UK, školu však musela jako národní socialistka rokem 1948 přerušit a dokončila ji až na počátku 70. let. Působila jako redaktorka v Československém spisovateli, časopise *Divadlo* a v Albatrosu, od roku 1973 byla nucena vykonávat profesi výhybkářky. Provdala se za akademického malíře Josefa Paukerta a společně vychovali syna Jana, který se prosadil jako programátor a hudební skladatel.

¹⁰⁷ vydává nakladatelství Šulc-Švarc, např. v roce 2009 se jedná o romány *Cestou krále*, *Genesis*, *Jsmé jedné krve* a *Ty jsi dědic svého otce*

¹⁰⁸ takový je medailon k padesátinám MOLDANOVÁ, D. Padesátiny Ludmily Vaňkové. *Literární měsíčník*, 1982, roč. 11, č. 5, str. 121 - zřejmě jen omylem posouvá datum narození z roku 1927 do roku 1932, když 1982 mluví o autorčiných padesátinách, zejména ale zamlčuje její problémy s režimem – ty přiznal Viktor Budín v medailonu k rozhovoru s Vaňkovou - BUDÍN, V. Nějak to dopadne. *Nové knihy*, 1995, roč. 35, č. 46, str. 3 a v jiném rozhovoru o nich promluvila i sama autorka - FRÝDL, M. O současnosti až jindy. *Telegraf*, 1994, roč. 3, č. 23, str. 4; bezkonkurenčně nejlépe informace o životě a díle Vaňkové shrnuje JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl druhý M-Ž*. Praha: Brána; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998

Do literatury vstoupila Vaňková v roce 1962, a to veršovanou pohádkovou hrou *Princezna a šašek*. O celých patnáct let později vyšla její první díla prozaická – román *Král železný, král zlatý*, který otevřel trilogii (později prezentovanou jako tetralogii se zahrnutím volného pokračování *Žebrák se stříbrnou holí*) *Lev a růže*, a dobrodružný román s prvky sci-fi *Mosty přes propast času* konstruující znovuožívání Země po globální katastrofě.

Román *Král železný, král zlatý*¹⁰⁹ vypráví příběh Přemysla Otakara od jeho narození přes dospívání vedle protěžovaného staršího bratra Vladislava, odboj proti otci, manželství a nemanželský poměr s Anežkou z Kuenringu až po sňatek s Kunhutou a narození dědice Václava. Záviš z Falkenštejna se tu objevuje několikrát jako jedna z vedlejších postav. Vyrůstá v družině stejně starých šlechtických chlapců, kterým se věnuje sám král. Ten se také pro Záviše stává velkým vzorem a po jeho boku se chlapec touží účastnit bitvy proti Kumánům. Narozdíl od bratra Vítka na to ale není ještě dost starý, což poměrně těžko nese. Přemyslovi tím připomíná vlastní pocity druhorozeného.

Bitvy u Kressenbrunnu se Záviš již účastní, šestnáctiletý, a při nečekaném útoku mladšího uherského krále Štěpána dokonce zachrání Přemyslovi život, což sám odnáší těžkým zraněním: „*Když srazil uherského krále, kdosi ze Štěpánových lidí po něm mrštil sekerou. Tenhle chlapec z jeho nejdražších to postřehl včas a vrhl se vpřed, aby ránu zachytil vlastním tělem. Těžká zbraň se smekla po štítu, který nestačil zmírnit její pádnost, a promáčkla plát rytířovy zbroje. Pustil štít, lapaje po dechu. Do nechráněného boku, odhaleného škvírou v znetvořeném brnění, vrazil v posledním pokusu o útok kumánský jezdec dlouhé, těžké kopí. Strašná ráda vynesla zasaženého ze sedla a hodila ho přímo na krále.*“¹¹⁰ Nad vážně zraněným mladíkem pak král poněkud prorocky prohlašuje: „*Ty neumřeš, Záviši. Rytíř jako ty nepadne v prvním boji. Vykonáš ještě mnoho slavných činů. Jednou nebude Čecha, který by neznal tvoje jméno: Záviš z Falkenštejna.*“¹¹¹

Kunhuta se poprvé objevuje při škádlení se se strýcem Štěpánem. Působí jako bezstarostná mladá dívka, poměrně dobře se ale orientující v politice. Štěpán ji chce vdát za tatarského chána, což však Kunhuta se smíchem odmítá, vědoma si své ceny. Jako možný nápadník ji láká spíše český král, kterému ji přislíbil děd Béla.

¹⁰⁹ VAŇKOVÁ, L. *Král železný, král zlatý*. Praha: Melantrich, 1977

¹¹⁰ Vaňková 1977, str. 182

¹¹¹ Vaňková 1977, str. 185

Při prvním setkání jsou jeden druhým naprosto okouzleni. Takto vidí král svoji nastávající: „*Útlá dlouhá šíše nesla jako pružný stvol nádherný květ její hlavy s korunou vlasů barvy roztaveného zlata. Který nedostižný umělec by dokázal vykouzlit směle vzepjatý, hrdý oblouk obočí černějšího než nejtemnější noc nad dlouhými, prohnutými řasami, které stínily oči, jejichž barvu v první chvíli nerozeznal? Byly jako letní bouře, když mračny vzdorně proráží jediný zlatý paprsek.*“¹¹² Novou královnu si brzy velice oblíbí jak králova teta Anežka, tak jeho mladičtí družiníci. Krále to těší, se smíchem se před tetou vychloubá, jak se na ni dívá jeho nejoblíbenější svěřenec, Závíš z Falkenštejna.

Když královna porodí mrtvého chlapce a sama vyvázne jen stěží, vytvoří se mezi ní a Přemyslem propast. On je paralyzovaný představou, že by ji mohl ztratit, ona se bojí, že ji manžel zapudí, protože nebyla schopna přivést na svět dědice živého. Když se pak Přemysl dostane do konfliktu se svým bratrancem Filipem, arcibiskupem salcburským, ten mu vmete do tváře, že se královna stýká s Falkenštejnem, který sice doprovázel z Prahy do Rakous mladého Fridricha Babenberského, syna někdejší možné dědičky Rakous a Přemyslovy švagrové Gertrudy, a v Rakousích se také oženil, dle Filipa se pak ale navrátil do Prahy, aby dělal společnost královně. Přemysl se okamžitě vydává na Hrad, ale zjišťuje, že se nic takového neděje a Filip jej chtěl jen podráždit. Vůči Závíšovi ovšem zůstává ostražitý, protože si správně povšimne, že je mladý šlechtic do královny až po uši zamilovaný. Jako jediný šlechtic z českých zemí pak Závíš dokonce chybí na křtu prvního královského potomka, dcery Kunhuty, aniž by zde však bylo řečeno, na čí popud se tak stalo, zda nepřijel ze svého rozhodnutí či zda nebyl pozván.

Král si nachází nové oblíbence a zejména ve své blízkosti drží syna Mikuláše. V jednu chvíli se kvůli synově zbrklosti ocitá ve značném nebezpečí a je šťastnou shodou náhod, že se právě na témže místě nachází Závíš a může svému panovníkovi znovu zachránit život. Přemysl jej za to znovu zve ke dvoru a šlechtic přijímá. Vedou spolu rozhovor, který jednak přiznává rodičí se nespokojenost Vítkovců s královým počínáním a jednak ukazuje něco z Falkenštejnovy povahy, když velmož přiznává, že se křtu malé Kunhuty neúčastnil kvůli úmrtí své ženy při porodu. Je to pro něho téma velmi bolestné, ne snad kvůli ztrátě blízkého, ale naopak kvůli tomu, že pro něho manželka nikým blízkým nebyla, měla pouze

¹¹² Vaňková 1977, str. 213

sloužit k zajištění potomků: „*Myslím na ni a nedokážu si vybavit její tvář ani její hlas. Myslím na to, kdo byla matka mého dítěte, žena, která nosila mé jméno a spávala v mém loži. Nevím. Nikdy se to už nedovím. A přitom jsem její vrah.*“¹¹³ Do Prahy přijíždějí právě ve chvíli, kdy královna po dalším těžkém předčasném porodu mrtvého dítěte bojuje o život. Přemysl cítí vinu, Záviš ji však nevidí a vyčítá králi, že v posedlosti po dědici riskuje život Kunhuty. Raději potom znovu opouští Prahu.

Na Krumlově se pravidelně setkává Anežka z Kuenringu se synem Mikulášem. Při jedné takové schůzce urazí před matkou královnu Kunhutu a přítomný Záviš mu kvůli tomu vynadá. Spor se sice brzy zažehnává, ale v Mikulášově nitru se rodí záporný vztah k Falkenštejnovi.

Záviš se rozhoduje podpořit Konradina a Fridricha Babenberského v jejich boji o země, na něž si činí nároky. Ve druhém případě se tak vlastně staví proti Přemyslovi. Oba mladí jsou však v bitvě zajati, Záviš pak sotva vyvázne živý. Náhodou se na cestách setká s Filipem Sponheimským, který pokračuje ve své snaze pomluvit českého krále a tvrdí, že to byl Přemysl, kdo mezitím inicioval svými penězi Fridrichovu popravu. Záviš nemůže uvěřit, že by tak jednal jeho stále ještě velký vzor a okamžitě se vydává na Pražský hrad. Přemysl se cítí obviněním tak ponížen, že místo aby je vyvrátil (z rozhovoru je patrné, že je pro něho informace o Fridrichově smrti naprostou novinkou), Falkenštejna ve zlosti vyhazuje z Prahy. Svoji právě zrozenou nenávist ke svému někdejšímu rytíři přenáší i na Kunhutu. Záviš potom již úplně mizí ze scény. Poslední událostí románu důležitou pro jeho příběh je narození Přemyslova dědice Václava.

Román *Zlá léta*¹¹⁴ zachycuje období od Moravského pole po návrat vězněného Václava do země. Falkenštejn se zde stává již jednou z hlavních postav, vystupuje jako ochránce země a královské rodiny, ale také jako otec dospívající dcery Ulriky.

Do bitvy Záviš nezasahuje, noc před ní však přichází svého krále varovat před možnou zradou Miloty z Dědic a nabídnout mu svá vojska, čekající zatím na Rudolfově straně. Jen v narážkách se vracejí k minulým událostem, Přemysl Závišovi vyčítá, že se proti němu postavil ve špatnou chvíli a zapříčinil jeho porážku, Záviš vysvětluje, že nic takového nechtěl, ale doba mu přišla nejvhodnější

¹¹³ Vaňková 1977, str. 288

¹¹⁴ VAŇKOVÁ, L. *Zlá léta*. Praha: Melantrich, 1978

na prosazení vlastních požadavků, vytvoření samostatného jihočeského státu nezávislého na českém králi. Přemysl jeho pomoc odmítá, má pro to ale zcela specifické důvody. Nevěří, že by v bitvě mohl zvítězit, počítá s možnou smrtí a cítí, že by Záviš mohl být cenný v následující neklidné době. V tomto duchu píše také dopis královně: *„Zbývá jiskřička naděje a musím za ní jít, dokud ji neuhasí krev. Stane-li se tak, bude to i ta moje. Ty přijmi bez váhání každou pomocnou ruku, která se ti nabídne. Přijmi a nepřemýšlej, zda také nezavinila mou smrt. Mnozí z těch, kteří se bouřili proti mně, mají šlechetná srdce a ve chvíli zmaru se zděsí toho, co způsobili možná nevědomky, nedohlédajíce konce věcí. Také oni měli svou pravdu a nebyli králi, aby viděli dál.“*¹¹⁵

Královna je zprávou o manželově smrti zdrcena a hned povolává na pomoc markrabího Otou. Brzy ale získává naději, že Přemysl možná z bitvy vyvázl a skrývá jej některý vídeňský měšťan. Zcela se upíná k této možnosti, s jistotou předestírá před Otou, že má zemi jen dočasně chránit, než se navrátí její panovník. Ota má však od počátku cíle poněkud jiné, celý podnik mu má zejména vynést zisk.

Naopak Záviš se zavazuje před vystaveným tělem mrtvého Přemysla chránit svoji zemi a tato jeho tichá přísaha jej bude provázet až do konce života a motivovat veškeré jeho jednání. Okamžitě zahajuje tažení proti drancujícím braniborským oddílům.

Již v prvním díle série je patrné, že se Vaňková vyžívá v milostných scénách. K jedné takové nyní málem z Otova popudu dochází mezi ním a královnou: *„Musí ji dostat dřív, než spustí pokřik. Vrhł se k ní tak prudce, až se zapotácela. Dopadli na dřevěnou výplň dveří. Umlčel ji svými rty. Jednou rukou ji pevně objímal, zatímco druhou tápal po klíči.“*¹¹⁶ Kunhutě se však podaří se svého svůdce zbavit. Otovo chování ji donutí jednat s Rudolfem, i ten se ale po ní dívá více než okouzleně. Kunhuta, stále ještě přesvědčená, že se manžel vrátí a ona jen musí získat čas, slibuje již předjednané sňatky dětí.

Závišova dcera Ulrika je vychovávána v pohledském klášteře. Nudí se zde a v převleku za chlapce (u Vaňkové oblíbený motiv použitý již dříve např. na osobě Anežky z Kuenringu, jež se seznamuje s králem jako mladík Hagen) koná vyjížďky do okolí. Při jedné z nich se setkává s Hynkem Krušinou z Lichtemburka, budoucím manželem. V klášteře se pak seznamuje také s královnou a jejími mladšími dětmi,

¹¹⁵ Vaňková 1978, str. 13

¹¹⁶ Vaňková 1978, str. 36

Václavem a Anežkou, putujícími na svatbu do Jihlavy. Krátce poté je ale klášter přepaden rozdivočelými braniborskými vojáky a jen díky včasnému zásahu Lichtenburků Ulrika přežívá. V klášteře však již není bezpečno a dívka je poslána za otcem.

Královna Kunhuta se do Jihlavy odebrá s pocitem, že se zde potká s domněle zesnulým manželem. Místo toho ji tu vyhledávají jeho zrádci. Nejprve přijímá do svých služeb Milotu z Dědic, pak při turnaji pozoruje Závaše, jenž se zde bije na život a na smrt s Přemyslovými vrahy a po svém vítězství veřejně opakuje přísahu danou mrtvému Přemyslovi: *„Prohlašuju slavnostně a stvrzuju to rozhodnutím božího soudu, že jsem nenajal ničemné vrahy ani svým jménem, ani jménem římského krále. Krev nevinného mrtvého a moje vlastní ať dosvědčí mou přísahu. Složil jsem ji ve Vídni nad mrtvým tělem svého krále a opakuju ji tady, přede všemi: Budu chránit jeho zem, jeho choť i jeho děti ze všech svých rytířských sil, za cenu svého majetku i hrdla, proti každému a všem, kdo by po nich vztahovali ruku. Budu se při tom řídit jako on pouze svým svědomím. Nad ním a nad mou přísahou nestojí žádný soudce z tohoto světa.“*¹¹⁷

V Jihlavě se také poprvé nějakým způsobem projevuje mladý Václav. V rozhovoru s přítelem ukazuje, že není nechápavým dítětem, ale naopak si dobře uvědomuje situaci: *„Dospělí kupodivu nepředpokládají, že bych si taky mohl něco myslet. A já je při tom musím nechat, protože bych se nic nedověděl. Dávali by si přede mnou pozor na řeč.“*¹¹⁸

Krom toho, že chrání královské zboží, stává se Falkenštejn po odjezdu z Jihlavy také napln otcem. S trpělivostí vylouvá dospívající dceři a synovci zamilovanost, mezi příbuznými nežádoucí. Ulrika jej potom překvapí tím, jak zarputile odmítá sňatek – bojí se, že stejně jako její matka zemře při porodu. I zde Závaš projevuje pochopení a navrhuje dceři prozatím odložit její zasnuby s Hynkem z Lichtemburka, které v Jihlavě domluvil s jeho otcem.

Závaš chce navázat kontakt s královnou. Posílá k ní zatím svého bratra Vítka, dovídá se ale od něho pouze to, že ji i krále nechal Ota odvléci na Bezděz. Reaguje útokem na Budějovice. Ulrice, jež jej při tom doprovází, připadá jako nesmrtelný hrdina a jeden z jejích strýců poprvé pronáší větu, která jí i mnoha dalším vyvstane na mysli v celé trilogii ještě několikrát: *„Říká se, že má smlouvu*

¹¹⁷ Vaňková 1978, str. 92

¹¹⁸ Vaňková 1978, str. 76

*s ďáblem.*¹¹⁹ A další vývoj událostí jako by jeho slova potvrdil, Záviš je těžce raněn, zotavuje se ale prakticky přes noc. Jeho velkým cílem je zaútočit na Bezděz a osvobodit odtud Kunhutu a krále.

Kunhuta z Bezdězu smí odjíždět, ale sama. Změnit se to pokusí Hynek z Dubé vydávající se za Otova posla. Zdejší purkrabí však odhalí léčku, Václava zavírá ve věži a z hradu nechává odjet pouze Kunhutu s dcerou Anežkou. Vaňková zde řeší otázku Kunhutina vztahu k synovi velmi jednoduše – královna by bez něho neodešla, je z hradu vylákána a po celou dobu věří, že Václav odjíždí s ní.

Z Bezdězu je královna dovezena do Znojma, kde poprvé vidí Přemyslovy ostatky. Dále jí Rudolf vykazuje k užívání Opavsko, jehož pán, Mikuláš, je stále v uherském zajetí. Královna tam cestuje v mužském přestrojení (opět tento oblíbený motiv), je přitom přepadena a zachráněna Závišovou družinou. Svě vysvoboditele zve na hrad, aniž by tušila, o koho se jedná. Když před ni Falkenštejn předstoupí, chce jej nejprve soudit jako zemského škůdce, pak si ale vzpomene na dopis od Přemysla a je rozhodnuta šlechtice nechat bez trestu odejít. Ten se jí však kácí u nohou pod tíhou zranění, která v potyčce utržil. Královna dává najevo značnou starost o svého někdejšího rytíře, přesto jej na Hradci nenechává a jeho švagr Hroznata jej odváží uzdravit se na Průdník.

Na Průdník za otcem míří také Ulrika, předchozími událostmi, jež zažila na Krumlově, přesvědčená o sobeckosti mužů a trpném údělu žen. Cestou se neplánovaně zastavuje u královny a přes veškerá očekávání nachází otce právě zde, s loutnou bavícího sezvanou společností. V následujících dnech se s otcem silně sbližuje, konečně získává skutečného rodiče.

Malý Václav zatím trpí ve vězení v Žitavě hladem a zimou. Pokus o jeho záchranu, který organizuje Hynek z Lichtemburka, ztroskotává, naopak je odvezen ještě dál od domova. Ač je svými vězniteli vnímán jako slaboduchý prostáček, ukazuje se naopak jeho vysoká inteligence. Když se dovídá o Falkenštejnově pobytu u matky, přijímá to jako fakt, přesvědčen, že matka vždycky ví, co dělá. Postupně dokonce pocítuje k Závišovi náklonnost za to, že se stará o bezpečí a pohodlí jeho matky a sestry Anežky.

Zatímco mezi Závišem a Kunhutou stále leží překážka rozdílného společenského postavení, objevuje se jiná žena, ke které Záviš začne cítit podobný

¹¹⁹ Vaňková 1978, str. 108

obdiv jako ke své královně – uherská princezna Alžběta, tou dobou jeptiška, přicházející si vyžádat výkupné za vězněného Mikuláše. Poprvé se setkávají na cestě a Závíš je okouzlen a překvapen jejím vzhledem: „*Jediné, co z ní bylo vidět v jejím zakuklení, byl ušlechtilý ovál tváře. Byla o hodně mladší než on. Šikmé, mandlové oči se dívaly směle a bez rozpaků přímo do jeho. Usmála se skoro vyzývavě, ukazujíc dvě řady pevných bílých zubů mezi rty, jejichž červeň možná nebyla úplně přirozená. Jeptiška! Spíš vypadala jako milostnice nějakého chána. Příměs kumánské krve v jejích žilách byla patrná na první pohled.*“¹²⁰ Nejprve Alžběta nadchne Ulriku, přes ni se potom dostane také k jejímu otci, s nímž prožije vášnivý románek na Prúdníku. Ulrika si připadá podvedená, královna žárlí a konečně si uvědomuje, že k Falkenštejnovi cítí víc než jen vděčnost za jeho služby. Sama se bojí své touhy, pomoc hledá u olomouckého biskupa. Ten pro ni má ale pouze odsouzení – za něco, co zatím ještě ani nespáchala. Prchá od něho pouze v Závíšově doprovodu a na cestě dvojice tráví v domku jakéhosi vesničana svoji první společnou noc.

Z uherského zajetí se na Hradec vrací Mikuláš. Kunhutě je vděčný, že za něho zaplatila vysoké výkupné, zprvu se zdá, že by spolu mohli minimálně vycházet. Mikuláš se rozhoduje tolerovat také Závíšovu přítomnost, brzy se však mezi oběma muži začínají projevovat neshody a ze Závíšovy strany nastupuje značná žárlivost.

Situace v zemi se stává kritickou. Na sněm české šlechty, svolaný pražským biskupem do Prahy, je zván i Falkenštejn, odmítá však účast, neboť jej vnímá jako krok vylučující z rozhodování o dění v zemi královnu. Ta zatím zvažuje jinou nabídku, ovdovělý Rudolf ji zve ke svému dvoru s jasným podtextem, že do budoucna by mohli uvažovat o sňatku. Kunhuta raději předstírá, že nepochopila. Ani kdyby se chtěla stát Rudolfovou příští chotí, nyní již nemůže, zjistila, že čeká dítě se Závíšem.

Závíš je vyhlídkou na společného potomka nadšený. Za účasti vratislavského biskupa pak v tajnosti probíhá sňatek. Syn přichází na svět bez nejmenších potíží. Problematická je však reakce jeho sester, Anežky a Ulriky. Obě svazek jejich rodičů velice pobuřuje.

¹²⁰ Vaňková 1978, str. 183

Ulrika se na otce zlobí natolik, že donutí Hynka k urychlenému sňatku a odjíždí s ním do Prahy. Tam se v ní však znovu ozve strach z mateřství a utíká od muže do kláštera, k další dceři královského páru Kunhutě. S ní se potom stará o nemocné morem a jednoho dne zachraňuje i malé děvčátko Anežku – ta se později stane jednou z hlavních postav celé tetralogie jako milenka krále Václava.

Román končí chvílí, kdy Ota Braniborský konečně vrací svého malého zajatce. Václav je všemi vítán, pro něho samého má však smysl přivítání jedině, matčino: „*Po zjizvených tvářích, poznamenaných bitvami a nepohodou, stékají slzy. Ale já nepláču. Je jen jediná tvář, před kterou nejsem králem. Je nevyzpytatelně krásná, ale je daleko. Nebo ne? Maminko! Budeš-li mě vítat před branou města, jako jsi vítávala mého otce, budu plakat já. Královna jsi ty a já jsem tvoje dítě.*“¹²¹

Román *Dědici zlatého krále*¹²² navazuje přesně v okamžiku, kdy končí Zlá léta. Václav přijíždí na Hrad a dostává dva poněkud protichůdné listy – panoš Jan přináší zprávy od jeho matky, Závíšova dcera Ulrika od sestry Anežky. Václav zve do Prahy obě ženy. Anežka přijíždí první, v doprovodu Mikuláše Opavského – což nikoho nejen nepobuřuje, ale vlastně ani nezajímá. Václav si je vědom, že s matkou tomu bude úplně jinak, hraje tedy dál prostáčka zcela závislého na biskupovi a v tomto tónu mu plánovaný příjezd Kunhuty oznamuje: „*Přece jsi mi řekl, že o záležitosti mé rodiny se starat nebudeš. Netroufl jsem si tě obtěžovat. Máš tolik starostí se správou země. Jenomže bych chtěl, aby její komnata byla připravená a nevím, jak to mám zařídit.*“¹²³

Závíš přijíždí za Kunhutou o něco později. Krále si získává paradoxně tím, že se o to vůbec nijak nesnaží. Vůbec na nic si nehraje a stejně tak nepřistupuje na Václavovu hru na nechápajícího hlupáka: „*Blbeček. Hrál jsem ho ten den co nejúspěšněji. Hrál jsem ho tak dobře, až mě mrzelo, že si toho nevšímá. Ani ho nezajímalo, může-li mě ovlivnit natolik, aby mohl poroučet v hradě mého otce. Purkart z Janovic, biskup a všichni jejich přívrženci se chystají k velkému boji. Vznešeně si jich nevšímá. Ačkoli o nich ví, neutrousil jedinou poznámku, která by jim v mých očích uškodila. Netvářil se, jako že s mou matkou nic nemá.*“¹²⁴

¹²¹ Vaňková 1978, str. 316

¹²² VAŇKOVÁ, L. *Dědici zlatého krále*. Praha: Melantrich, 1979

¹²³ Vaňková 1979, str. 10

¹²⁴ Vaňková 1979, str. 16

Václav celkem bez odporu vyměňuje korunní radu a staví Závěše do čela vojska, jež má získat zpět neoprávněně obsazené královské hrady. Vzápětí je Závěše zastížen na Prúdníku, jak se zde stará o svého a Kunhutina synka Jana. Z dalšího textu je patrné, že Jan pobývá na Opavsku, se kterým počítá Závěše do budoucna jako s jeho dědictvím.

Biskup a jeho strana se nedokáží smířit se ztrátou moci a obrací se na římského krále. Ten píše Václavovi, že dokud se poměry mezi českou šlechtou nevyřeší, nemůže pustit do Čech svoji dceru, budoucí českou královnu. Václav problém řeší v první řadě se Závěšem – nikoli jako se svým bezvýhradným rádcem, ale jako s partnerem, který má čas od času užitečný nápad. Závěše slibuje smířit se dočasně se vzbouřenými.

V Chebu probíhá svatba královských dětí – Anežky s Rudolfem, Gutou s Václavem. Závěše jako nepozvaný zůstává před hradbami, a to s vojskem, pokud by se věci měly někam zvrtnout. Předtím ale instruuje Václava, jak si má počínat o svatební noci. Ten se tak s Gutou skutečně sblíží. V Chebu je také domluvena svatba Mikuláše Opavského a Rudolfovy neteře Justiny. Rudolf, ač znovu ženatý, dál svádí Kunhutu. Za její odmítnutí se mstí – rozhoduje se, že nepustí dceru do Čech, pokud nebude vyměněn zemský správce. Přeje si na tento post Mikuláše. Václav požadavek odmítá. Cítí, že na formulaci tohoto ultimáta měl vliv i pražský biskup a rozhoduje se jej potrestat – tím, že bude muset veřejně oddat Kunhutu a Závěše, neboť jejich předchozí sňatek je považován za neplatný, když jej Václav předem neodsouhlasil.

Svatba skutečně probíhá, a to zcela jako Václavův podnik. Krátce po ní však Kunhuta onemocní. Stihne si ještě dovézt do Prahy malého Ješka a strávit s ním několik týdnů, pak ale v přítomnosti Závěše umírá. Ten je naprosto zdrcen a celá jeho osobnost se proměňuje, jak reflektuje s jistými obavami Václav: *„Vyčítá si teď kdedo. Že ještě nevyhnal Albrechta z alpských zemí. Že ho nenapadlo sesadit Rudolfa a podplatit kurfiřty, aby mě zvolili římským králem. A nejvíc si vyčítá, že byl milován. On, Závěše z Falkenštejna, měl bez řeči zmizet a rozplynout se, když se pomstychtivému duchu mého otce zachtělo právě v něm se vrátit do života. Závěše je strašně složitý. Umřela žena, kterou miloval. Měl by ji oplakat a žít. Nepláče. Je přece hrdina. Místo toho nespí celé noci a marně zahání šílené představy, že se na*

*ni pomstil duch mrtvého za jeho nesplněný slib. Strašně složitý. K nepochopení.*¹²⁵ Závaš se snaží svoji přísahu přehodit na Václava, vychovat jej do podoby jeho otce, což mladému panovníkovi nahání obavy. Zcela jinak přistupuje Závaš i k plánovanému tažení na Moravu. Oproti dřívější představě nechává krále vést vojsko, ač je stále po jeho boku a chrání jej. Co mu nevychází je žádost k Václavovi, aby udělil Opavsko malému Ješkovi. Václav ctí přání otce ponechat vévodství Mikulášovi.

Po smrti Kunhuty se Závaš přestává obávat své vlastní, dokonce při moravském tažení až příliš riskuje. Fakt, že vždy vyvázne nezraněn, vede k oživení pověsti o jeho čarodějnických schopnostech. Závaš nařizuje popravy zadržených moravských loupežníků, Václav zmírňuje v případě Fridricha ze Šumburka rozsudek na utěti prstu. Zde si také král po noci strávené s milenkou uvědomuje, jak velmi mu začíná chybět Guta. A jak místo něho vládne Závaš, který plánuje spojení s uherským králem proti Albrechtovi, zatímco Václavova diplomatická aktivita by mnohem raději směřovala k vyjednání příchodu manželky, případně by se také obrátila do Polska.

Při dobývání jednoho z loupežnických hradů se Závaš opět chová silně nezodpovědně, ránu, jež by snadno mohla být smrtelnou, však místo něho chytí jeho zeť, chránící tchána na přání Ulriky. Pro Závaše to znamená výčitky svědomí, našťastí mladý Lichtenburk zranění přežije.

V touze získat Gutu přistupuje Václav na jednání s Albrechtem. Od počátku je jejich vztah napjatý. Už jen domluvit se, na čím území se bude jednání odehrávat, je velmi náročné. Navzájem si jsou protivní, mají až příliš rozdílné povahy. Za vítěze jednání se považuje Václav, zdá se, že pohrůzkou, že jinak požádá o zrušení manželství, by si mohl vynutit Gutino vydání. Anežku však mladému Rudolfovi posílá hned, bez podmínek.

Závaš si na jedné straně užívá přízeň Václava i skutečnost, že jeho a Kunhutin pětiletý Jan s nimi pobývá na Hradě, všemi rozmazlován, na druhé ale řeší konflikty s dcerou, která se na něj zlobí za Hynkovo zranění. Ulrika však udržuje dobrý vztah alespoň s králem, je vnímána jako první žena pražského dvora a Václavem samotným dokonce bývá uváděna ke stolu.

¹²⁵ Vaňková 1979, str. 61

Hynek z Lichtemburka se zotavuje natolik, že se pouští do přepadů biskupského zboží. Biskup je rozezlen, stěžuje je si nejen u svého krále, ale i u římského a také u svých církevních nadřízených, mohučského arcibiskupa a snad i papeže, což zase popuzuje Václava. Obviňuje Záviše, že je se zetěm na akcích domluvený. Hynek se musí biskupovi omluvit.

Konečně má Václav získat svoji manželku. Vyjíždí jí naproti do Kadaně, obklopen všemi hodnostáři krom Falkenštejna. Z říše přitom Gutu doprovází spolu s biskupem Závišova dcera. Václav doufá, že poslechnou jeho rozkazu a Guta přijede bez německého doprovodu – to se ale nezdaří tak docela. Každopádně je nová česká královna velmi zamilovaná do svého chotě a příliš nesmělá na to, aby chtěla nějakým způsobem směřovat jeho kroky.

V Praze připravuje královnino uvítání Záviš a ukazuje přitom, jak silné je jeho postavení v zemi. Gutě, která před ním cítí strach, věnuje skvostný hedvábný šátek, z čehož ona není vzhledem k povaze jejich vztahu nijak nadšená: *„Všichni hlasitě obdivovali vzácnou cizokrajnou práci, když jí ho před hostinou položil kolem ramen. Odvážný kupec ho za závratnou částku přivezl s nasazením vlastního života až ze země daleko na východ za božím hrobem. Gutu pátil na ramenou jako pekelný oheň. S odporem se do něho halila, strnulá a ochromená, jako by se jí dotýkala smrt, a neodvažovala se ho sejmout, když její choť tak zjevně sdílel všeobecné nadšení pro jeho podivuhodnou krásu.“*¹²⁶ Z pověrčivosti pak Guta při první příležitosti šátek pálí. Začíná se však bát nejen Záviše, ale také Ulriky. A právě Ulrika si uvědomuje nebezpečí, které jejímu otci od na první pohled bezbranné Guty hrozí.

Václav je z vývoje situace nejprve trochu bezradný. Tušil sice, že bude z domova Guta proti Závišovi zaujatá, ale měl pocit, že si ji Záviš získá stejně snadno jako kohokoli jiného. Jenomže Záviš se o to nesnaží, protože Guta nesplňuje jeho představy o české královně. Václav cítí, že mu otčímovo chování začíná vadit – a to nejen chování vůči Gutě, ale i vůči němu samému, rád by vedl svůj život jiným směrem, než jaký mu Záviš vytyčuje: *„A já se mám dát vléci po cestách, které nejsou, nebudou, nikdy nemůžou být moje? Mám poslušně cupitat za jeho stínem, bojácný a vděčný za to, že za mne dělá mou práci? Proč mou? Proč má být moje práce zrovna ta, kterou neumím? I jiní králové mají vojevůdce. Ani můj otec*

¹²⁶ Vaňková 1979, str. 115

nebojoval všude sám. Ale Vok z Rožmberka, Purkart z Janovic, Milota z Dědic mu nikdy neříkali musíš – ani ve Štýrsku, kde se bili sami bez něho. On to říkal jim. Nedovedu si představit, že bych někdy mohl poroučet Závishi. A nechci válčit.“¹²⁷ Zatím však cítí, že Závise stále potřebuje. Alespoň odkládá korunovaci – zdá se mu, že by při ní působilo trapně hmatatelné nepřítelství mezi dvěma jeho nejbližšími. Poněkud naivně věří, že se napětí mezi nimi časem podaří odstranit. Přitom se ale i mezi ním samotným a Závishem začíná rýsovat propast. Václav nejen miluje Gutu, ale také tráví čas v jiné společnosti než otčimově. Projevuje se také odlišnost jejich politických cílů. Václav jedná bez Závishova vědomí s Mikulášem o situaci v Polsku, Závish zase neinformuje Václava, že zjišťoval, co se děje v Uhrách.

To, co nejprve vypadá jako konfrontace mezi Závishem a Václavem, nakonec ústí v myšlenku, že by bylo nejlépe získat uherské spojenectví sňatkem. Je to král, kdo připadá na možnost spojit jím Závise a Alžbětu. Velmoži stačí vzpomínka na jejich někdejší románek, aby ihned souhlasil.

Smrtelným má být pro Závise fakt, že se Ulrika po celých pěti letech konečně sblíží s manželem a poprvé s ním otěhotní. Stává se citlivou, obává se smrti při porodu a přicházející zpráva, že se její otec chystá k novému sňatku, a to konkrétně s Alžbětou, s níž se stýkal již na Hradci, ji rozzlobí. Rozhodne se, že Hynek musí Závise zabít, aby tím v podstatě pomstil smrt její matky, kterou zapříčinil porod jí, Závishova dítěte. Hynek sice provede přepadení, ale zabít Závise nedokáže, čímž vlastně splní Ulrikou vymyšlenou zkoušku.

Závish se však do Uher nakonec přece jen odebírá. Přijíždí ve chvíli, kdy je král Ladislav pokořen, Alžběta střežena v mužském klášteře a biskup Ladomér se rozhodně staví proti jejímu sňatku. Král však přepadne a zatkne hrající si děti magnátů, čímž získává rozhodující výhodu do dalších střetů. Závish pak nastrkuje do kláštera svého sluhu jako novice a s jeho pomocí se dostává k Alžbětě. Ta se mu nadšeně vrhá kolem krku. Až má Závish pocit, že konečně nejedná v rámci své někdejší přísahy, ale poprvé po dlouhé době sám za sebe: „*Dosud se usmíval při vzpomínce na samozřejmost toho bláznivého objetí. Jako nikdy se cítil sám sebou. Žena, která ho líbala, nepatřila do královské stínohry, ačkoli i ona byla z rodu králů. Šeptala pouze jeho jméno a v černém zrcadle jejich očí se neodrážela jiná*

¹²⁷ Vaňková 1979, str. 131

tvář.¹²⁸ Sňatek pak má poněkud nedůstojný průběh, ale to již Závišovi náladu nijak nekazí.

Na Ronově přichází na svět první Falkenštejnův vnuk, Ulričin syn – na Pražském hradě zase první syn Václavův. Záviš je po celou tu dobu v Uhrách, odkud jen čas od času přicházejí do Prahy znepokojivé zvěsti o řádění kumánského krále.

Záviš zmeškává i další jednání Václava s Albrechtem. Na Gutiny prosby je to Václav, kdo zajíždí za svým protivníkem. Albrecht se obklopuje po zuby ozbrojenou družinou, až Václava dokonce napadá, že by mohl být zavražděn a jeho švagr by se pak klidně mohl ujmout českých zemí jako poručník novorozeněte. Jednání však nakonec dopadá ke králově spokojenosti.

S novou ženou a synkem Janem se Záviš ubírá na Svojanov. Skandální pár se snaží budit představu, že se stali spokojenými venkovskými šlechtici bez nějakých dalších mocenských ambicí. Vítkovci se zlobí, že ztrácejí své úřady, Záviš ale proti tomu nehodlá nic dělat. Nakonec má o jeho další cestě rozhodnout osud – pokud mu Alžběta porodí dceru, zůstane na Svojanově. Narodí-li se syn, vrátí se k Václavovi.

Novorozeně je skutečně synem a Záviš se vydává do Prahy. Václavův dědic však zatím umírá, což královský pár velmi trápí. Václav cítí, že musí být manželce oporou – příchod Záviše pak vnímá jako zisk potřebné opory pro sebe. Záviš však nechce na Hradě zůstat, pouze zve krále na křtiny. Ten přijímá, ale s obavou, aby pro něho neznamenal nebezpečí. Posílá pak družinu, aby Záviše přivedla znovu do Prahy, odkud má svého krále k aktu doprovázet. Alžběta se o něho obává, on sám však necítí ani stín pochybností, je si naprosto jist královou přízní.

Na Závišově zatčení se musí podílet celá dvacítko ozbrojenců – dva z nich Záviš zabije, devět dalších zraní a uvažuje dokonce, že by jeho poslední nadějí mohl být útok na samotného krále: „*Kdyby se mi podařilo dostat dovnitř, pomyslel si zuřivě, a podržet tomu zbabělému, zrádnému spratkovi na krku meč...*“¹²⁹

Ulrika s Hynkem se o zatčení dovídají mezi prvními a odjíždějí informovat Alžbětu, ač ji do té doby Ulrika nemohla vystát. Alžběta reaguje, jako by byl její muž už mrtvý – nejprve neskutečným žalem, již záhy ale pragmatickým zvážením situace a podniknutím kroků, které jí pomohou vybudovat jiný život.

¹²⁸ Vaňková 1979, str. 166

¹²⁹ Vaňková 1979, str. 197

Když Václav uvažuje, proč nechal Závíše zatknout, dochází k závěru, že vlastně sám neví. Nechce věřit pověrám, že by Závíš svým čarodějnickým uměním zabil jeho synka, ale nemůže se nepozastavit nad tím, že sotva dal Závíše zatknout, Guta po jediné společné noci znovu otěhotněla. Na stížnosti Vítkovců se rozhodne reagovat bez nějakého křiku a okázalých gest, jen nenápadně vymění Falkenštejnovy državy za Míšeň, kterou měl příslibenu již dříve a jen nevěděl, čeho se pro ni vzdát. A rozhodně cítí úlevu, alespoň jako prvotní pocit. Libuje si, že může poprvé beze strachu navštívit tchána v Erfurtu. S klidem mu slibuje kurfiřtský hlas pro syna Rudolfa a jejich schůzka probíhá k oboustranné spokojenosti.

Jelikož se útoky Vítkovců soustředí zatím jen na biskupské zboží, necítí Václav potřebu zasahovat. Mnohem více jej tíží polská situace. Obává se, zda vůbec může bez Závíše zvládnout své smělé plány. Pomoc najde tentokrát v osobnosti Mikuláše.

Závíš se do vězení dostává zraněný, k tomu je ještě držen v otřesných podmínkách, přikovaný. Jeho blízcí se o něho bojí. Král se naopak postupně vyrovnává s faktem, že dal zavřít člověka, jehož miloval a snad ještě vskrytu duše miluje. Ví o Závíšovi nyní jen to, že si ve vězení zpívá.

Schůzka s bouřícími se Vítkovci probíhá v poněkud zvláštní atmosféře, královna Guta rodí a Václav je duchem spíše u ní než v jednacím síni. Rozhovor v podstatě vede neústupný biskup, kterého nezlomí ani výhrůžka, že Vítek drží v zajetí jeho bratra Čeňka a jeho osud bude kopírovat Falkenštejnův. V největším strachu o manželku se Václav rozhoduje Závíše nevydat a setkání tedy nemá výsledku.

Václav se rozhoduje založit na Zbraslavi klášter – za svoji záchranu, ale zejména jako poctu své matce.

Část Závíšových přívrženců se vzdává králi. Ostatní s Vítkem v čele hledají pomoc u uherského Ladislava a polského Jindřicha Vratislavského. Zároveň také Vítek přebírá do ochrany malého Jana. I Václav hledá pomoc, u tchána, který mu dává k ruce syna Rudolfa a Bertholda z Gepzensteinu, jejich vojenská síla však připadá českému králi přece jen nedostatečná.

Ve společnosti Rudolfa má Václav konečně odvahu promluvit se Závíšem. Ten okázale předvádí, v jaké bídě žije. Zatímco Rudolfovi přijde nezlomný a nenávidějící, Václav chápe, že se Závíš dostal úplně na dno. Postupně se ale zdá, že

s ním Rudolf naváže kontakt, Záviš přislíbí zastavení vítkovské vzpoury a bude propuštěn.

Na Hradě se objevuje zpráva, že se v Praze pohybuje člověk, který vraždil pro Albrechta Habsburského. Václav se obává o svůj život, obětí však nakonec není on, ale jeho švagr Rudolf. Guta má jasno – jejího milovaného bratra otrávil Záviš. Buď sám, když jej Rudolf chodil vyslýchat do věže, nebo měl pomocníka.

Vítek plánuje, jak odstranit Václava z českého trůnu. Uvažuje o prozatímním nastolení Jindřicha Vratislavského, než doroste Závišův Jan. Zajímavé je, že zdůrazňuje právo české šlechty volit svého krále. Stejně tak druhého Závišova syna, Záviše, vidí králem, tentokráte uherským.

Nad Závišem probíhá soud. Obviněn je poněkud paradoxně však až z toho, co se událo po jeho zatčení, a vzápětí za to odsouzen ke ztrátě hrdla a majetku. Pokud by ovšem jeho příbuzní složili zbraně, k popravě nedojde. Václav je již sebevědomější, zemřeli jeho zahraniční ohrožovatelé Jindřich i Ladislav. Vítkovskou vzpuru má potlačit Mikuláš, Václav však pevně věří, že se Vítkovci vzdají sami a nebude mít důvod nechat Záviše popravit. V tomto směru svého bratra také instruuje. A přichází znovu za svým otčímem, rozloučit se, snad jen před cestou do Erfurtu. Záviš však předestírá, že by pro něho život už neměl smysl, po všem, co vytrpěl ve vězení: *„Pustíš mě. Mrzáka, který neudrží meč a nehodí se ani za sluhu bojovného pána. Můj bratr půjde do vyhnanství a moje žena žebrotou, najdu-li ji. A budou mě proklínat. Anebo skončím sám mezi chátrou. Ne, nepouštěj mě, Václave. (...) Dej mi srazit hlavu, tak jak se sluší na mstitele, který se nestydí za svůj čin. Neudělám ti hanbu. Chci umřít, jak jsem žil. Ne někde v koutě, ale před očima světa.“*¹³⁰

Na poslední chvíli se Záviše pokusí zachránit Hynek z Lichtemburka. Dosáhne však jen toho, že jej mučí Mikulášovi vojáci. Svědkem popravě před Hlubokou je pak nejen on, ale také Závišův a Kunhutin Jan. Mikuláš dává patřičný rozkaz ještě dřív, než má Vítek prostor promluvit. Vůbec se netají tím, že jeho cílem nejsou získané hrady, ale zejména Falkenštejnova smrt.

Přímo v době popravě přichází na svět druhý Závišův vnuk, který také dostává jméno Záviš. Popravený je pohřben ve vyšebrodském klášteře, jeho bratři

¹³⁰ Vaňková 1979, str. 262

vypovězení ze země. Malého Jana Václav předává řádu. Ani on nemá pobývat v Čechách. Román pak končí scénou rodinné pohody u Lichtemburků.

Volně navazující román *Žebrák se stříbrnou holí*¹³¹ je zejména příběhem mladého chudého šlechtice Dalimila zamilovaného do Anežky, kterou kdysi zachránila Závišova dcera, a příběhem počátků kutnohorského dolování. Děj se odehrává již po Závišově smrti, Záviš je však přítomen ve veškerém konání krále.

Václav už není chlapcem, ale dávno dospělým mužem, alespoň podle svých pocitů. Je znechucený životem, hloupostí své ženy, vlastní zbabělostí. Hledá útěchu v náručí milenek, plodí levobočky, kteří jej nezajímají: *„To víš, děvenko. Z toho jsem vyrostl, abych si připadal moudřejší, když na mě kulíš oči. A ochotnější. Ke všemu. Dost. Už toho mám dost. Večer si dám předčítat nemravné verše. Ne, zapadnu s Hynkem a Raimundem do nejvykřičenější krčmy. Ne, ani to. Spíš půjdu spáchat dalšího levobočka k některé duchaplné paní. Duchaplné? Zrovna tak dobře to může být husa. Proč je to pořád stejné!”*¹³²

Smrtí Záviše sice Václav získal samostatnost, ale není si jist, že si jeho odstranění sám přál. Pořád jej tíží vzpomínky, v přestrojení za dívku o svém otčímovi říká: *„Záviš byl nejlepší člověk, jehož znám. Rytíř, hrdina, ano, ale nejen to. Rozuměl každému záchvěvu lidského srdce. Uměl milovat jak nikdo. Byl věrný za hrob. Čestný. Bůhví, co si tak oblíbil na tom nedomrlém skřetu! Snad podobu své choti, kterou miloval.”*¹³³ Obviňuje se, nedokáže pochopit, jak mohl spáchat takovou nízkost jako nechat zabít Záviše, za jediný svůj motiv považuje žárlivost.

Jindy však hledá viníka otčímovy smrti v ostatních a nachází vedle Mikuláše zejména v Gutě: *„Tenkrát, před narozením Václava a Anežky, bych Záviše propustil z té věže, nebýt tebe, Guto. A nikdy by mou duši nezaplavila ta černá noc. Já jsem tě tehdy miloval, má choti. A miloval bych tě dodnes, kdyby mezi nás nevstoupil ten strašný krvavý stín. Jsem hlavní viník, jistě. Ale nikdy bych se jím nestal, nebýt tebe.”*¹³⁴ Václav má pocit, že právě Závišův přízrak vrazil klín mezi něj a jeho manželku, postupně mu toho ale na Gutě vadí čím dál víc.

¹³¹ VAŇKOVÁ, L. *Žebrák se stříbrnou holí*. Praha: Práce, 1987

¹³² Vaňková 1987, str. 16

¹³³ Vaňková 1987, str. 108

¹³⁴ Vaňková 1987, str. 155

Václav však postupně vyvstalé překážky zdolává, upevňuje své postavení v politice a nachází lásku nejprve u milenky, poté, po Gutině smrti, u nové ženy. V závěru románu, ve chvílích, kdy se ocitá na vrcholu, se ještě naposledy vrací k Závišovi: „Ty, který odpočíváš pod náhrobkem vyšebrodského kláštera, ty, který jsi býval mé svědomí, Záviši z Falkenštejna, kterého jsem bezhlavě zahubil, protože jsem přestal věřit každému, i sám sobě, ať tvůj duch dnes, skoro po patnácti letech, shlédne ke mně, aby se podíval, jak jsem splnil ten slib, který sis nevyžádal, jako jsi ode mne nikdy nežádal nic, co bylo nad moje síly. Já, Václav, panenka na hraní, kterého je třeba ochraňovat tisícem ozbrojených mužů, já, bezmocný a bázlivý syn tvé lásky, vlastně hanba rodiny, já, malý chlapec s malým srdcem, na kterého i malá země byla příliš velká. Rozhlédni se po mé říši teď.“¹³⁵

Jak tedy celou obsáhlou tetralogii shrnout? Blahoslav Dokoupil říká, že ve své tvorbě Vaňková „jen variuje několik plochých povahopisných schémat (její postavy přitom mají psychologicky sotva co společného s popisovanou dobou) a únavně průhledných zápletek (láska „s překážkami“, smrtelná zranění a zázračná uzdravení apod.), nešetříc přitom naivním zlidšťováním“ panovníků, sentimentalitou, překvapivými náhodami, lechtivými senzacemi a kýčovitými jazykovými prostředky.“¹³⁶ Z výše řečeného (a zejména z ocitovaných úryvků) je zřetelné, že jeho obecná charakteristika platí i pro čtyři sledované romány. Vaňková se sice drží známých faktů, ale prostor se jí otvírá zejména tam, kde něco známo není. Zachycuje rodinný život postav (s mezilidskými vztahy, které středověkému smýšlení příliš neodpovídají, například Ulrika se ke svému otci místy chová vyloženě kriticky, bez stopy úcty), konstruuje nezaznamenaná milostná dobrodružství všude tam, kde k nim alespoň trochu mohlo dojít (jako byl vztah Záviše a Alžběty na Hradci, ale například dříve nechává Přemysla Otakara trávit slastné chvíle s jeho budoucí švagrovou Gertrudou), oblíbeným motivem je již zmíněné převlékání žen do mužských šatů, ale i mužů do ženských (v posledním románu si takto počíná Václav).

V podání Vaňkové není Záviš žádný lstivý intrikán, ale naopak člověk toužící pomáhat, bojující za vyšší cíle. Kunhuta k němu cítí lásku zcela samozřejmě, získává si ji pozvolna a obratně. Zajímavé je uchopení postavy

¹³⁵ Vaňková 1987, str. 447

¹³⁶ DOKOUPIL, B. *Čas člověka, čas dějin*. Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 88

královny Guty. Ani ona zde není intrikánkou, ale jen hloupým pověřčivým dítětem, které rozhodně neuvažuje v kategorii politických cílů, ale hlavní motivací pro ni je její strach. Opět tvoří jakousi protiváhu Závíš a Mikuláš, pokud jde o povahu opavského vévody, je snad ještě poměrně dobře vykreslena, když jako chlapec pobývá s otcem, jeho pozdější chování však zůstává v podstatě neosvětleno. Autorka nabízí i jistou novou paralelu – Václav zradil Závíše podobně jako kdysi Závíš Přemysla. Otce tedy určitým způsobem mstí, zároveň ale zabraňuje, aby se v tomto historie opakovala, když posílá pryč svého bratra Jana, Závíšova syna a tedy dalšího případného mstitele.

4. Závišův příběh v závěru 20. století

4.1. Vývoj historického poznání

Po celá 80. léta se konci 13. století věnoval pouze Josef Žemlička. Své závěry shrnul roku 1986 do publikace *Století posledních Přemyslovců*¹². Již ze stylu, jakým je napsán úvod, je zřejmé, že jde mnohem více o práci popularizační než odbornou (autor zde čtenáři vysvětluje, jakým způsobem je nutno přistupovat k pramenům a ke starším výsledkům historického bádání). V závěru je však uveden vyčerpávající soupis pramenů a literatury ke zpracovávané tematice – k osobnosti Falkenštejna nezmiňuje Žemlička žádnou českou práci, které by nebyla reflektována výše, ke společenské situaci 13. století a některým dalším dílčím problémům připomíná studie, které s tematem této diplomové práce nesouvisejí tak úzce, aby bylo nutné se jim zde více věnovat.

Pokud jde o vítkovské povstání, držel se Žemlička již dříve vyslovených závěrů a nepřinesl žádné zpřesňující podrobnosti. Byl to zejména konflikt mezi Přemyslem Otakarem a jihočeskou šlechtou, co vedlo k obnovení nepřátelství s Rudolfem a vyžádalo si nejen zpřesňující smlouvy v září 1277, ale spustilo i následné spory končící až na Moravském poli³.

Žemlička zmínil, že před bitvou Záviš mohl nabídnout své služby Přemyslovi a Přemysl vyzvat šlechtice k přísaze věrnosti. Tvrzení sice oslabil užitím modálních částic „prý“ a „údajně“⁴, ale nehledal žádný argument, který by je mohl vyvrátit. Bitvu samotnou vyličil Žemlička poměrně obsírně⁵, zmínka o tom, zda v ní bojoval či nebojoval Záviš, však chybí.

Propuknutí zmatků po králově smrti kladl Žemlička za vinu královně Kunhutě. Dle něho zcela selhala ve své úloze, nedokázala ukrotit české panstvo, zejména opět Vítkovce útočící na Zlatou korunu a Budějovice, a jen kvůli své prchlivosti se dostala do konfliktu s markrabím Otou⁶, jenž nešťastné zemi

² ŽEMLIČKA, J. *Století posledních Přemyslovců*. Praha: Panorama, 1986

³ Žemlička 1986, str. 144-149

⁴ Žemlička 1986, str. 150

⁵ Žemlička 1986, str. 150-152

⁶ Žemlička 1986, str. 154-155

příspěchal na pomoc. Zasáhnout musel Rudolf, Čechy prohlásil za uprázdněné léno říše a svěřil je do opatrování Otovi, Moravu si zatím ponechal pro sebe.

Ota se dle Žemličky zprvu pokoušel hájit královské zájmy, ale nepodařilo se mu situaci uklidnit a nakonec musel své jednání přizpůsobit⁷. Královnu a Václava nechal odvézt na Bezděz, odkud ona utekla na své statky na Opavsku. Ota pak svěřil správu Čech braniborskému biskupovi a i s mladým králem odcestoval do Branibor. Dle Žemličky jistě neměl zájem chlapce nějak trápit a pokud Václav skutečně pociťoval nějaké utrpení, pak byla příčinou spíš jeho přecitlivělá povaha⁸.

Situace v zemi se stále zhoršovala. Královna odstavená na Opavsku již nemohla nijak zasáhnout, naštěstí však dle Žemličky „*skupina vlastenecké a státotvorně smýšlející šlechty soustředěné kolem biskupa Tobiáše a pana Purkarta z Janovic, kdysi blízkého Přemyslova pomocníka, vyvíjela snahu k odstranění nejhorších zlořádů*.“⁹ Zatímco tedy biskupovi přívrženci stabilizovali zemi a dokonce vymohli návrat krále do vlasti, neboť se dokázali dívat dopředu a jednat, jak bude nejvhodnější pro budoucnost, překážkou jim byla druhá část šlechty, zastoupená hlavně Vítkovci, kteří naopak hleděli k současnému prospěchu a věnovali se pouze rabování a hromadění majetku.

Kunhuta se na Opavsku potýkala s Mikulášem, dle Žemličky tedy není divu, že do svých služeb přijala schopného Záviše. Příčinou toho, že se mezi nimi zrodil vztah, bylo Závišovo kouzlo a Kunhutino mládí a vášnivost¹⁰. Upevnilo ho pak narození syna Jana.

Václav povolal ke dvoru matku, ta mu potom vnutila Záviše. Záviš sám nezískal žádnou funkci, ale obsadil do nich své příbuzné a krále si zcela podmanil – Žemlička dokonce říká, že „*neviditelnou clonou své vůle opředl krále tak, že bez jeho svolení se k Václavovi nikdo nedostal*.“¹¹ Následný spor šlechty řešil Rudolf. Záviš z něho vyšel značně posílen, ale tím více obávaný. Zejména v římském králi se mu začal rýsovat silný nepřítel. Rudolf totiž potřeboval upevnit postavení svého rodu a pomoci mu k tomu měly dobré vztahy s Václavem jako říšským kurfiřtem, Závišova nevypočitatelnost ale ohrožovala jeho plány. Žemlička dokonce tvrdí, že

⁷ Žemlička 1986, str. 155-156

⁸ Žemlička 1986, str. 157

⁹ Žemlička 1986, str. 158

¹⁰ Žemlička 1986, str. 161

¹¹ Žemlička 1986, str. 162

mohl Rudolf Závěše podezírat z touhy získat českou korunu pro sebe či svého syna¹².

Rudolfova nedůvěra se projevila tím, že Závěš nesměl vkročit do Chebu při svatbě Václava s Gutou a následně Guta nebyla puštěna na Pražský hrad. Brzy však Závěš oslavil svatbu vlastní, s Kunhutou. Dle Žemličky si k ní „vyloudil“ Václavův souhlas a očekával od aktu posílení své moci¹³. Královna však o čtyři měsíce později, v září, zemřela. Znovu se Žemlička snaží zhodnotit její vystupování, znovu pro ni nachází pouze odsouzení, když říká, že *„přilísné sympatie tato smutná postava nevzbuzuje. Můžeme snad pochopit její temperament, který zřejmě zdědila po arpádovských předcích, můžeme omlouvat její psychickou labilitu, tím však nic nezměníme na skutečnosti, že v úloze první dámy země Kunhuta zcela zklamala a její nezodpovědné chování osudům zkoušeného království nijak neulehčilo.“*¹⁴

Již královninu smrt vidí Žemlička jako počátek Závěšova pádu, ač se zatím navenek nic nezměnilo. Závěš s Václavem podnikli dvojí tažení proti moravským loupežníkům, mnohé popravili či zajali, Fridrich ze Šumburka díky zvláštní královské milosti pouze přišel o prst. Při tažení druhém však také proběhlo jednání mezi Václavem a Albrechtem Habsburským, v atmosféře rozvířené Závěšovým požadavkem na navrácení Korutan. Žemlička tento velmožův výstup zhodnotil slovy: *„Celá epizodka brzy pohasla a je pochybné, zda skutečně signalizovala údajné Závěšovy plány na znovunabytí alpských zemí, Habsburky však stavěla do středu. Propast mezi nimi a Falkenštejnem se dále prohlubovala.“*¹⁵ Vztah Habsburků či alespoň Rudolfa k Václavovi však zůstal velmi vstřícný a v červenci 1287 dokonce do Prahy přijela Guta.

K Závěšově uherskému sňatku nepřinesl Žemlička nové informace ani nové interpretace zjištěných faktů. Stejně tak ani k Závěšově pádu. Uvedl, že velmož v představě o své nezranitelnosti podcenil situaci, mladý král pak poprvé při svém působení sáhl ke lsti a přetvářce, které se později staly nedílnou součástí jeho politiky¹⁶.

Znovuvzbuření Vítkovci nabídli českou korunu vřatislavskému vévodovi. Žemlička poukázal na neobvyklost takového kroku (dosud nikdo nezpochyboval

¹² Žemlička 1986, str. 163

¹³ Žemlička 1986, str. 164

¹⁴ Žemlička 1986, str. 164

¹⁵ Žemlička 1986, str. 165

¹⁶ Žemlička 1986, str. 168

práva přemyslovské dynastie a případný „vzdoropanovník“ byl vždy hledán v tomto rodě – u Václava takové řešení však nebylo možné a vybraný Jindřich byl Přemyslovcem alespoň po babičce)¹⁷ a zároveň uvedl, že to byl Jindřich, kdo si vyžádal pomoc uherského Ladislava, situaci však vyřešila smrt obou.

I pokud šlo o potlačení vítkovské vzpoury, držel se Žemlička starších podání. Záviš byl popraven před Hlubokou, neboť jeho udatný bratr Vítek nevěřil Mikulášovým hrozbám. Poprava mohla být vykonána přiosťřeným prknem, čímž by byla očištěna památka královny Kunhuty, Žemlička to však zmínil jako jednu z možností¹⁸, aniž by hledal argumenty pro nebo proti. V samém závěru se však ještě zamyslel nad Závišovou povahou – a byl k velmoži podobně kritický jako ke Kunhutě a Václavovi. Připustil, že šlo o člověka schopného a se značným rozhledem, zdůraznil však přílišnou ctižádostivost, kterou nepoužíval ani ve prospěch vlasti, ani sociální vrstvy, z níž vzešel, ale pouze svůj prospěch osobní¹⁹.

4.2. Miloslav Švandrlík a jeho *Starosti korunovaných (hlav)*

Miloslav Švandrlík (1932 - 2009) se narodil v Praze. Zde po základní škole studoval dva roky na pedagogickém oddělení městské hudební školy. Jako dělník potom absolvoval státní kurs pro přípravu pracujících na vysoké školy, na DAMU ale nedokončil ani herectví, ani režii. Přesto v roce 1954 nastoupil do Vesnického divadla v Praze jako asistent režiséra Alfréda Radoka. Během téměř dvouleté základní vojenské služby nasbíral většinu materiálu pro své nejslavnější dílo, *Černé barony*. Po vojně působil v Liběšicích u Úštěku jako vychovatel korejských dětí, ale již po půl roce této činnosti zanechal a začal se naplno věnovat psaní.²⁰

Švandrlík vydal na čtyři desítky knih, vytvořil stovky povídek, sloupků, fejetonů, glos a námětů pro kreslené vtipy, spolupracoval např. s časopisy *Dikobraz*, *Květy*, *Ohníček*, *Práce*, *Svobodné slovo*, ale také s televizí, jak sám vzpomněl v roce 1996 v rozhovoru s Ivem Svobodou: „*Když začínala televize, tak si mě udržoval*

¹⁷ Žemlička 1986, str. 168-169

¹⁸ Žemlička 1986, str. 170

¹⁹ Žemlička 1986, str. 170

²⁰ tyto životopisné informace i následující informace o Švandrlíkově díle uvádí medailonek v odborné encyklopedické práci JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl druhý M-Ž*. Praha: Brána; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998, zde užití informace jsou zaznamenány také na obálce prvního souborného vydání *Černých baronů* nepodepsáno. Miloslav Švandrlík. In. *Černí baroni*. Praha: Mladá fronta, 1990

*Jarda Dietl na takové ty rychlovky do estrád, které se v té době vysílaly naživo. Představte si situaci: já seděl ve velkém sále Měšťanské besedy, všude kolem mumraj a hlučení, tam se dohadovali a hádali lidi z produkce s režisérem, tu asistent pokřikoval na lidi od techniky, někdo si přehrával na klavír, a vtom ke mně přiběhl režisér Podskalský, Jungwirth nebo někdo jiný, že potřebují na večer písničku. Tak jsem na to sedl a rychle na místě napsal text. Šlitr udělal melodii, Lipský nebo Dědek se rychle naučili moje slova a večer se to už živě zpívalo.*²¹

Dílo *Starosti korunovaných (hlav)*²² je souborem tří novel, z nichž v každé vybral autor za ústřední postavu jiného z českých králů – Václava II. (příběh *Král se bojí koček*), Vladislava Jagellonského a Ferdinanda II.

Miloslav Švandrlík nepsal historickou beletrii. I zde si z historie půjčuje pouze jednotlivá izolovaná fakta, na jejichž pozadí staví zcela fiktivní příběh. Na minulost se dívá s nadsázkou a ironií, do středověku vnáší moderní společenské cítění, jak ukazují už slova z předmluvy, z apostrofy krále Václava: „*Jestliže někdo pocházel z dokonale rozvrácené rodiny, pak jste to byl Vy. Tatínek padl na Moravském poli a maminka si klidně vzala jeho úhlavního nepřítele, pana Závaše z Falkenštejna. Vy sám jste byl jako malé děcko vězněn na Bezdězu a potom odvečen do ciziny. V předškolním věku Vás oženili za jiné děcko a o Váš další osud se licitovalo. Myslím, že jste měl právo být mnohem horším panovníkem, než jste opravdu byl. Kdybyste se tehdy mohl sám svobodně rozhodnout, patrně byste se stal mnichem a v diskrétním ústraní kláštera sepisoval nějakou kroniku, o které by se naše děti učily v hodinách literatury. V dnešní době by Vás Vaše politováníhodné zázemí patrně předurčilo spíše ke vstupu do party chuligánů. Zřejmě byste poškozoval telefonní budky, pokřikoval na slušné lidi a popíjel alkohol.*“²³

Novela si za svá východiska vzala Václavův strach z koček a bouří a také jeho oblibu Zbraslavi a založení tamního kláštera.

Závaš zde jako postava nevystupuje, jeho příběh tvoří součást pozadí. Hned na začátku je zmíněno, že byla královna Kunhuta s Václavem po Moravském poli vězněna na Bezdězu, ale narozdíl od syna odtud utekla na Hradec u Opavy. O dalších jejích i Závašových osudech promlouvá Václav ve své „modlitbě“ ke

²¹ SVOBODA, I. *Humor nade vše*. Praha: Ivo Železný, 1999, str. 52

²² ŠVANDRLÍK, M. *Starosti korunovaných (hlav)*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1986

²³ Švandrlík 1986, str. 8

svatým: „*Otec padl v době, kdy jsem měl ještě vadné sykavky, a matka, místo aby ctíla jeho světlou památku, propadla vlnému chtíči. Provdala se za tatínkova úhlavního nepřítele, pyšného Vítkovce Závíše z Falkenštejna. Dlouho mi trvalo, než jsem tuto do nebe volající špatnost pochopil v plném rozsahu. Závíš byl krásný, vznešený a ke mně se choval vždycky znamenitě. Dokonce s povinnou úctou, přestože mu to asi dalo dost práce. Ale chtělo se mu vládnout a určitě by se mne při vhodné příležitosti zbavil. Proto je hloupé mi vyčítat, že jsem se zbavil já jeho. Mnohé dámy sice plakaly a želely jeho plavých kadeří, ale mně ta poprava na Pokutní louce pod Hlubokou náramně pomohla. Už proto, že prohnaným Vítkovcům došlo, že ani jejich stromy neporostou v Čechách do nebe!*“²⁴

Dále je připomenuto, že Václava ze zajetí vykoupil biskup Tobiáš, který jej pak také varoval před ctižádostivým Falkenštejnem, či to, čím si Závíš získal přízeň královny Kunhuty: „*nejen oslňujícím vzhledem a středověkým šarmem, ale především procítěným zpěvem milostných balad.*“²⁵ Nakonec je ještě shrnut Závíšův pád: „*Po smrti královny Kunhuty byl Závíš vypuzen ode dvora a odebral se se svými přáteli i skupinou bavitelů na hrad Svojanov-Fürstenberk u Poličky. Hned se také oženil s uherskou princeznou Alžbětou, což mu v očích české šlechty, s výjimkou Vítkovců, příliš neprospělo. Kdekdo se obával, že ctižádostivý Závíš jednoho dne zaútočí na český trůn, a jako se zbavil Přemysla Otakara II., zahubí i jeho syna. Mladičký Václav II. byl varován, dlouho pochyboval, ale posléze uvěřil. Dal Závíše zatknout a pak už následovala ta známá historie, kdy královské vojsko vozilo spoutaného vězně od jednoho znepráteleného hradu k druhému a vyhrožovalo Závíšovým stětím, jestliže se posádka hradu nepoddá králi. U Hluboké to nevyšlo. Závíšův bratr Vítek neuvěřil, že by se někdo odvážil tak mocného muže stít, a hrad nevydal.*“²⁶

Následuje už pouze zmínka, že Václav po Závíšovi truchlil, stejně však mu vadila nepřítomnost manželky Guty, kterou mu Ota Braniborský odmítal vydat.

Švandrlík tedy nezachází do podrobností, nesnaží se odkrývat možné motivace, historická fakta předkládá jen tu a tam, pro zajímavost.

²⁴ Švandrlík 1986, str. 12-15

²⁵ Švandrlík 1986, str. 32

²⁶ Švandrlík 1986, str. 33

4.3. Ervín Hrych a jeho Duha aneb Předposlední Přemyslovec

Na obálce publikace *Dějiny světového humoru*, jejímž autorem je Ervín Hrych, se o tomto muži tvrdí, že „je literárním historikem, kritikem, spisovatelem, redaktorem, překladatelem a hlavně bytostným humoristou.“²⁷ Zjistit k těmto charakteristikám podrobnější informace je prakticky nemožné, pokud nemá být jejich zdrojem samotné Hrychovo dílo.

Zřejmě neznámějším Hrychovým literárním počinem je *Krhútská kronika*, vyprávění o fiktivním národě, jeho historii a zvycích. Sám autor v předmluvě ke druhému vydání²⁸ vzpomněl, že příběhy vznikaly původně pro pobavení skupiny přátel, některé byly postupně otiskovány v časopise *Plamen*, ale první knižní vydání jej téměř šokovalo svou úspěšností. Jak uvádějí Pavel Janáček a Blanka Hemelíková, „formou výkladu vybaveného poznámkovým aparátem Hrych parodoval styl vědecké studie a v satiricky fraškovitém duchu parafrázoval příběhy z českých dějin a bájí od Sámovy říše až po 19. století, přičemž si pohrával s nacionalistickými i pokrokářskými koncepty. Zároveň svá vyprávění silně aktualizoval narážkami na současný kulturní a veřejný život a jeho konkrétní představitele.“²⁹

S hnutím Krhútů souviselo založení amatérského divadla politické satiry *Dostavník*, pro které psal Hrych divadelní hry, většina z nich však musela být uvedena pod jménem některého z jeho kolegů. Sám je charakterizoval jako hry „plné nikoli komunálního humoru, ale humoru hořkého, vyprávějící o charakteru a bezcharakternosti vládců.“³⁰

Zhruba v době, kdy vznikaly příběhy *Krhútské kroniky*, Hrych také překládal z francouzštiny vietnamskou lidovou poezii či psal studie o čtenářství. Naplno se ale do literární práce pustil až po roce 1990, kdy vedle zmíněných *Dějin světového humoru* napsal také *Slavnou historii tabákového dýmu*. Zřejmě posledním dílem je *Královský pitaval*, jakási popularizační encyklopedie královražd od starověku po moderní dobu. Práci na ní Hrych pro nemoc nebyl schopen dokončit, nakladatelství tedy pro tento úkol vybralo Aleše Česala.

²⁷ nepodepsáno. Ervín Hrych. In. *Dějiny světového humoru*. Praha: Marsyas, 1994

²⁸ HRYCH, E. Předmluva. In. *Krhútská kronika*. 2. vyd. Praha: Marsyas, 1991, str. 9-13

²⁹ JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989 III.*, Praha: Academia, 2008, str. 517

³⁰ HRYCH, E. Předmluva. In. *Krhútská kronika*. 2. vyd. Praha: Marsyas, 1991, str. 11

Divadelní hra *Duha aneb Předposlední Přemyslovec*³¹ vydaná v roce 1990 vyznívá velice podobně jako výše rozebraná Švandrlíkova novela. I zde jsou historická fakta pouze východiskem zcela fiktivního příběhu. I zde se objevuje moderní hodnocení vztahů a nadhled současného posuzovatele historické reality. I zde je úkolem pobavit čtenáře. Není důležitý příběh sám, ale vtipnost dialogů, pro niž je historická realita jen odrazovým můstkem.

Zároveň i zde je Závíš jen součástí pozadí, nikoli jednající postavou. Jeho příběh je však důležitý pro samotnou zápletku.

Nejprve je učiněno několik narážek na sledovanou tematiku. Jako první zmínka, že Závíš v podstatě vládl za mladého krále, a to přesně tím způsobem, pro který dříve povstal proti Přemyslovi, ale na nátlak Rudolfa Habsburského jej Václav „uklidil“ na Moravu. Královna Guta k tomu pak přidává, že zradil Přemysla Otakara a nyní se může stejně zachovat i k Václavovi, že si po Kunhutě vzal uherskou princeznu a má černokněžnické schopnosti.

Mezi biskupem a částí šlechty vzniká plán na Závíšovo odstranění – a to nátlakem na krále, jak ukazuje výstup jednoho ze zúčastněných: „*My ho musíme králi zhnusit, musíme jej zneprátelit, musíme vést královu popravující ruku.*“³²

Závíš se chystá křtít na Svojanově syna a pozvat k této slavnosti Václava. Šlechtici se králi snaží namluvit, že jde o léčku, z níž nemá vyvážnout živý, ten ale jejich slovům nevěří. Nakonec se jako intrikán ukazuje sám pražský biskup. Posílá Václavovi dívku, ta jej svede a biskup je při tom načapá – za mlčenlivost pak požaduje uvěznění Falkenštejna. A nejen to, rozdává také další instrukce: „*Až bude Falkenštejn zatčen, tahejte ho po jižních Čechách od hradu k hradu a vydírejte Vítkovce. Před nějakým hradem ho pak odpravte. Je to skvělý nápad císaře Rudolfa a jeho dcerušky Guty.*“³³

Závíš skutečně popraven je, nyní se však jedná ještě o život jeho sestřence Perchty, kterou spiklenci, z obavy, že by o nich mohla vědět, nařknou, že měla pomáhat při odstranění krále. Perchtě se však daří vyvážnout za pomoci dvou královských šašků. Král se o všem dovídá a reaguje vskutku s rozvahou – spiklencům ponechává jejich úřady, na památku Falkenštejna se rozhoduje založit klášter na Zbraslavi. Plánuje povolát ze zahraničí odborníky a pustit se do získávání

³¹ HRYCH, E. *Duha aneb Poslední Přemyslovec*. Praha: Dilia, 1990

³² Hrych 1990, str. 31

³³ Hrych 1990, str. 38

Polska. Jednomu ze šašků dává pokyn zapsat tyto činy do kroniky, k čemuž mu vybírá nové jméno, Dalimil.

Volné nakládání s fakty je z výše uvedeného patrné ještě více než u Švandrlíka. Krom toho je však hra plná narážek na soudobé politické a společenské dění, má silně aktuální vyznění.

4.4. Ivan Foustka a jeho Romance o dvou bezvýznamných a Balada o posledním Falkenštejnovi

Podobně jako oba výše sledovaní autoři ani Ivan Foustka není vyloženě autorem historické beletrie, jeho oblastí zájmu je spíše sci-fi.³⁴

Foustka (1928 – 1994) se narodil v Praze. Po maturitě na reálném gymnáziu v Dejvicích se stal hercem, po roce 1964 působil jako redaktor, a to postupně v *Mladé frontě*, týdeníku Československé televize a v týdeníku *Rozhlas*.

Do sci-fi žánru patří kromě několika časopisecky publikovaných povídek (v časopisech *Národní osvobození*, *ABC*, *Ahoj na sobotu*, *Svět fantastiky*, *Svobodné slovo*) také sbírka *Planeta přeludů* (debut z roku 1964), román *Vzpouza proti času* a satirický román *Výlet k pánu bohu* útočící na totalitní režimy.

S Waldemarem Matuškou spolupracoval Foustka na vzpomínkových knihách *To všechno vodnes čas...* a *Svět má 24 hodiny*.

Dvě práce, které zachytily Závišův příběh, jsou tedy jediné, kdy Foustka sáhl k historické tematice. Zpracoval ji stejně volně jako Švandrlík a Hrych, ač se v jeho případě nejedná o dílo humoristické ani satirické, ale spíše o dobrodružnou literaturu.

Poprvé se Foustka dotkl falkenštejnské tematiky v polovině 80. let novelou *Romance o dvou bezvýznamných*³⁵. Příběh začíná v zimě 1277. Zchudlý mnich Ambrož a někdejší loupežník Jakub putují českým královstvím, aby splnili velký úkol, který si sami vytkli – vyhledají Záviše z Falkenštejna stojícího v čele

³⁴ díky tomu má svůj medailonek ve *Slovníku české literární fantastiky a science fiction* (ADAMOVIČ, I. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství R3, 1995), z něhož zde čerpám informace – jediným dalším zdrojem je bohužel obdobně stručné představení autora v jeho poslední knize *Balada o posledním Falkenštejnovi* - Ivan Foustka. In. *Balada o posledním Falkenštejnovi*. Praha: Melantrich, 1994, str. 266

³⁵ FOUSTKA, I. *Romance o dvou bezvýznamných*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986

protikrálovského povstání a přemluví jej, aby přestal proti králi vystupovat a naopak jej podpořil v dalším konfliktu s Rudolfem Habsburským, neboť králova prohra by pro zemi znamenala neštěstí. Vlastně náhodou se pak oba tuláci se Závišem skutečně setkávají a Ambrož mu ve své jednoduchosti a zapálenosti bez nejmenších obav přednáší své stížnosti. Záviš reaguje úplně jinak, než Ambrož čeká – sděluje, že sám již přišel na to, že je jeho větším nepřítelem než král Habsburk a nabídne Přemyslovi svá vojska do právě počínajícího tažení. Ambrož má pocit, jak skvěle věc zařídil. Překvapuje ho proto, když se dovídá o králově prohře a smrti. Slyší však i to, že Záviš Přemyslovi pomoc skutečně nabídl, ten ji však odmítl. Na každém kroku se nyní tuláci setkávají s řáděním braniborských rot. Když dojde k otevřenému střetu, Jakub umírá. Ambrož si nalézá nové poselství, putuje za královnou. Hodlá ji přesvědčit, aby odvolala braniborského markrabího. Tentokrát však nedorazí svého cíle, po rvačce s braniborskými vojáky je zajat a záhy popraven.

*Balada o posledním z Falkenštejnovi*³⁶ si za hlavní postavu nezvolila Záviše samotného, jak by se dle názvu mohlo zdát, nýbrž Závišova a Kunhutina syna Jana. Základní zápletky je jednoduchá, autor využil existenci dvou bílých míst a spojil je v jeden příběh - mladý Jan z Falkenštejna je vychováván svým strýcem Hroznatou z Húžic jako mstitel svého otce, má se cvičit v boji, aby jednou dokázal zabít krále Václava; Václav však Hroznatovi překazí plány svou smrtí a bojovný strýček namíří svoji zášť k jeho jedinému synovi, kterého potom Jan úspěšně skolí při jeho odpočinku v Olomouci.

Záviš tu sice nevystupuje jako postava, příběh se odehrává až po jeho smrti, ale Jan se dovídá veškeré informace o otcově životě, samozřejmě patřičně zkreslené, neboť mají chlapci otce představit jako zrazeného hrdinu, jehož je třeba mstít.

Vyprávění začíná Moravským polem. Zmínkou, že Záviš nebojoval s českým králem, ale nestál ani proti němu – přál si přispět k porážce Habsburka, ale Přemysl jej večer před bitvou do svých řad nepřijal. Snad proto, že předtím odhalil poměr mezi Závišem a Kunhutou, odehrávající se v době, kdy velmož pobýval na jeho dvoře. To Foustka připomíná jako určitou možnost, o které se šušovalo, když se královna sblížila se Závišem na Hradci, příliš tomu však zřejmě nevěří: „*A zase se najdou tací, kteří pokoutně šeptají, že takhle rychle velké lásky*

³⁶ FOSTKA, I. *Balada o posledním Falkenštejnovi*. Praha: Melantrich, 1994

*nevznikají, že vztah těch dvou začal už dřív, mnohem dřív, patrně před lety na pražském Hradě, odkud byl Závíš jako nehodný panoš vypovězen a královna pak na čas uvězněna v klášteře. Proč asi? Inu, snad proto, že král odhalil královninu nevěru. Proto prý nenávidí krále k Závíšovi, proto odmítnutí nabízené pomoci v posledních hodinách před poslední bitvou. Ale víme i z toho, jak život jde kolem nás, že velké lásky vznikají jednou naráz a jindy se rodí pomalu a ostýchavě, a také lásky chatrné a neslibné vznikají jednou naráz a jindy zdlouhavě a ostýchavě. Kdo tedy ví, kdo může soudit?*³⁷ Verzi o dřívějším vypuknutí poměru, za jehož jedinou motivaci považuje oboustrannou lásku, však Hroznata predestírá Janovi.

Závíš je líčen jako ten, kdo ze země vyhnal Otu Braniborského a získal v ní zcela zasloužený vliv, odpovídající jeho schopnostem. Naopak jeho protivníci jsou považováni za lstivé pochlebáky. Když svými intrikami po smrti Kunhuty obalamutili krále, Závíš se raději stáhl do ústraní, na Svojanov, aby zde pokojně žil po boku další choti, uherské princezny Alžběty (jejíž skandální minulost zde není zmíněna ani slovem). Ani to však jeho nesmiřitelným nepřátelům nestačilo: „*Beze lsti, bez postranních úmyslů jede Závíš na pražský Hrad pozvat svého dávného přítele a dnes českého krále na slavné křtiny. Ale lest a postranní úmysly jsou zbraní druhé strany. Falešné hlasy dosud nezmlkly, třebaže se jejich majetníci už domohli vysokých postavení. Váhavý a slabošský král, který nic, pranic nezdědil z hrdé povahy svého slavného otce, svoluje, aby byl pan Závíš zákeřně jat a uvržen do věže.*“³⁸ Důvodem popravy byla pak Mikulášova nenávid a Vítkova statečnost (jak je hodnocena skutečnost, že nevydal hrad za bratrův život). Alžběta se s novorozeným synem vrátila do Uher, a to zejména proto, že se bála Václava. Závíšovi bratři se rozutekli, ostatní Vítkovci se vzdali králi – jen Hroznata tak učinil pouze naoko a potají v jižních Čechách vychovává Jana, budoucího mstitele, po němž pátrají ti, na nichž by se mohl mstít, aby mu v takovém konání zabránili, nejlépe jeho usmrcením.

Naštěstí se Jan obklopí bandou někdejších loupežníků, s nimiž mu nehrozí nebezpečí. S nimi pak zažívá mnohá dobrodružství, jezdí s nimi lovit i útočit na zboží nepřátel, v jejich společnosti se zdokonaluje v boji. V duši by však byl mnohem raději než mstitelem jen obyčejným zamilovaným mladíkem. Alespoň ve

³⁷ Foustka 1994, str. 13

³⁸ Foustka 1994, str. 14

volných chvílích hraje na loutnu, zpívá a myslí přitom na svoji lásku Svatavu, po její smrti na lásku novou, Markétu.

Král se v rozhovorech se šlechtici ukazuje jako umanuté dítě, ač je ve skutečnosti dávno dospělým panovníkem. Mnohem víc než vladařské povinnosti jej zajímá chystaný sňatek se Eliškou Rejčkou, chce jej pokud možno hned a nějakým vzbouřeným Vítkovcem se nehodlá zabývat: „*Král se znovu schoulí v křesle a zamyslí se. Polsko, Uhry, Vítkovci. Pitomý Týn nad Vltavou! Nezajímá ho to. Chce žít, nechce mít starosti, chce se oženit s půvabnou, mladičkou Rejčkou, chce se těšit jejím krásným tělem, ... bude bezpochyby sametové, pružné, ale přitom poddajné,...*“³⁹

Mikuláše Opavského drží nenávist k Falkenštejnům i po Závěšově smrti. Na polském tažení dává s chutí popravít oba jeho zajaté mladší bratry se slovy: „*Zničil jsem další dva z rodu Falkenštejnů!*“⁴⁰ I na mladého Jana se pokusí poslat vraha, jeho loupežnická banda jej ale ochrání. Jan začíná mít pověst neporazitelného, podobně jako kdysi jeho otec. Nakonec Mikuláš volí strategii, která jej zbaví nejen posledního Falkenštejna, ale také krále. V přestrojení přichází za Janem a nabízí pomoc při plánovaném atentátu. Hroznata Mikuláše sice nepoznává, přesto vzpomene, že to byl právě opavský vévoda, který se již dříve pokusil zbavit se nevlastního bratra: „*Já přece pamatuju, jak třeba opavský vévoda Mikuláš naváděl Otu Braniborského, aby zahubil malého Václava. Myslel si pořád, trubec nemanželský, že by se mohl přece zmocnit trůnu.*“⁴¹ Dalšího spojence do spolku proti Václavovi nachází Mikuláš v Jindřichovi z Lipé, který touží po mladé královně Rejčce a díky panovníkově smrti by na ni mohl mít naději. Jindřichovým úkolem má být odstranění králova vraha, tedy Jana.

Na smrt Václava II. reaguje Hroznata slovy: „*Zemřel král, ale nikoli naše právo na pomstu. Po Václavovi II. nastoupí nepochybně Václav III. a převezme nejen korunu a zemi, ale i zločin svého otce!*“⁴² K podobnému soudu dospívá také Mikuláš – nechce se sice na Václavovi III. mstít za hříchy jeho otce, ale vadí mu, že se panovníkovo chování čím dál víc podobá někdejšímu otcovu, které Mikuláši

³⁹ Foustka 1994, str. 49

⁴⁰ Foustka 1994, str. 70

⁴¹ Foustka 1994, str. 199

⁴² Foustka 1994, str. 229

nevyhovuje. Sám však na trůn nyní již nepomýšlí, jako kandidáta nabízí Jindřicha Korutanského, který si má brát princeznu Annu.

Teprve když se Jan vydává na cestu do Olomouce, dovídá se Hroznata, kdo byl tajemný muž s rouškou, jež je nabádal k vraždě krále. Na jeho hrad pak už přichází jen zpráva, že byl Václav III. zavražděn. Neví, zda tak učinil Jan, neví o jeho dalších osudech, protože domů se již synovec nevrací.

Z tomto románu i ve Foustkově novele je Záviš prezentován jako výjimečná osobnost, jako velký rytíř a hrdina. Ve světle toho je pak posuzováno veškeré jeho jednání. Jeho příběh autora však příliš nezajímá, Foustka se mnohem více soustředí na vylíčení bojových scén a milostných dobrodružství fiktivních postav (v případě Jakuba a Ambrože) či postav sice historicky doložených, ale s neznámými osudy (nejmarkantnějším příkladem je Jan).

5. Vývoj Závěšova příběhu

Již při letmém pročtení předchozích kapitol této práce je zřejmé, že se na jednotlivých zpracováních Závěšova příběhu určitým způsobem podílela doba, v níž vznikaly. Svě naznačuje už fakt, že bylo možné při členění práce do kapitol úplně bez problému sloučit časové a povahové hledisko.

Stejně tak je již z prvního pohledu patrné, že se závěšovská tematika objevila v obdobích, v nichž zažívala rozmach historická próza celkově. U dramát z první kapitoly se to ukazuje obtížně, protože vznikala ve velkém časovém rozmezí. Svě však vypovídá, že poslední z nich vyšlo jen krátce po vzniku samostatné republiky a další díla věnující se Závěšovi se objevila až za okupace, v mezidobí zcela chybí. Stejně tak 50. a z velké části také 60. léta výrazně upřednostňovala současnou tematiku, zatímco 70. léta znamenala pro historickou beletrii (zejména prózu) značný rozmach.¹ Josef Hrabák připomíná nápadný počet vydaných prací včetně reedic starších děl, skutečnost, že se historickou prózou začali zabývat i autoři, kteří ji dříve nepěstovali (uvádí např. Říha, Frýd, Erben), rozšířil se tematický rejstřík jednotlivých autorů do té míry, že by bylo obtížné hledat specialistu na určité konkrétní období a zejména byl pokryt prakticky celý historický vývoj, přičemž zájem přitahovala nejen historie národní, ale také cizí.² Trend dozníval v 80. letech, v 90. letech se historická tematika objevovala v jiných podobách.

Specifika jednotlivých děl byla ukázána výše. Zbývá tedy pokusit se zhodnotit, co je typické pro díla vzniklá v určitém období. Společné rysy lze nejlépe postihnout v hledání odpovědí na tyto otázky, naznačené již v úvodu a vykrytalizované potom v průběhu práce:

1. Které momenty ze Závěšova života byly v jednotlivých obdobích zpracovávány?

¹ proměny žánrové struktury pro období 1945 – 1989 ukazuje velmi přehledným způsobem moderní kolektivní čtyřsvazková práce JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945 – 1989*. Praha: Academia, 2007 – 2008; dokladem, že je toto shrnutí pouze zjednodušující a historický román byl pěstován i v dobách, kdy historická beletrie nezažívala největší rozmach, práce DOKOUPIL, B. *Český historický román 1945 – 1965*. Praha: Československý spisovatel 1987; pro období, která nezahrnuje Janouškova monografie, obdobně vyčerpávající práce chybí, pro základní představu ale poslouží např. kolektivní práce prezentovaná jako středoškolská učebnice, ale povahou představující spíše vysokoškolské skriptum LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004

² HRABÁK, J. *Úvahy o literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1983, str. 135 – jde o práci tendenčně hodnotící jednotlivá díla, ale po faktografické stránce spolehlivou

2. Existují nějaké motivy, které se objevily ve všech pracích daného období?
3. Existují nějaké shody v tom, které další postavy v dílech vystupují, jak jednají, jak jsou charakterizovány? Objevují se shody, pokud jde o jednání a charakteristiku samotného Záviše?
4. Lze u děl určitého období mluvit o podobném přístupu k tematice?

Po celé tzv. dlouhé devatenácté století lákal Závišův příběh výhradně dramatiky³. Zřejmě i výběr žánru (jedná se vždy o tragédie) zapříčinil, že doložená historická fakta byla sice v podstatě respektována, ale přeskupována tak, aby se příběh jevil zajímavější a poskytl prostor pro čtenářsky (a zejména divácky) přitažlivé scény. Z téhož důvodu byly také voleny ke zpracování jen jisté momenty ze Závišova života.

Třikrát se v tomto období Záviš objevil jako vedlejší postava v dramatech zaměřených zejména na osudy Přemysla Otakara II. (alespoň svými názvy se tak prezentují - jde o jeden z Turinského zlomků a o hry Vlčka a Zavřela). V ostatních sledovaných hrách vystupuje jako postava hlavní, přesto se žádná z nich nedotýká jeho dětství a dospívání. Autory přitahoval až jeho vztah ke Kunhutě a cesta k moci. Turinský se kvůli nedokončenosti svých dramát vyjádřil pouze k několika málo událostem Závišova života. Macháček se věnoval zejména jeho závěru, z předcházejících událostí zmínil pouze pár vybraných. Hálek zpracoval Závišovy osudy poměrně komplexně (pokud se odhlédne od skutečnosti, že si upravil posloupnost událostí a některé scény mu potom „vypadly“). Vlčka zajímalo pouze období krátce před Moravským polem, Hilbert naopak začal až dobou interregna. U Zavřela se znovu objevila snaha postihnout Závišův život celý (tedy alespoň od jeho příchodu ke dvoru), ale vynechával ještě více než Hálek a opustil svoji hlavní postavu ve chvíli úmrtí Kunhuty, k Závišově popravě se již nevyslovil.

Již u Turinského se Záviš objevil na Přemyslově dvoře, a to dokonce ještě před příchodem Kunhuty. Macháček, Hálek a později i Zavřel nechali již za Přemyslova života vypuknout poměr mezi velmožem a královnou. Vlček páru připsal pouze vzájemné sympatie, Hilbert jej sledoval až od opavského pobytu a k událostem, které mu předcházely, se vracel minimálně.

³ pomínu-li básnická zpracování a krátké prozaické útvary, jak je vymezeno v úvodu

Pouze u Háalka a Vlčka se objevil motiv Závišovy nabídky pomoci králi v bitvě na Moravském poli. Častěji byl tematizován jiný mýtus vážící se k bitvě – zrada Miloty z Dědic. Pokud se o této postavě objevila zmínka (je tomu tak u Macháčka, Háalka, Vlčka a Zavřela), vždy byl Milota prezentován jako Závišův příbuzný.

Stejně málo přitažlivý jako Závišovo dětství byl pro tyto autory také jeho uherský sňatek. Hálek zmínil vztah s uherskou princeznou Jitkou, ale už ne sňatek, ostatní podání se k takové události buď nedostala (Turinský, Vlček), nebo ji přímo vyloučila, když Závišův život uzavřela bez zmínky o další nevěstě (Macháček, Hilbert, snad i Zavřel, ač skončil pouze plány na Závišovo zatčení, nikoli zatčením samotným).

Důležitou postavou Závišova příběhu je královna Kunhuta. Pouze u Turinského se vůbec neobjevila (lze však předpokládat, že příčinou toho je pouze nedokončenost díla, nikoli záměr autora). U Macháčka spíše jen přizvukovala Závišovi, u Háalka se však již aktivně snažila získat a udržet si jeho lásku. U Vlčka se jen mihla jako vzorná manželka krále nepodléhající svodům zajímavého hudebníka, u Hilberta i Zavřela měla však veškeré dění pevně v rukou a projevila se zejména v závěru jako strůjkyň Závišova pádu.

Nedá se říci, že by se častěji objevovala nějaká další postava vedle samotného Záviše, Kunhuty a Přemysla Otakara, kterého však těžko lze nějak charakterizovat. Václav vystupoval sice u Háalka, Hilberta i Zavřela, ale ani v jednom případě se nijak výrazně neprojevoval.

Záviš sám u Turinského vystupoval jako kladná postava, čestný muž s velkými cíli padlý za oběť intrikám. Možné zrádovství je pouze naznačeno v dodatcích. Macháček ukázal Záviše jako člověka všeho schopného, ale s poměrně ušlechtilým cílem, s nesobeckou motivací – chtěl získat korunu, aby zachránil zemi před úpadkem, do kterého ji podle jeho názoru vedla Václavova politika, nikoli z vlastní touhy po moci. Jinak je tomu v podání Háalkově, kde je Záviš pojat zcela černobíle jako vypočítavý intrikán. Velmi podobně se na Záviše díval také Vlček, který však tím, že skončil Moravský pole, Závišovu podlost nerozvedl do takových rozměrů jako Hálek. Teprve u Hilberta se Záviš jeví jako velmi charismatická osobnost, jež se snažila opět angažovat pro blaho země, ale podobně jako u Macháčka byl připraven na této cestě odstranit krále. Naopak žádné charisma

nepřiznal Závišovi Zavřel, který jej charakterizoval ústy jeho politických protivníků jako člověka neschopného činů, jehož existenci vůbec není nutno brát v potaz.

Určité společné rysy se tedy u sledovaných dramát objevily. Zejména je to právě celkový přístup k tematice, jak již byl zmíněn výše - výběr jistých zajímavých momentů (týkajících se zejména vztahu Záviše a Kunhuty), přeskupování událostí a konstruování jejich možných příčin. Jako společný prvek je možno vnímat také to, že postavy neprodělávaly prakticky žádný vývoj, byly charakterizovány maximálně několika málo rysy, pokud vůbec nějak charakterizovány byly, a jejich motivace byly naprosto nekomplikované a jasně patrné.

Vančura i Mařánek zpracovali Závišovy osudy prozaickou formou. Zatímco Mařánek věnoval Závišovi samostatný román, kde jej učinilo hlavní postavou, Vančura podal jeho příběh jako jeden z mnoha ve svých *Obrazech z dějin*. Je tu tedy poměrně značný rozdíl v prostoru, na němž byly Závišovy osudy zachyceny. Oba autoři se však narozdíl od předchozích dramatiků snažili o určitou komplexnost. Záviš pro ně nezačal být zajímavým až poměrem ke královně, ale v obou případech již svým vystoupením proti Přemyslu Otakarovi II. Stejně tak oba autoři zachytili Závišovy osudy až do samého konce, Vančura do okamžiku pohřbu, Mařánek do chvíle, kdy byla Závišova hlava jako trofej donesena králi. Oba autoři dodržovali Šustou sestavenou chronologii (příčemž u Mařánka je závislost na Šustových textech silně patrná i v dalších aspektech, u Vančury nic podobného sledovat nelze) a zpracovali tytéž situace, Mařánek pouze o něco podrobněji.

Záviš tedy přišel na scénu jako iniciátor protikrálovské vzpoury. U Vančury tak nejprve vůbec vnímán nebyl, tento pohled vyvstal postupně. Mařánek naopak vyloženě vyzdvihl způsob, jímž Záviš burcoval své příbuzné k vystoupení proti panovníkovi. Oba autoři se zároveň snažili, aby jejich hrdina nevstupoval do děje odnikud. Pokud se však chtěli držet doložených faktů známých ve své době, nemohli toho k Závišově dřívějšímu životu říci mnoho. Vančura připomněl sňatek s urozenou paní a její následnou smrt, Mařánek původ z krumlovské větve Vítkovců a působení ve funkci purkrabího na Falkenštejně. Ani jeden z autorů nezmínil, že by se Záviš pohyboval na králově dvoře či se dokonce osobně znal s královnou Kunhutou.

Zatímco Mařánek zahrnul už dříve se objevivší scénu, kdy Záviš přišel nabídnout králi před bitvou svoji pomoc (u Mařánka tak učinil pomocí posla) a přidal i další mýty vztahující se k Moravskému poli, Vančura se o okolnostech bitvy vůbec nezmínil. Vylíčil až setkání Kunhuty a Záviše na Hradci, jejich sblížení a podporu, kterou Záviš osamělé královně poskytl. Mařánek byl i zde podrobnější, věnoval se Kunhutinu zajetí i Závišovým snahám obohatit se na úkor královského. I zde se však Záviš nakonec dostal na Hradec do královniných služeb, aniž by Mařánek nějak vysvětlil, co jej vedlo k takovému obratu.

S pomocí Kunhuty získal Záviš vliv na krále. Oba autoři vylíčili, kterak se mladému panovníkovi věnoval. Dalšími událostmi se Vančura zabýval jen ve zkratce a je proto obtížné zde hledat nějaké shodné postupy s Mařánkem. Oba zaznamenali střet Záviše s nepřátelsky orientovanou částí šlechty, svatbu Václava s Gutou a nevěstin odjezd zpět k otci, svatbu Kunhuty a Záviše, Kunhutinu smrt i Závišovo rozhodnutí znovu se oženit v Uhrách. Mařánek obohatil vyprávění o řadu motivů, které jsou však již zmíněny v příslušné kapitole a zde by bylo jejich opakování bezúčelné. Většinou se jedná o detaily předložené Šustou.

Další srovnání nabízí až vylíčení Závišova postupného pádu. Zajímavé je, že oba autoři viděli velice podobně jeho příčiny, a to ani ne tak v jednání Záviše samotného, ale zejména ve vlivu královny Jitky a opavského vévody Mikuláše. Vančura k tomu přidal ještě specifika Václavovy povahy i situace, v níž se král nacházel po smrti prvorozeného syna.

Oba autory zajímal také okamžik Závišovy smrti. Zatímco u Vančury přišel s nápadem užít Záviše jako rukojmí vévoda Mikuláš, u Mařánka šlo o pokyn zvenčí, od krále Rudolfa, podaný prostřednictvím bamberského biskupa Arnolda, Mikuláš byl potom už jen vykonavatelem jejich vůle - ale vykonavatelem aktivním, který se do této úlohy sám pasoval.

V období okupace se začal ustalovat určitý rejstřík postav, které začaly být vnímány jako zásadní pro Závišův příběh. Podobně jako u dramatu to byla královna Kunhuta, líčená zde v obou případech jako žena činu, schopná a nevzdávající se ve chvílích neúspěchu (u Mařánka silněji než u Vančury). Své charakteristiky však poprvé získal také mladý král, přičemž v obou dílech vystupoval jako nerozhodný, snadno ovlivnitelný, bez vlastní vůle – čímž poněkud kontrastoval s postavou Záviše. Jako Závišovi nepřátelé vystupovali vévoda Mikuláš a královna Guta (u

Mařánka důsledně označovaná českou podobou jména, tedy jako Jitka). U Mikuláše bylo nepřátelství k Závišovi jediným zmíněným rysem jeho povahy. Gutu lze v obou případech považovat za důstojnou nástupkyni Kunhuty, vyznačovala se stejnou rozhodností a schopností prosadit své. V obou dílech se objevila také postava jejího otce, Rudolf zde však stál spíše v pozadí než že by nějak výrazněji ovlivňoval Závišovy osudy.

Zbývá dodat, jak se autoři postavili k samotné postavě Záviše z Falkenštejna. Vančura se k jeho ambivalentnímu vnímání dalšími generacemi i Závišovými současníky přihlásil již na počátku, Závišovy kladné a záporné stránky přímo položil vedle sebe, přičemž vyzdvihl spíše ty první, připomenutím druhých jako by chtěl Záviše polidštit. Každopádně prezentoval Záviše jako velkou osobnost. K podobnému pojetí se dopracoval také Mařánek, ale nepředložil jej tak uceleně na jednom místě a ani ne tak přímo jako Vančura, je třeba mnohem více číst v Závišově jednání. Negativní rysy jeho povahy jsou často zachyceny jako hodnocení z druhé ruky, přímo od Závišových nepřátel či nějakých náhodných svědků, ani proslov jeho samotného v závěru nemá tu pravou výpovědní hodnotu, Záviš se sice přihlásil k touze po koruně, pro jejíž zisk by byl všeho schopen, ale rozhodně tak v románu nevystupoval. Jako vysloveně záporné lze hodnotit pouze jeho počáteční činy.

Jak je vidět, zvolili Vančura i Mařánek ke zpracování stejné motivy a minimálně podobný byl i jejich přístup k jednotlivým postavám. Oproti dřívějším autorům se snažili zachytit Závišovy osudy v co největší úplnosti a také v co největší shodě se soudobými závěry historiků. Vančurovy *Obrazy z dějin národa českého* i Mařánkuv román vznikly v době okupace, tedy době nanejvýš pohnuté. Snad právě odrazem toho je jistá smířlivost, s níž oba autoři přistoupili k jednání historických osobností.

Další zájem o závišovskou tematiku se objevil po více než třicetileté pauze. Nina Bonhardová se zaměřila na osudy Přemysla Otakara, Záviš v jejím románu vystupoval pouze jako postava vedlejší. Přesto byl jeho příběh zahrnut celý - sice s důrazem na události probíhající za králova života, Závišovi však potom patří ještě doslov, který shrnul jeho další život až po popravu před Hlubokou. Daněk si vybral

za hlavní postavu svého románu⁴ krále Václava. Záviše sledoval od schůzky Vítkovců na Rožmberku v roce 1276 po jeho smrt, vzpomínka na otčima se pak u Václava objevila ještě po dalších patnácti letech. Kratochvíl vybral za hlavní postavu své novely královnu Kunhutu a jelikož jsou události vyprávěny z většího z její perspektivy, ze Závišova života je zahrnuto jen těch několik let, která velmož strávil po královnině boku. Stejně tak zvolil za hlavní postavu Kunhutu i Neužil v *Ohnivě jeseni*, ale i Záviš jej stejně jako královna zajímal již od svého dětství a k jeho osudům po smrti Kunhuty se Neužil vrátil v dalším románu, *Zlomené pečeti*, kde je Záviš již postavou hlavní a čtenář jej sleduje až do jeho smrti. Také u Vaňkové se Závišův životní příběh vyskytuje celý, a to zasazený do širšího vyprávění.

Všichni uvedení autoři věnovali Závišovu příběhu velký prostor, snažili se jej zachytit co nejkompaktněji a co nejdetailněji, držet se výsledků historického bádání a fantazii uplatňovat pouze tam, kde zůstávalo něco nedořečeného, kde historik neměl prameny, které by mu ukázaly, jak události proběhly. Tento stejný přístup vedl k tomu, že se objevila celá řada shodných motivů (obvykle ne u všech autorů, ale vždy u jistého počtu z nich). Těžko by bylo možné zde vypsát všechny a hlavně by to zcela postrádalo smysl – postačí zmínit jen ty nejvýraznější, z nichž je patrné, jak se proměňoval přístup k tematice.

S výjimkou Daňka a Kratochvíla bylo tedy v jednotlivých dílech zachyceno už Závišovo dětství či přesněji řečeno počátky dospívání. Každý z autorů přisoudil Závišovi trochu jinou životní cestu, Vaňková jej kladla již jako chlapce na Přemyslův dvůr, u Bonhardové Záviš vstoupil do králových služeb až po zisku jistých zkušeností a světě, u Neužila už takový krok učinit nestačil. Všem třem těmto autorům byla však společná myšlenka, že byl Přemysl Otakar dospívajícímu Závišovi velkým vzorem.

Kromě Kratochvíla všichni autoři zmínili schůzku Vítkovců, ale s odlišným průběhem – svým podáním vybočila zejména Bonhardová, u níž Záviš zprostředkoval spojení mezi svými příbuznými a králem, u ostatních jsou rozdíly jen v detailech.

⁴ dalším užitím Daňkova jména odkazují právě k tomuto románu – autorovou divadelní hrou se zde již znovu zabývat nebudu, neboť jsou její pasáže až na jedinou výše zmíněnou scénu obsaženy v románu, neobjevuje se zde nic navíc; za dostatečné považují, jak o této hře bylo pojednáno v příslušné kapitole výše

Již v předchozích obdobích se ukázala obliba mýtů vážících se k bitvě na Moravském poli – a trvala i v sedmdesátých letech. Bonhardová zachytila mýty všechny tři bez jakékoli inovace – Záviš nabídl králi pomoc, král si nechal složit přísahu věrnosti od přítomných šlechticů a v bitvě nakonec ztratil život zradou Miloty z Dědic. Daněk se soustředil na dialog Přemysla a Záviše. Kratochvíl na tyto události narazil alespoň v *Baladě královské*, když už mu to vzhledem ke své povaze neumožnila novela věnovaná královně Kunhutě. Neužil zmínil Závišovu nabídku a přísahu šlechty, Milota však cejch zrádce ztratil, když dostal příležitost královně vysvětlit své jednání. Vaňková před bitvou sledovala zejména Závišovo počínání – a vnesla nový motiv, král odmítl vítkovskou pomoc, neboť počítal s možností smrti a v Závišovi viděl člověka schopného zajistit poté v zemi klid, člověka, který tedy v žádném případě nesměl padnout spolu s ním.

Všichni autoři se snažili co nejvíce polidštit historické osobnosti. Činili tak hledáním jejich motivací a také zaměřením na jejich soukromý život, zejména ty jeho aspekty, které stabilně zůstávají skryty historikům, neboť o nich mlčí prameny včetně vyprávěcích. Právě této tendenci odpovídá i další z motivů, který se objevil (vedle četných scén líčících například dětství hlavních postav či jejich vystupování v naopak rodičovské roli) – útěk Kunhuty z Bezdězu, střet povinností matky, která by neměla opustit syna, a královny, která jen na svobodě může spravovat zemi. To, jak se autoři postavili k tomuto momentu Kunhutina života, pak ovlivnilo, jakým způsobem v jejich dílech přijal Václav Kunhutu po svém návratu do Prahy a jakým způsobem přijal následně Záviše.

Také navázání vztahu mezi Kunhutou a Závišem budilo zájem autorů. U Bonhardové a Vaňkové došlo k jejich setkání již za Přemyslova života, avšak pouze Bonhardová nechala jejich vzájemnou náklonnost dojít až k vypuknutí milostného poměru. U Vaňkové, ale stejně tak u Daňka, Kratochvíla i Neužila přišel Záviš za královnou na Hradec jako její nepřítel a musel si ji svým chováním získat.

Podobně si musel Záviš získat také Václava. Motiv her a zábav, které pro krále vymýšlel, se objevil již za okupace a nyní zcela vyhovoval zmíněné tendenci autorů zachytit rodinný život historických osobností. Není tedy divu, že jej využili všichni autoři, kteří se věnovali počátkům Václavovy vlády – Daněk, Neužil i Vaňková; Kratochvíl pak alespoň zmínil, že se Záviš choval k Václavovi jako k rytíři, kterým chlapec nebyl, ale přál si být.

Další výraznou tendencí, která se objevila u všech sledovaných autorů (snad kromě Kratochvíla zaměřeného spíše na citové prožívání), je snaha zachytit dramatickou akci, nejlépe bojovou scénou. Bonhardová tak učinila při líčení osudů Přemysla Otakara, u Závěše jí na to už nezbýval prostor, měla-li větší část jeho života vměstnat do krátkého doslovu. Naopak Daněk, Neužil i Vaňková vyhledávali dramatické akce právě v Závěšově životě, a to z velké části v jeho životě po smrti královny Kunhuty. Jako velký dobrodružný podnik je vylíčeno u všech jak tažení s Václavem na Moravu proti zemským škúdcům, tak zejména Závěšův uherský sňatek, kdy byl český velmož svým budoucím švagrem Ladislavem zcela vtažen do jeho sporů s domácí šlechtou a duchovenstvem.

Uherský sňatek však nabídl také další zajímavé okamžiky – u všech třech autorů, kteří se dostali k jeho zaznamenání, se objevilo přepadení Hynkem z Lichtenburka (ač pokaždé s jinou motivací), Závěšovo neoprávněné užívání titulu opavského vévody či scéna setkání Závěše s Alžbětou.

Více prostoru než v dílech předchozích období bylo v 70. letech věnováno Závěšově věznění a popravě. Autoři se zde opět zcela drželi posledních závěrů historiků, žádný použitý motiv nepřekvapuje.

Také rejstřík postav, které se v jednotlivých dílech objevily, je velice podobný. Závěšovy osudy ovlivňovali král Přemysl Otakar, královna Kunhuta, více než dříve také Václav. Více prostoru bylo věnováno povaze a činům Guty, ale také jejímu otci a bratrům Rudolfovi a Albrechtovi. Se svými názory vystoupily Václavovy sestry Kunhuta a Anežka, u Vaňkové také Závěšova dcera. Autori vysloveně lákaly osobnosti uherského sourozeneckého páru, nevyzpytatelného Ladislava a jeho skandály opředené sestry Alžběty. Již během Závěšova života se rozvíjelo vzájemné nepřátelství s vévodou Mikulášem, které pak Závěše stálo život.

Za zaznamenání stojí zejména nový obraz mladého Václava. Zatímco dříve bývala zdůrazňována jeho nerozhodnost, nestatečnost a celkově neschopnost ujmout se panovnických povinností, v 70. letech vystoupil do popředí jeho intelekt a autoři se začali dotýkat také jeho prožívání – zřejmě v reakci na postupující proměnu vnímání dítěte ve společnosti. Mladičkový král by si sice rád užíval dětství po boku znovu nalezené matky a rytířského otčíma, jehož velice obdivoval, ale uvědomoval si svoji roli, prováděl řadu zralých úvah a obratně je proměňoval v činy. Zcela novým motivem je, že se pro něho stalo traumatem Závěšovo zatčení a

poprava – u Daňka je na tomto problému vystavěn vlastně celý román, u Vaňkové vedly výčitky svědomí a hledání viníka k odcizení královského páru, pouze u Neužila byl Václav zcela ve vleku své ženy a ani si nepřipouštěl, že by mohl jednat jinak.

Záviš sám byl pak uchopen jako postava vyloženě kladná (u Vaňkové), vyloženě záporná (u Neužila) i ambivalentní (ostatní autoři), vždy však jako postava výjimečná.

Romány vzniklé v 70. letech měly tedy celou řadu společných motivů, vystupovaly v nich tytéž postavy a jejich jednání se lišilo jen do té míry, aby ještě odpovídalo závěrům vysloveným historiky. Přesto jsou jednotlivá díla velmi specifická, autoři hledali nový přístup k látce, která již byla beletristicky zpracována. Bonhardová se snažila postihnout každodenní život a vývoj společnosti, který se jí bohužel smrškl na střet expanzivního německého živlu a bezmocných českých obyčejných, ale velice schopných a pracovitých lidí. Daněk šel cestou relativizace historických událostí, cestou experimentu. Kratochvíl zvolil kratší útvar a zaměřil se na prožívání jediné postavy. Neužil i Vaňková využili bílá místa k vymyšlení čtenářsky atraktivních situací, konání přesunuli z velké části na postavy, které byly sice historicky doložené, ale z jejich osudů bylo známo jen minimum a nabízel se tedy velký prostor pro jejich domýšlení.

Poslední tři sledovaná díla se postavila k Závišovu příběhu zcela specificky, použila jej pouze jako kulisu. Velmožovy osudy zde byly zachyceny jen zkratkově, těžko tedy mluvit o nějakých společných motivech. Stejně tak nelze uvažovat ani o nějak podobném přístupu k postavám – už proto, že z těch, kteří Záviše obklopovali a ovlivnili jeho život, se ve všech třech případech objevil pouze Václav, a to rozhodně ne způsobem srovnatelným s ostatními dvěma díly či dokonce s předcházejícími romány a dramaty. Záviš sám tu vůbec nevystoupil, pouze se mluvilo o jeho činech, a to vždy zkresleně. U Švandrlíka tím, že pouze konstatoval to nejzjevnější, nezajímalo ho skryté, tedy ani motivace. U Hrycha i Foustky tím, že o Závišovi informovaly určité vyhraněné postavy – Hrych ponechal tuto úlohu Gutě, jež na Záviše pohlížela s nepřátelstvím, Foustka naopak jeho velkému obdivovateli Hroznatovi z Hůžic.

Pro každé období byl tedy charakteristický určitý přístup k tematice, v každém období se dá vysledovat obliba určitých motivů a o podobnost v jednání jednotlivých postav.

Všichni autoři vycházeli z výsledků historického bádání. Dramatici dlouhého devatenáctého století hledali u historiků „pouze“ inspiraci, nápady na zajímavé scény, které potom už dotvářeli po svém, často si upravujíce či zcela ignorujíce ve své době známá fakta. Autoři okupační jako by historická podání téměř až kopírovali, nehledali v příběhu nic nového, pokud jej chtěli o něco obohatit, tak o umělecké hodnoty. S tímto přístupem však již nebylo možné vystačit o třicet let později, příběh sám byl již zachycen Vančurou a Mařánkem, bylo třeba se od nich nějak odlišit. Toto vnímání látky měli všichni sledovaní autoři společné, odlišení však pochopitelně provedl již každý z nich po svém. Závěr osmdesátých let a léta devadesátá byla pak v podstatě pokračováním této tendence, autoři odlišovali svá díla od předchozích tím, že samotnou závišovskou tematiku, která se již jevila zcela vyčerpanou, odsouvali na pozadí a prostor pro rozvinutí příběhu, a to zcela fiktivního, hledali v okamžicích, k nimž se historické bádání nijak nevyjádřilo.

Zároveň ale existuje i vliv opačný, vliv beletrie na historické bádání. Beletrie navázala na určité vnímání Záviše a postav kolem něho podané zejména *Zbraslavskou kronikou*, jež zprostředkoval Palacký, a toto vnímání upevnila natolik, že se od něj další badatelé již nedokázali odpoutat. A tak byl Záviš znovu a znovu líčen jako postava výjimečná, temná, fascinující, rozervaný romantik, snad až čaroděj – všichni mu však přiznávali, že byl skvělým politikem. Podobně u Kunhuty byla vždy zdůrazňována její vášnivost a nerozvážnost, snad až neschopnost ovládnout se. Jejich vztah musel pak být nutně vnímán jako bouřlivé vzplanutí citů, zejména z královniny strany – ač pro takovéto podání vlastně neexistuje jediný pádný argument.

Veškerá beletrie zpracovávala závišovskou tematiku jako soudobý příběh zasazený do středověkých kulis, po středověkém prožívání a vidění světa v ní není ani stopy. I k tomu ji částečně dovedla podání historiků hodnotící z perspektivy moderního člověka.

Závěr

Tato diplomová práce si vytkla za cíl zmapovat, jakým způsobem se v české beletrii 19. a 20. století objevil příběh středověkého velmože Záviše z Falkenštejna. První čtyři kapitoly představily jednotlivé historické romány a dramata, v nichž vystupuje postava Záviše či jsou Závišovy osudy alespoň dostatečně zmiňovány, kapitola pátá potom shrnula, jakým vývojem téma prošlo, jaké tendence se projevovaly při jeho uchopování. V tomto ohledu byl tedy cíl práce naplněn. Nebylo by však možné považovat ji za kompletní, kdyby nepřipomněla, že s koncem 20. století ještě neskončil zájem o závišovskou tematiku.

V devadesátých letech 20. století se téma zdá již vyčerpané. Během prvního desetiletí století nového se však dočkalo dalších zpracování, přičemž šlo zřejmě alespoň částečně o reakci na obrovský rozvoj historického bádání.

Od počátku 90. let vychází v nepravidelných intervalech sborník *Mediaevalia historica Bohemica*. Již v jeho prvním čísle se dva z příspěvů vyjádřili k fungování šlechty mj. také v Závišově době. Vratislav Vaníček se ve studii *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“*¹ věnoval také vztahu Přemysla Otakara II. k české šlechtě a poté státotvorným aktivitám šlechty za interregna let 1278-1283, přičemž za vrchol těchto aktivit považuje úspěšnou snahu o návrat krále do vlasti. Na základě charakteristiky stavu šlechtické obce vysvětlil, proč Záviš nemohl na delší dobu uchvátit moc. Zdeňka Hledíková nazvala svoji studii *Šlechta a hierarchie v Čechách od druhé poloviny 13. do počátku 15. století*.² Termínem hierarchie označuje vyšší duchovenstvo, z období, které je relevantní pro tuto diplomovou práci, se tedy věnuje zejména postavě pražského biskupa Tobiáše z Bechyně v jeho vztahu ke šlechtě a králi.

V následujícím roce vyšel článek Františka Kubů zabývající se chebskou svatbou³. Autor se věnoval spíše dějinám města než průběhu samotného obřadu, i

¹ VANÍČEK, V. Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“. In. *Mediaevalia historica Bohemica I.*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1991, str. 13-56

² HLEDÍKOVÁ, Z. Šlechta a hierarchie v Čechách od druhé poloviny 13. do počátku 15. století. In. *Mediaevalia historica Bohemica I.*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1991, str. 57-87

³ KUBŮ, F. Chebská svatba. In. *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1992, str. 29-36

k němu však přinesl několik upřesnění. Sňatek považuje za triumf Rudolfa, neboť mu zaručil, že se v nejbližší budoucnosti nepostaví český král proti Habsburkům. Rudolf přijel do města dříve spolu s novou manželkou Alžbětou, dcerou burgundského vévody, a zúčastnil se vysvěcení po požáru obnoveného kostela – tomuto aktu byl přítomen také Mikuláš Opavský, zatímco Kunhuta s Václavem a českými biskupy se dostavili teprve později. Po slavnostní souloži a mši přijal Václav své země v léno a změnil titulaturu. Neúčasti Závíše i odjezdu Guty znovu k otci Kubů věnoval pouze zmínku a v podstatě jen zopakoval již dříve uváděné možné důvody.

Další velice přínosná práce vyšla v roce 1998. Jedná se o sborník *Česko-rakouské vztahy ve 13. století* zahrnující příspěvky ze symposia konaného 26. – 27. září 1996 ve Znojmě. Pro sledovanou tematiku jsou důležité příspěvky dva. Nejprve je to pokus Johanna Grabmayera představit osobnost Rudolfa I. Habsburského a načrtnout základní obrysy jeho politiky⁴, a to zejména politiky po roce 1273, tedy po Rudolfově zvolení římským králem, kdy jej do značné míry zaměstnával právě střet s českým králem. Vratislav Vaníček se pak zaměřil přímo na počínání rodu Vítkovců⁵, u nichž připomněl jisté vybočování z průměru nejen v době vlády Přemysla Otakara II., ale také později. Vzestup rodu sledoval již od jeho zakladatele Vítka z Prčice. Zmínil nejasné postavení Vítkovců při vzpouře Přemysla Otakara II. proti otci, zmapoval působení členů rodu v zemských úřadech a jejich i královu zakladatelskou aktivitu na jihu Čech. Postup krále nepovažuje za nijak jedinečný a rozhodně ne za zaměřený na oslabení vítkovské moci. Má-li charakterizovat povstání z roku 1276, v podstatě konstatuje, že se jeho motivace nedá spolehlivě určit, a pokud má být v budoucnu hledána, pak jen na základě rozboru vývoje sociálních vazeb.

S dalšími příspěvky ke sledovanému tematu přišli na samém počátku 21. století Libor Jan a Martin Wihoda. Libor Jan se zabýval osudy syna Závíše a

⁴ GRABMAYER, J. Úvahy o osobnosti a politice krále Rudolfa I. Habsburského. In. *Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.* Praha: Rakouský kulturní institut; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, str. 33-44

⁵ VANÍČEK, V. Rodová politika Vítkovců a strukturální proměny jihočeského regionu v soustátí krále Přemysla II. Otakara. In. *Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.* Praha: Rakouský kulturní institut; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, str. 77-95

Kunhuty Ješka⁶. Minimum informací mohl předložit jako nevyvratitelný fakt, logické se mu však zdá ztotožnění tohoto muže s komturem řádu německých rytířů, který vystupoval na listinách mezi lety 1310-1337. Wihoda pak ve dvou velmi souvisejících článcích⁷ sledoval vztahy Mikuláše Opavského ke královně Kunhutě, Závišovi a Rudolfovi. Zejména vztah mezi Mikulášem a Rudolfem považuje za možná velmi těsný, nabídl dokonce domněnku, že mohl Rudolf iniciovat Mikulášovo vykoupení ze zajetí, aby v něm získal spojence proti Závišovi. Poměrně podrobně se Wihoda věnoval Mikulášovu působení na Opavsku ve zbývajících letech interregna a za nepravděpodobné považuje, že by při poměrně rázném počínání trpěl Kunhutu s milencem na Hradci, spíše musela tato dvojice místo opustit a najít si na Moravě jiné útočiště, snad v držení některého ze Závišových příbuzných.

V roce 2002 se tematika dočkala dalšího komplexního odborného zpracování, a to ve 3. svazku *Velkých dějin zemí Koruny české*, jehož autorem je Vratislav Vaníček.⁸

V následujících letech opět přineslo několik autorů příspěvky k dílčím problémům. Nejprve to byl Libor Jan ve svém článku *Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289 – 1290*. Započal jej rozbořením majetkových záležitostí týkajících se Závišových pozůstalých – dcery a zetě Hynka Krušiny, bratrů, Hroznaty z Hůžic a jeho synů, poté věnoval velkou pozornost stanovení přibližného data Závišova zatčení, odboji Vítkovců propuknuvšímu po Závišově zatčení. Pokusil se vystopovat, kdo všechno se vlastně povstání účastnil a proti komu bylo namířeno, přičemž jasnou odpověď nabídl zejména u druhé otázky – proti biskupu Tobiášovi. Skutečnost, že Rudolf doporučil Václavovi snažit se o rychlou pacifikaci situace, označil Jan za úplně běžný postup, stejně tak to, že k takovému zásahu římský král poskytl potřebnou pomoc. Zároveň Jan vyjmenoval významné osobnosti, které za tímto účelem doprovodily krále do Prahy. Za krajně nepravděpodobné však považuje, že by se v Závišově věci hodlali nějak angažovat Jindřich Vratislavský a Ladislav Uherský, neboť oba měli v té době jiné starosti a

⁶ JAN, L. In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty. *Český časopis historický*, 2000, roč. 98, č. 4, str. 453-474

⁷ WIHODA, M. Facta est autem distractio regni Bohemiae. Opavsko v čase interregna 1278-1283. In. *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Řada C*. Opava: Slezská univerzita, 2000, str. 170-180 a WIHODA, M. Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky. *Český časopis historický*, 2001, roč. 99, str. 209-230

⁸ VANÍČEK, V. *Velké dějiny zemí Koruny české III*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002

oběma muselo být jasné, že by jejich vystoupení stejně nemělo naději na úspěch. Jan také připomněl, že podobně jako není spolehlivě známo datum Závěšova zatčení, i na datum smrti existují různé názory, přičemž se pokusil zrekonstruovat chronologii událostí léta 1290 včetně soudu nad Závěšem, aby na jejím základě stanovil pravděpodobnost vyslovených hypotéz. Dále Jan hledal, z čeho mohl být Závěš vlastně obviněn a na základě jaké právní normy byly jeho činy posuzovány. Nakonec stručně zhodnotil, jaký Závěš zřejmě byl a proč jeho život skončil popravou.

Dana Malá nejprve zrekonstruovala obsazení dvorských úřadů v čase prvních let vlády krále Václava II⁹ před příchodem Závěše do Prahy, v letech jeho vlivu i po jeho pádu, a to na základě listin, které navíc roztřídila do přehledné tabulky. Dále se věnovala tematické braniborské působení v Čechách a zajetí mladého krále.¹⁰ Zachycením, na kterých místech ve které době mohl Václav pobývat a s kým se tam zřejmě setkal zveřejnila zprávu Zbraslavské kroniky, že by byl chlapec svým bratrancem nějak trápen. Upozornila navíc, že taková představa není ani příliš logická, nejen proto, že by bylo podobné chování od Oty neprozíravé, ale zejména proto, že až do konce svého života Václav s Askánci bez nějakého konfliktu spolupracoval a nic tedy nenasvědčuje, že by k Otovi choval nějakou zášť. Vedle toho však Malá přiznala, že si Ota jako správce Čech zřejmě příliš obratně nepočínal, spíše naopak. Irena Prokopová se jako první zaměřila na postavu královny Guty.¹¹ Nejprve musela konstatovat, že nelze z pramenů vyčíst prakticky nic o královnině osobnosti a jen minimum vypovídají o tom, kdo Gutu obklopoval, zřejmá je však její role ve sňatkové politice jejího otce. Poté Prokopová sledovala události Gutina života od narození přes zasnoubení Anjouovci Karlu Martelovi, svatbu s Václavem a cestu do Prahy až po korunovaci a záhy následující smrt. Gutě připsala velký vliv na jejího manžela, obzvláště zpočátku, kdy právě její úsilí mělo značně napomoci k odstranění Závěše z Falkenštejna z politické scény.

Václav II. se dočkal ve 21. století již také dvou monografií. Není zde prostor věnovat se jim podrobněji, ač by si to obě nesporně zasloužily, charakterizují je

⁹ MALÁ, D. Skladba pražského dvora. In. *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2003, str. 97-163

¹⁰ MALÁ, D. Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. In. *Korunní země v dějinách Českého státu II. Společné a rozdílné*. Praha: Albis international, 2005, str. 129-158

¹¹ PROKOPOVÁ, I. Guta Habsburská. Česká královna a její dvůr. *Muzejní a vlastivědná práce*, 2005, roč. 43, č. 4, str. 189-211

proto jen v největší stručnosti. Kateřina Charvátová chronologicky sledovala jak Václavovy životní osudy, tak také proměny jeho vlády.¹² Libor Jan se naproti tomu zaměřil jen na určité aspekty Václavova působení – na podstatu panovnické domény, těžbu stříbra a ražbu nové mince a na vztah panovníka a šlechty.¹³

Od počátku 90. let se objevily také monografie zpracovávající temata Závišova příběhu se dotýkající. Dvakrát vyšly v češtině dějiny Maďarska. Autorem prvních z nich je Richard Pražák¹⁴, žádná zmínka o Alžbětě Kumánce a tedy ani o Závišovi se zde však neobjevila, vládu Ladislava Kumána Pražák vylíčil v jediném odstavci. Obdobně uchopil téma také László Kontler, jehož anglicky napsanou práci do češtiny přeložil Miloslav Korbělík.¹⁵ Na závěr díla však byla připojena Pražákova studie zabývající se česko-maďarskými vztahy, kde se již Záviš objevil. Pražák dokonce položil do souvislosti jeho popravu s úmrtím Ladislava jako Závišova ochránce. Více se Záviše dotkla monografie zaměřená na šlechtický rod Lichtenburků¹⁶. Jan Urban zde zachytil Závišův vzestup a vyslovil se k několika otázkám, které souvisejí s jeho vztahem právě k lichtenburskému rodu. Pokusil se datovat sňatek Závišovy dcery s Hynkem Krušinou i uvést na pravou míru přepadení Záviše na cestě do Uher, které připsal zcela jednoznačně Hynkovu otci, nikoli Hynkovi samotnému, v té době netakticky plenícímu biskupské zboží.

Díla snažící se přiblížit minulost běžnému čtenáři zažívají v posledních letech značný rozmach. Nejinak je tomu také u období závěru přemyslovské vlády. Úroveň těchto prací je samozřejmě různá.

Za faktograficky kvalitní a zároveň čtenářsky atraktivní lze považovat díla Jaroslava Čechury¹⁷, Gabriely Šárochové¹⁸, Cyrila Hádky¹⁹ či Jiřího Bílky²⁰. Také

¹² CHARVÁTOVÁ, K. *Václav II.* Praha: Vyšehrad, 2007

¹³ JAN, L. *Václav II. a struktury panovnické moci.* Brno: Maticе moravská, 2006

¹⁴ PRAŽÁK, R. *Dějiny Maďarska.* Brno: Masarykova univerzita, 1993

¹⁵ KONTLER, L. *Dějiny Maďarska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001

¹⁶ URBAN, J. *Lichtenburkové: Vzestupy a pády jednoho panského rodu.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003

¹⁷ TŘEŠTÍK, D.; ČECHURA, J.; PECHAR, V. *Králové a knížata zemí Koruny české.* Praha: Rybka Publishers, 2001 – Záviš je zde představen zejména v medailonku věnovanému královně Kunhutě

¹⁸ ŠAROCHOVÁ, G. *Radostný úděl vdovský.* Praha: Dokořán, 2004; ŠAROCHOVÁ, G. Poprava před Hlubokou. In. *Záhady českých dějin.* Praha: Reader's Digest Výběr, 2005, str. 254-259

¹⁹ HÁDEK, C. *Konec Přemyslovců v Čechách. 700 let od vymření naší jediné dynastie.* Praha: Akropolis, 2006 – název je poněkud matoucí, dílo se nezabývá pouze vymřením přemyslovského rodu, ale také celou vládou třech jeho posledních panovníků

²⁰ BÍLEK, J. *Hádky naší minulosti 6.* Praha: Euromedia Group, 2006

v obsáhlé kolektivní práci *Přemyslovci – budování českého státu*²¹ se osobnost Závaše z Falkenštejna samozřejmě objevila, ale pouze v drobných zmínkách, jeho příběh jako celek zde zpracován není.

V roce 2003 vyšel v nakladatelství Euromedia Group román Zuzany Koubkové *Rytíř zelené růže*. Závaš z Falkenštejna je zde hlavní postavou, román začíná jeho zatčením a v retrospektivních návratech mapuje jeho život od vzpoury proti Přemyslu Otakarovi II. Koubková se zcela zjevně snažila, aby její podání znělo maximálně pravděpodobně, ale pravděpodobně z pohledu člověka 21. století, středověké zůstávají stále pouze kulisy.

U Koubkové se objevují z velké části tytéž motivy jako u autorů 70. let, stejně tak tytéž tendence – snaha polidštit historické osobnosti exkurzy do jejich rodinného života, přiznání značné důležitosti dětským postavám (vedle Václava je to zde podobně jako u Vaňkové Závašova dcera), četnost dramatických momentů. Odlišit se od všech dřívějších podání příběhu jí umožnil právě rozvoj historického bádání, jehož výsledky plně využila při vykreslení kulis.

Velmi podobně jako Koubková uchopil látku také Jiří Hanibal, a to románem *Úděl královský*²². Narozdíl od Koubkové postavil však do hlavní role krále Václava a odlišil se zejména kompozicí – střídají se pasáže v ich formě vyprávěné Václavem a pasáže v er formě, někdy aperspektivní, jindy podané perspektivou některé další postavy; střídá se chronologie s retrospektivou. Vznikla tak téměř až mozaika, někdy bohužel poněkud nepřehledná.

Také Hanibal zopakoval motivy ustálené v 70. letech, někdy je ale možné u něho pozorovat lehké odlišnosti, například Závašovu třetí manželku Alžbětu učinil namísto sestrou uherského krále jeho dcerou. Těžko však říci, zda tím autor něco sledoval, mohlo jít pouze o nepozornost, protože tyto odchylky od ustáleného podání nemají pro další děj žádný význam, nebylo na ně nijak navázáno.

Jako zatím poslední sáhl po závišovské tematice Jan Lipšanský²³. Zpracoval ji do podoby fiktivního deníku krále Václava zahrnujícího nejdůležitější události let 1281 – 1290 (k roku 1300 připojil jen krátkou poznámku, že byli dopadeni a popraveni Závašovi bratři). Mladý král se tu prezentuje jako velice přemýšlivé dítě,

²¹ SOMMER, P.; TŘEŠTÍK, D.; ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009

²² HANIBAL, J. *Úděl královský*. Praha: Knižní klub, 2007

²³ LIPŠANSKÝ, J. *Deník Václava II*. Třebíč: Akcent, 2009

keré si uvědomuje své možnosti a meze. Ze zajetí si přinesl velice jasnou představu, jak spravovat zděděnou zemi. Oporu našel v biskupu Tobiášovi. Matku vnímal jako jednoduchou osobu neschopnou žít jinak než přítomností, žili vedle sebe, aniž by navázali nějaký vztah, který snad mezi nimi existoval kdysi. Závíš byl pro Václava i lidi kolem něho jen drobným nepříjemným problémem – nerozvážný dobrodruh neschopný jakékoli diplomacie, který by zemi mohl uvrhnout do zmatků, ale jelikož měl podporu svého rodu, muselo být jeho odstranění provedeno pozvolně a i za cenu toho, že byl Václav po nějakou dobu nucen předstírat mu svoji přízeň.

Na jedné straně je i u Lipšanského znát zájem o detaily zjištěné odborníky, na druhé zacházel s fakty mnohdy velice volně a navíc se dopustil až do očí bijících nelogičností (např. Václav několikrát zopakoval, že umí pouze číst, psaní je pro něho příliš těžké, jinde však okomentoval, jak potají píše deník).

Seznam pramenů a literatury

Prameny

BONHARDOVÁ, N. *Královský úděl*. Praha: Práce, 1971

DANĚK, O. *Bitva na Moravském poli*. Praha: Dilia, 1979

DANĚK, O. *Král bez přílby*. 2. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988

FOUSTKA, I. *Balada o posledním Falkenštejnovi*. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-168-8

FOUSTKA, I. *Romance o dvou bezvýznamných*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986

HÁLEK, V. *Záviš z Falkenštejna*. Praha: Dilia, 1988

HANIBAL, J. *Úděl královský*. Praha: Knižní klub, 2007. ISBN 978-80-242-1864-9

HILBERT, J. Falkenštejn. Hra o pěti dějstvích. In. *Falkenštejn: hra o pěti dějstvích: příležitostný tisk k premiéře 7. května 1992 v Národním divadle*. Praha: Národní divadlo, 1992, str. 107-173

HRYCH, E. *Duha aneb Poslední Přemyslovec*. Praha: Dilia, 1990. ISBN 80-203-0175-5

KRATOCHVÍL, M. V. *Lásky královské*. 4. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988

KOUBKOVÁ, Z. *Rytíř zelené růže*. Praha: Euromedia Group, 2003. ISBN 80-242-1007-X

LIPŠANSKÝ, J. *Deník Václava II.* Třebíč: Akcent, 2009. ISBN 978-80-7268-560-8

MACHÁČEK, K. S. Záviš. Smutnohra v pateru jednání. In. *Spisy S. K. Macháčka*. Praha: Knihkupectví I.L. Kobra, 1883, str. 1-110

MAŘÁNEK, J. *Romance o Závišovi*. 6. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1986

NEUŽIL, F. (1976a) *Ohnivá jeseň*. 2. vyd., Brno: Blok, 1976

NEUŽIL, F. (1976b) *Zlomená pečeť*. Brno: Blok, 1976

ŠVANDRLÍK, M. *Starosti korunovaných (hlav)*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1986

TURINSKÝ, F. Přemysl Ottakar. In. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880, str. 339–370

TURINSKÝ, F. Závěš Vítkovec z Růží. In. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880, str. 371–385

VANČURA, V. *Obrazy z dějin národa českého II-III*, 7. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1960

VAŇKOVÁ, L. *Dědici zlatého krále*. Praha: Melantrich, 1979

VAŇKOVÁ, L. *Král železný, král zlatý*. Praha: Melantrich, 1977

VAŇKOVÁ, L. *Zlá léta*. Praha: Melantrich, 1978

VAŇKOVÁ, L. *Žebrák se stříbrnou holí*. Praha: Práce, 1987

VLČEK, V. *Přemysl Otakar. Truchlohra v pěti jednáních*. Praha: Kněhkupectví B. Stýbla, 1865

ZAVŘEL, F. *Král Přemysl Otakar Druhý*. Praha: Stanislav Minařík, 1921

Literatura:

a) historická:

BÍLEK, J. *Hádky naší minulosti 6*. Praha: Euromedia Group, 2006. ISBN 80-242-1683-3

FIALA, Z. *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995 – 1310*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965

GRABMAYER, J. Úvahy o osobnosti a politice krále Rudolfa I. Habsburského. In. [Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko \(včetně Štýrska, Korutan a Kraňska\) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.](#) Praha: Rakouský kulturní institut; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, str. 33-44. ISBN 80-85899-41-8

HÁDEK, C. *Konec Přemyslovců v Čechách. 700 let od vymření naší jediné dynastie*. Praha: Akropolis, 2006. ISBN 80-7304-067-0

HLEDÍKOVÁ, Z. Šlechta a hierarchie v Čechách od druhé poloviny 13. do počátku 15. století. In. *Mediaevalia historica Bohemica I.*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1991, str. 57-87. ISSN 0862-979X

CHARVÁTOVÁ, K. *Václav II.* Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 987-80-7021-841-9

JAN, L. In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Závěše z Falkenštejna a královny Kunhuty. *Český časopis historický*, 2000, roč. 98, č. 4, str. 453-474. ISSN 0862-6111

JAN, L. *Václav II. a struktury panovnické moci.* Brno: Matice moravská, 2006. ISBN 80-86488-27-6

KONTLER, L. *Dějiny Maďarska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-405-X

KUBŮ, F. Chebská svatba. In. *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1992, str. 29-36. ISBN 80-901489-0-5

MALÁ, D. Braniboři v Čechách a zjetí Václava II. In. *Korunní země v dějinách Českého státu II. Společné a rozdílné.* Praha: Albis international, 2005, str. 129-158. ISBN 80-86971-07-4

MALÁ, D. Skladba pražského dvora. In. *Mediaevalia Historica Bohemica 9*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2003, str. 97-163. ISSN 0862-979X

PALACKÝ, F. *Dějiny národu českého I.* Praha: Odeon, 1968

PALACKÝ, F. O panu Závěšovi z Rosenberka. *Časopis českého muzea*, 1831, str. 55-79

PRAŽÁK, R. *Dějiny Maďarska.* Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-210-2264-7

PROKOPOVÁ, I. Guta Habsburská. Česká královna a její dvůr. *Muzejní a vlastivědná práce*, 2005, roč. 43, č. 4, str. 189-211. ISSN 0027-5255

RYNEŠOVÁ, B. Proč povstali Vítkovci proti králi Přemyslu Otakarovi II.?, *Novoročenka: Sborník*, Praha: F. Zdárský, 1931, 45-58

- SOMMER, P.; TŘEŠTÍK, D.; ŽEMLIČKA, J. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0
- ŠAROCHOVÁ, G. Poprava před Hlubokou. In. *Záhady českých dějin*. Praha: Reader's Digest Výběr, 2005, str. 254-259. ISBN 80-86880-13-3
- ŠAROCHOVÁ, G. *Radostný úděl vdovský*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-24-1
- ŠIMÁK, J. V. Přemysl II. a panstvo české. *Český časopis historický*, 1924, roč. 30
- ŠTAIF, J. *František Palacký : život, dílo, mýtus*. Praha : Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-981-2
- ŠUSTA, J. *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300 – 1308*. fotoreprint 2. vyd., Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7203-376-X
- ŠUSTA, J. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. Praha: Jan Leichter, 1935
- ŠUSTA, J. Záviš z Falkenštejna. In. *Úvahy a drobné spisy historické I*. Praha: Historický klub, 1934, str. 147-192
- TOMEK, V. V. *Děje království českého*. 4. pooprav. vyd., Praha: František Řivnáč, 1876
- TŘEŠTÍK, D.; ČECHURA, J.; PECHAR, V. *Králové a knížata zemí Koruny české*. Praha: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-55-X
- URBAN, J. *Lichtenburkové: Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-579-X
- VANÍČEK, V. Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“. In. *Mediaevalia historica Bohemica I.*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1991, str. 13-56. ISSN 0862-979X
- VANÍČEK, V. Rodová politika Vítkovců a strukturální proměny jihočeského regionu v soustátí krále Přemysla II. Otakara. In. [Česko-rakouské vztahy ve 13. století: Rakousko \(včetně Štýrska, Korutan a Kraňska\) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.](#) Praha: Rakouský kulturní institut; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998, str. 77-95. ISBN 80-85899-41-8
- VANÍČEK, V. *Velké dějiny zemí Koruny české III*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-433-6

WIHODA, M. Facta est autem distractio regni Bohemiae. Opavsko v čase interregna 1278-1283. In. *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Řada C.* Opava: Slezská univerzita, 2000, str. 170-180. ISBN 80-7248-110-X

WIHODA, M. Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky. *Český časopis historický*, 2001, roč. 99, str. 209-230. ISSN 0862-6111

ŽEMLIČKA, J. *Století posledních Přemyslovců*. Praha: Panorama, 1986

b) obecnější práce literárněhistorické a literárněteoretické:

DOKOUPIL, B. *Český historický román 1945 – 1965*. Praha: Československý spisovatel, 1987

JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945 – 1989*. Praha: Academia, 2007 – 2008. ISBN 978-80-200-1527-3 (sv. 1); 978-80-200-1528-0 (sv. 2); 978-80-200-1583-9 (sv. 3); 978-80-200-1631-7 (sv. 4)

KOPÁČKOVÁ, M. *Záviš z Falkenštejna v kronikách, beletrii a dramatu*. Praha, 1993. 99 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filosofická fakulta. Katedra české a slovenské literatury a literární teorie. Vedoucí práce J. Janáčková

LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-308-8

PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X

c) k jednotlivým spisovatelům:

Bonhardová Nina

BENEŠ, K. J. Doslov. In. *Tanec rabů*. Praha: Nakladatelství ELK, 1949, str. 269–270

BONHARD, R. Doslov. In. *Misie*. Praha: Daemon, 1997, str. 287-288. ISBN 80-902392-0-X

FORST, V. Doslov. In. *Polyxena*. 3. vyd., Praha: Českolovenský spisovatel, 1985, str. 453-457

STRAKOVÁ, J. *Nina Bonhardová. Literární pozůstalost*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1987

ŠLAJCHRT, V. Knihovnička literárních novin. *Literární noviny*. 1995, roč. 6, č. 4, str. 15. ISSN 1210-0021

TICHÝ, V. Doslov. In. *Selský mor*. Praha: Naše vojsko, 1957, str. 549-556

Daněk Oldřich

DOKOUPIL, B. *Čas člověka, čas dějin*. Praha: Československý spisovatel, 1988

DOKOUPIL, B. Doslov. In. *Tak hustě sněží čas*. Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 243–249

HALADA, A. *Na kus řeči. Rozhovory*. Praha: Brána, 1996, str. 156–165. ISBN 80-85946-42-4

KNOPP, F. Oldřich Daněk, citlivý rezonér své doby. *Denní Telegraph*, 1997, roč. 6, č. 13, str. 11. ISSN 1210-8391

nepodepsáno. Oldřich Daněk. In. *Jak snadné je vládnout aneb Karel IV*. Praha: Favia Fiesta, 1993. ISBN 80-85339-25-0

nepodepsáno. Oldřich Daněk. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 2000, roč. 37, č. 5, str. 1. ISSN 1212-7906

ŠTĚRBOVÁ, A. *Dramatická podobenství Oldřicha Daňka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0926-7

ŠTĚRBOVÁ, A. Vypravování Oldřich Daňka o bitvě na Moravském poli. In. *Studia Moravica III.*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, str. 267-273. ISBN 80-244-1110-5

Foustka Ivan

ADAMOVIČ, I. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství R3, 1995. ISBN 80-85364-57-3

nepodepsáno. Ivan Foustka. In. *Balada o posledním Falkenštejnovi*. Praha: Melantrich, 1994, str. 266. ISBN 80-7023-168-8

Hálek Vítězslav

BŘEZINA, J. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995. ISBN 80-7012-076-2

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8

LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-308-8

MUKAŘOVSKÝ, J. Vítězslav Hálek. In. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982, str. 606-625

NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1

POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-23906-4

SLAVÍK, I. *Hledání modrého květu*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1988

SLAVÍK, I. Hálek lyrik. In. *Viděno jinak*. Brno: Vetus Via, 1995, str. 59-72. ISBN 80-902024-0-3

Hilbert Jaroslav

BASTLOVÁ, Z. *Nástin dějin české literatury (1890-1905)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0468-8

HILBERT, J. *Dům na náměstí (vzpomínky na dětství)*. Praha: Československé podniky, 1922

KNAP, J. *Hilbert. Případ české dramatiky*. Moravský Krumlov: Národní knihtiskárna, 1926

KRÁL, J. Falkenštejn. *Hra o pěti dějstvích*. Praha: Národní divadlo, 1992

LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplň. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-308-8

NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1

Hrych Ervín

HRYCH, E. Předmluva. In. *Krhútská kronika*. 2. vyd. Praha: Marsyas, 1991, str. 9-13. ISBN 80-900262-1-4

JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989 III.*, Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1583-9

nepodepsáno. Ervín Hrych In. *Dějiny světového humoru*. Praha: Marsyas, 1994. ISBN 80-901275-7-6

Kratochvíl Miloš Václav

DOKOUPIL, B. Doslov. In. *Tak hustě sněží čas*. Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 243–249

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0345-2

HRABÁK, J. Doslov. In. *Lásky královské*. 4. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1988, str. 263-270

HRABÁK, J. *Miloš V. Kratochvíl*. Praha: Československý spisovatel, 1979

ŘEZNÍK, M. M. V. Kratochvíl a historická beletrie sedmdesátých let (Hledání nových forem a přístupů ve zpracování historických témat). In. *Život je jinde...?*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002, str. 281-288. ISBN 80-85778-35-

1

Macháček Karel Simeon

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3

LUDVOVÁ, J. *Hudební divadlo v českých zemích : osobnosti 19. století*. Praha: Divadelní ústav; Academia, 2006. ISBN 80-7008-188-0

NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1

POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-23906-4

TUREČEK, D. *Rozporuplná sounáležitost : německojazyčné kontexty obrozeného dramatu*. Praha: Divadelní ústav, 2001. ISBN 80-7008-122-8

Mařánek Jiří

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3

JUNGMANN, S. *Hudba přítelkyně*. Brno: SCHNEIDER – VYDAVATELSTVÍ – BRNO, 1997. ISBN 80-85796-11-2

KUČEROVÁ, H. Cesty a hledání Jiřího Mařánka. *Česká literatura*, 1979, roč. 27, č. 2, str. 133-142. ISSN 0009-0468

Neužil František

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3

NEUŽIL, F. *Stříbrné vzpomínání*. Třebíč: Arca JiMfa, 1997. ISBN 80-85766-87-6

Švandrlík Miloslav

JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl druhý M-Ž*. Praha: Brána; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998. ISBN 80-7243-014-9

nepodepsáno. Miloslav Švandrlík In. *Černí baroni*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0181-4

SVOBODA, I. *Humor nade vše*. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-237-3601-9

Turinský František

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6

HRABĚTOVÁ, J. František Turinský. In. *Poděbrady. Průvodce po přírodních a historických zajímavostech města a okolí, po muzeích a místech, vztahujících se k významným osobnostem*. Poděbrady: Polabské muzeum, 1999, str. 32. ISBN 80-238-5496-8

NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995. 80-7108-105-1

POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-23906-4

SLAVÍK, I. *Hledání modrého květu*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1988

SLAVÍK, I. Sabina a Turinský (Zlý čin, svědomí a zrada). In. *Tváře za zrcadlem*. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 55-59. ISBN 80-7021-181-4

SLAVÍK, I. Tři před Máchou. In. *Tváře za zrcadlem*. Praha: Vyšehrad, 1996, str. 52-54. ISBN 80-7021-181-4

ŠPECINGER, O. František Turinský. In. *Litoměřicko. Ročník XXIV*. Litoměřice: Okresní vlastivědné muzeum v Litoměřicích, 1989, str. 135-141. ISBN 80-7065-001-X

TURINSKÝ, M. Život Františka Turinského. In. *Básnické spisy*. Praha: Kněhkupectví I. L. Kober, 1880, str. 699–733

Vančura Vladislav

BLAHYNKA, M. *Vladislav Vančura*. Praha: Horizont, 1981

BURIÁNEK, F. *Z moderní české literatury. O vybraných dílech z první poloviny 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1980

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6

HOLÝ, J. Vančurovy Obrazy z dějin. *Česká literatura*, 1991, roč. 39, č. 5, str. 424-437. ISSN 0009-0468

HOLÝ, J. Vyprávění o historii. Básnivá vize minulosti. In. *Obrazy z dějin národa českého*. Praha: Knižní klub, 1995, str. 471-474. ISBN 80-7176-203-2

HRZALOVÁ, H. *O české literatuře dneška*. Praha: Československý spisovatel, 1987

JANKOVIČ, M. Nad Vančurovými Obrazy z dějin národa českého. Podíl rytmičnosti na utváření smyslu. *Česká literatura*, 2000, roč. 48, č. 4, str. 339-365. ISSN 0009-0468

POLÁČEK, J. Pravda a báseň. Přijetí Obrazů z dějin národa českého dobovou kritikou. In. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada literárněvědná, ročník 17, Brno: Masarykova univerzita, 1993, str. 83-92. ISBN 80-210-0813-X

VANČUROVÁ, L. *Dvacet šest krásných let*. Praha: Československý spisovatel, 1967

Vaňková Ludmila

BUDÍN, V. Nějak to dopadne. *Nové knihy*, 1995, roč. 35, č. 46, str. 3. ISSN 0322-922X

FRÝDL, M. O současnosti až jindy. *Telegraf*, 1994, roč. 3, č. 23, str. 4. ISSN 1210-8391

JANOUŠEK, P. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl druhý M-Ž*. Praha: Brána; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998. ISBN 80-7243-014-9

MOLDANOVÁ, D. Padesátiny Ludmily Vaňkové. *Literární měsíčník*, 1982, roč. 11, č. 5, str. 121. ISSN 0300-2446

Vlček Václav

BŘEZINA, J. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995. ISBN 80-7012-076-2

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6

NOVÁK, J. V.; NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. reprint 4., přeprac. a rozš. vyd, Brno: Atlantis, 1995. ISBN 80-7108-105-1

POLÁK, J. *Literatura 19. století*. Praha: SPN, 1990. ISBN 80-04-23906-4

Zavřel František

BASTL, M. Kontroverzní a opomíjený spisovatel František Zavřel. In. *Chrudimský vlastivědný sborník*. č. 11. Chrudim: Regionální muzeum, 2007, str. 18-22. ISSN 1214-6048

FORST, V. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1670-6

KUDĚLKA, V. Hry na úspěch. Z dramatické periférie let 1918 – 1945. *Česká literatura*, 1976, roč. 24, č. 4, str. 330-343. ISSN 0009-0468